

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ

Πανεπιστημιακές Παραδόσεις

Χρήστος Βλ. Γκόρτσος

*Καθηγητής Διεθνούς Οικονομικού Δικαίου, Πάντειο
Πανεπιστήμιο Αθηνών*

(με τη συμβολή της Αναπληρώτριας Καθηγήτριας Νέδας
Κανελλοπούλου, στη θεματική του συνταγματικού δικαίου, και
της Επίκουρης Καθηγήτριας Όλγας Τσόλκα, στη θεματική του
ποινικού δικαίου)

Ιανουάριος 2015

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Παραδοσιακά, το μάθημα *"Εισαγωγή στο Δίκαιο"* διδασκόταν στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου μας, κατ' ουσίαν, χωρίς συγκεκριμένο εγχειρίδιο (ίσως το μοναδικό μάθημα). Κατά το ακαδημαϊκό έτος 2011-2012, όταν μου ανατέθηκε για πρώτη φορά η συνδιδασκαλία του μαθήματος, όρισα ως βασικό εγχειρίδιο την εξέχουσα εργασία του αγαπητού μου δασκάλου στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών Ι.Π. Αραβαντινού. Μολονότι η εν λόγω εργασία χρονολογείται στο 1983, αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, ένα από τα πλέον εξέχοντα σημεία αναφοράς (πέραν άλλων, επίσης αξιολογώτατων, μεταγενέστερων εργασιών). Παράλληλα, στοιχεία συνταγματικού δικαίου διδάχθηκαν από τον αγαπητό μου συνάδελφο του Γενικού Τμήματος Δικαίου του Πανεπιστημίου μας, Καθηγητή κ. Θεόδωρο Τζώνο, με άρτια παραπομπή στην επίκαιρη πλούσια βιβλιογραφία.

Κατά το ακαδημαϊκό έτος 2012-2013, το μάθημα αναπροσδιορίστηκε σε *"Εισαγωγή στο Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο"*, και η διδασκαλία του μου ανατέθηκε αποκλειστικά. Στο πλαίσιο αυτό, ανέλαβα την ευθύνη της συγγραφής, για πρώτη φορά, ενός συνεκτικού κειμένου πανεπιστημιακών σημειώσεων.

Στη συνέχεια, κατά το ακαδημαϊκό έτος 2013-2014 το μάθημα αναπροσδιορίστηκε, εκ νέου, σε *"Εισαγωγή στο Δίκαιο"*, καθώς καταργήθηκε το Γενικό Τμήμα Δικαίου. Με ιδιαίτερη χαρά για εμένα αποφασίστηκε από τη Γενική Συνέλευση του Τμήματός μας ότι στη διδασκαλία του νέου μαθήματος θα με συνδράμουν στη διδασκαλία δύο αξιόλογα μέλη ΔΕΠ του Γενικού Τμήματος Δικαίου, οι κ.κ. Νέδα Κανελλοπούλου (Αναπληρώτρια Καθηγήτρια) και Όλγα Τσόλκα (Επίκουρη Καθηγήτρια), οι οποίες εντάχθηκαν στο διευρυμένο Τμήμα μας.

Το κείμενο των ανά χείρας σας πανεπιστημιακών παραδόσεων είναι βραχύ μεν, αλλά περιεκτικό. Αποτελεί μια (καλή εκτιμώ) αρχή, η οποία θα είναι χρήσιμη για τους πρωτοετείς φοιτητές του Τμήματος, ιδίως ενόψει των εξετάσεων, και θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μια πληρέστερη εργασία κατά τη διάρκεια των επομένων ετών.

Το κείμενο είναι διαρθρωμένο σε τρεις ενότητες:

- στην **ενότητα Α** καθορίζονται οι διακρίσεις του (εκάστοτε) ισχύοντος δικαίου και αναπτύσσονται τα βασικά στοιχεία του εσωτερικού δικαίου,
- στην **ενότητα Β** αναπτύσσονται τα βασικά στοιχεία του διεθνούς δικαίου, και
- η **ενότητα Γ** περιέχει βασικά στοιχεία του ευρωπαϊκού δικαίου.

Λαμβάνοντας δεόντως υπόψη την αξία του προαναφερθέντος έργου του Καθηγητή Αραβαντινού (1983), διατήρησα - ως γέφυρα - στο κείμενο την *verbatim* αναφορά σε ορισμένες από τις θέσεις του που συνεχίζουν, 32 χρόνια μετά, να είναι απόλυτα επίκαιρες (οι σχετικές αναφορές είναι διακριτές στο κείμενο - σε γκριζο φόντο και με *italics*).

Ευχαριστώ ιδιαίτερα τις συναδέλφους μου Νέδα Κανελλοπούλου και Όλγα Τσόλκα, για τη χρήσιμη συμβολή τους στις ενότητες που αφορούν το συνταγματικό δίκαιο και το ποινικό δίκαιο (εσωτερικό και διεθνές), αντίστοιχα.

Εκτιμώ ότι οι παρούσες σημειώσεις θα είναι χρήσιμες στους φοιτητές μου και οι συνάδελφοί μου στο Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών να συνεχίζουν να μου εμπιστεύονται τη διδασκαλία του εν λόγω ενδιαφέροντος μαθήματος, ώστε κατά τη διάρκεια των αμέσων επομένων ετών να κατορθώσω τη συγγραφή ενός πλήρους έργου, με τη θετική συμβολή, βάσει παρατηρήσεων, όλων τους, κυρίως δε των συναδέλφων μου στις οποίες έχει ήδη ανατεθεί η συν-διδασκαλία.

Αθήνα, Ιανουάριος 2015

Καθηγητής Χρήστος Βλ. Γκόρτσος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ Α: ΟΙ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΙΣΧΥΟΝΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ - ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

1. Οι διακρίσεις του ισχύοντος δικαίου

2. Το εσωτερικό δημόσιο δίκαιο

2.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

2.2 Το συνταγματικό δίκαιο

2.2.1 Συνολική θεώρηση

2.2.2 Το πολίτευμα που θεσπίζει το ελληνικό Σύνταγμα του 1975/1986/2001/2008

2.3 Το διοικητικό δίκαιο

2.4 Το ποινικό δίκαιο

2.5 Το δικονομικό δίκαιο

3. Το εσωτερικό ιδιωτικό δίκαιο

3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

3.2 Το αστικό δίκαιο

3.3 Το εμπορικό δίκαιο

3.4 Το εργατικό δίκαιο

3.5 Το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας

ΕΝΟΤΗΤΑ Β:

ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

2. Τα υποκείμενα, οι πηγές, το περιεχόμενο και η δεσμευτικότητα του δημοσίου διεθνούς δικαίου

2.1 Τα υποκείμενα

2.2 Οι πηγές

2.3 Το περιεχόμενο

2.4 Η δεσμευτικότητα

2.4.1 Γενικές παρατηρήσεις

2.4.2 Οι κανόνες του διεθνούς ήπιου δικαίου

3. Ειδικά: το δημόσιο διεθνές οικονομικό δίκαιο

3.1 Το περιεχόμενο και οι πηγές του διεθνούς οικονομικού δικαίου

3.2 Ο ρόλος των διεθνών οικονομικών οργανισμών και των διεθνών fora στο πλαίσιο των διεθνών καθεστώτων

3.3 Οριοθέτηση του δημοσίου διεθνούς οικονομικού δικαίου έναντι του ιδιωτικού δικαίου των διεθνών συναλλαγών

4. Ειδικά: το δημόσιο διεθνές ποινικό δίκαιο

5. Το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ:

ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

1. Συνολική θεώρηση

2. Κατηγορίες αρμοδιοτήτων της ΕΕ

- 2.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις
- 2.2 Οι αποκλειστικές αρμοδιότητες
- 2.3 Συντρέχουσες αρμοδιότητες
- 2.4 Συντονιστικές αρμοδιότητες

3. Τα όργανα της ΕΕ

- 3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις
- 3.2 Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (άρθρο 14 ΣΕΕ)
- 3.3 Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (άρθρο 15 ΣΕΕ)
- 3.4 Το Συμβούλιο (άρθρο 16 ΣΕΕ)
- 3.5 Η Επιτροπή (άρθρο 17 ΣΕΕ)
- 3.6 Το Δικαστήριο της ΕΕ (άρθρο 19 ΣΕΕ)
- 3.7 Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

4. Οι νομικές πράξεις της ΕΕ

- 4.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις
- 4.2 Νομοθετικές πράξεις (άρθρο 289 ΣΛΕΕ)
- 4.3 Κατ' εξουσιοδότηση πράξεις (άρθρο 290 ΣΛΕΕ)
- 4.4 Εκτελεστικές πράξεις (άρθρο 291 ΣΛΕΕ)
- 4.5 Συστάσεις (άρθρο 292 ΣΛΕΕ)
- 4.6 Κανονιστική αρμοδιότητα των οργάνων της ΕΚΤ

5. Οι ενισχυμένες συνεργασίες

6. Ειδικά: η διαδικασία καθιέρωσης της οικονομικής και νομισματικής ένωσης

6.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

6.2 Η έκθεση της Επιτροπής Delors

6.2.1 Οι προτάσεις της έκθεσης

6.2.2 Η πολιτική υιοθέτηση των προτάσεων της έκθεσης

6.3 Οι θεμελιώδεις επιλογές της Συνθήκης του Μάαστριχτ

6.3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

6.3.2 Η επιλογή για παράλληλη προώθηση των διαδικασιών νομισματικής και οικονομικής ενοποίησης

6.4 Ορισμός της οικονομικής και νομισματικής ένωσης

6.4.1 Η νομισματική ένωση

6.4.2 Η οικονομική ένωση

6.5 Ορισμός του δικαίου της οικονομικής και νομισματικής ένωσης

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ελληνόγλωσσα)

ΕΝΟΤΗΤΑ Α:

ΟΙ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΙΣΧΥΟΝΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ - ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

1. Οι διακρίσεις του ισχύοντος δικαίου

Το (εκάστοτε) ισχύον δίκαιο είναι το σύνολο των κανόνων που είναι (κατά κανόνα) υποχρεωτικοί και ρυθμίζουν διάφορες σχέσεις μεταξύ των προσώπων (φυσικών και νομικών), μεταξύ των προσώπων και των πραγμάτων, των προσώπων και του κράτους, καθώς και των κρατών μεταξύ τους. Πρόκειται για ένα άθροισμα κανόνων, που έχουν λογική αλληλουχία και συνθέτουν μια ενότητα, η οποία καλείται έννομη τάξη.

Με βάση την ύλη που πραγματεύονται οι κανόνες δικαίου τους οποίους περιέχει μια ορισμένη έννομη τάξη, γίνεται:

- μια **πρώτη διάκριση** ανάμεσα σε δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο, και
- μια **δεύτερη διάκριση** ανάμεσα σε εσωτερικό και διεθνές.

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο **Αραβαντινός (1983)**, σελ. 47-48, οι διακρίσεις αυτές (διαιρέσεις στη δική του ορολογία):

"(...) δεν οφείλονται απλώς σε μια ρωμαϊκής προελεύσεως νομική παράδοση ή σε μια χρεία ταξινομήσεως των διαφόρων κλάδων, στους οποίους εκτείνεται το ισχύον δίκαιο, αλλά και σε θεωρητικό και πρακτικό λόγους. Ο θεωρητικός λόγος ανάγεται στο ότι:

α. η διαίρεση του ισχύοντος δικαίου σε δημόσιον και ιδιωτικόν ανταποκρίνεται στην δημοκρατική αντίληψη, κατά την οποία το κράτος, επιτελώντας τις διάφορες λειτουργίες του, πρέπει να διασφαλίζεται απέναντι στον καθένα, και συνάμα ο καθένας να προστατεύεται απέναντι στο κράτος, έχοντας εξασφαλίσει ένα χώρο πρωτοβουλίας,

β. η διαίρεση του ισχύοντος δικαίου σε διεθνές και εσωτερικόν αφορά στην επίσης δημοκρατική αντίληψη, κατά την οποία πρέπει κάθε κράτος, ασκώντας τα δικαιώματά του, να απολαύει της ανεξαρτησίας του, και συνάμα τούτη να έχει ως φυσικά συμπληρώματα την αλληλεγγύη προς τα άλλα κράτη και την συνεργασία με αυτά.

Ο πρακτικός λόγος τώρα των διαιρέσεων του ισχύοντος δικαίου έγκειται στο ότι από αυτές πηγάζουν οι αρμοδιότητες, που έχουν τα αναγνωρισμένα σε ορισμένες έννομους τάξεις (όπως λχ. στην ελληνική) δικαιοδοτικά όργανα: πολιτικά, ποινικά, διοικητικά και διεθνή δικαστήρια."

Η διάκριση του ισχύοντος δικαίου σε δημόσιο και ιδιωτικό στηρίζεται στην παραδοχή ότι περιλαμβάνει δύο είδη κανόνων:

- εκείνους που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ του κράτους (κατ' εξοχήν της διοίκησης) και των υπηκόων/κατοίκων του (το καλούμενο δημόσιο δίκαιο), και
- εκείνους, που διέπουν τις σχέσεις των ιδιωτών μεταξύ τους, καθώς και τις σχέσεις τους με τα πράγματα (το καλούμενο ιδιωτικό δίκαιο).

Βλέπε αναλυτικά κατωτέρω το *Excursus 1*.

Βάσει αυτών των δύο κριτηρίων, οι κανόνες εντάσσονται σε κλάδους δικαίου, και οι κλάδοι υπάγονται σε ένα από τα ακόλουθα υποσύνολα:

- το εσωτερικό δημόσιο δίκαιο (βλέπε κατωτέρω, υπό 2),
- το εσωτερικό ιδιωτικό δίκαιο (υπό 3),
- το δημόσιο διεθνές δίκαιο (βλέπε κατωτέρω την ενότητα Β, υπό 2 και 3), και
- το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο (στο ίδιο, υπό 4).

Ειδική έκφανση του δημοσίου (κυρίως) διεθνούς δικαίου αποτελεί και το ευρωπαϊκό δίκαιο, ή δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (βλέπε κατωτέρω την ενότητα Γ της παρούσας μελέτης).

Οι διακρίσεις του δικαίου			
		<i>Διάκριση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού</i>	
		Δημόσιο	Ιδιωτικό
<i>Διάκριση μεταξύ εσωτερικού και διεθνούς</i>	Εσωτερικό	ενότητα Α 2	ενότητα Α 3
	Διεθνές	ενότητες Β 2-4	ενότητα Β 5



**Excursus 1: η διαίρεση του δικαίου σε δημόσιον και ιδιωτικόν
(Αραβαντινός (1983), σελ. 49-53)**

I. Η διαίρεση δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου αποτελεί αντικείμενο αμφισβητήσεων τόσο λογικής όσο και πολιτικής φύσεως. Έτσι μερικοί θεωρούν ότι αυτή επιβάλλεται από λογική αναγκαιότητα, γιατί το ερώτημα, αν μια διάταξη του ισχύοντος δικαίου ανήκει στο δημόσιον ή στο ιδιωτικόν δίκαιον, μπορεί εύλογα να τεθεί ως προς κάθε κανόνα δικαίου ανεξάρτητα από την έννομο τάξη, στην οποία ανήκει. Και άλλοι πάλι αντιτάσσουν ότι η διαίρεση είναι λογικά απαράδεκτη στην έκταση που η έννομος τάξη είναι κατά την διάρθρωσή της ενιαία. Τέτοια ωστόσο λογική αμφισβήτηση δεν ευσταθεί, αφού μια σύντομη έστω ιστορική αναδρομή στην γένεση και στην εξέλιξη της διαιρέσεως του δικαίου σε δημόσιον και ιδιωτικόν, την αποκαλύπτει να βρίσκεται πάντοτε σε άμεση συνάρτηση με την πολιτική πραγματικότητα, η οποία σε δεδομένη στιγμή προβάλλει. Συνοπτικά μπορεί να παρατηρήσει κανείς, ότι η διαίρεση αυτή εμφανίζεται εντονότερη κάθε φορά που επικρατεί κοινωνικά και πολιτικά πνεύμα ατομιστικό και τάση περιχαρακώσεως των δικαιωμάτων των ατόμων απέναντι στο κράτος, όπως παρατηρείται κατά κάποιο τρόπο στην κλασική ρωμαϊκή εποχή και πολύ περισσότερο στα φιλελεύθερα συστήματα, που εμφανίσθηκαν σε συνάφεια με την γαλλική επανάσταση και έβλεπαν το κράτος ως απλό εγγυητή του πλαισίου, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η ιδιωτική πρωτοβουλία. Αντίθετα, η διαίρεση δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου τείνει να εξαφανισθεί ή εξαφανίζεται τελείως κάθε φορά που η κρατική εξουσία υπερέχει ή και πλήρως κατισχύει των ατομικών θελήσεων. Όπως κατά τον Μεσαίωνα επί φεουδαρχίας ή αργότερα στο εγκαθιδρυμένο στην Γαλλία από τον Λουδοβίκο 13 απολυταρχικό καθεστώς, αλλά και στα μονολιθικά κράτη της σύγχρονης εποχής. Π.χ. οι σοβιετικοί νομικοί απορρίπτουν αυτή την διαίρεση υιοθετώντας την φράση του Lenin σε γράμμα του προς τον Koursky «δεν υπάρχει πια ιδιωτικόν δίκαιον όλα απέβησαν σ' εμάς δημόσιον δίκαιον», η οποία άλλωστε αντιστοιχεί προς την γενόμενη το 1934 από τον γερμανό εθνικοσοσιαλιστή Nikolai διακήρυξη ότι «κανένα φαινόμενο της δημοσίας ή της ιδιωτικής ζωής δεν είναι ξένο προς το κράτος».

Ειδικότερα, στις μέρες μας εμφανίζεται οπωσδήποτε μια αύξηση της σπουδαιότητας του δημοσίου δικαίου σε βάρος του ιδιωτικού. Τούτο οφείλεται κυρίως στις νέες αντιλήψεις για τον ρόλο του κράτους και ιδίως για την αυξημένη σημασία των κρατικών παρεμβάσεων στην διαμόρφωση της οικονομίας, που συμβαδίζουν και με την διεύρυνση της κοινωνικής αποστολής του κράτους σε τομείς, όπως είναι ή κοινωνική πρόνοια και η παιδεία. Η απομάκρυνση αυτή από τις αρχές του φιλελευθερισμού (Liberalismus) δεν σημαίνει όμως και την κατάρρευση της διαιρέσεως δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου με τον αφανισμό του δευτέρου. Επειδή και στην σύγχρονη κρατική οργάνωση η ελεύθερη διαμόρφωση, εκ μέρους των πολιτών, των νομικών και οικονομικών τους σχέσεων, διατηρεί, ως προς ορισμένους τουλάχιστον τομείς, αμείωτη την αξία της. Η αναμφισβήτητη ιστορική αλλοίωση βασικών άρχων του ιδιωτικού δικαίου (όπως της αυτονομίας της ιδιωτικής βουλήσεως και της ατομικής ιδιοκτησίας) και η μερική μεταβολή της λειτουργίας επί μέρους θεσμών του δεν επιφέρουν και την πλήρη απορρόφησή του από το δημόσιον δίκαιον, ούτε βέβαια η θέσπιση ποινικών κυρώσεων σε ορισμένα θέματα ιδιωτικών σχέσεων (πχ. εμπορικών) καταλήγει στην εξαφάνισή του. Εξάλλου πρέπει να τονισθεί, ότι σχετικά πρόσφατα παρουσιάζεται και το

αντίστροφο φαινόμενο, δηλαδή της σε βάρος του δημοσίου δικαίου ενισχύσεως του ιδιωτικού, καθώς επεκτείνεται το πεδίο εφαρμογής τούτου από το ίδιο το κράτος σε χώρους, που ομαλά θα έπρεπε να διέπονται από το δημόσιον δίκαιον. Τούτο επιτυγχάνεται με την υπαγωγή τομέων της δραστηριότητάς του στους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των διαφόρων δημοσίων οργανισμών και επιχειρήσεων κοινής ωφελείας (...), που είναι νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου και βασικά λειτουργούν κατά το δίκαιον τούτο.

Πάντως η διαίρεση του δικαίου σε δημόσιον και ιδιωτικόν εμφανίζει μια σημαντική δυσχέρεια: τον καθορισμό του κριτηρίου, κατά το οποίο μπορεί να συντελεσθεί.

II. Κάπου δέκα επτά διαφορετικά κριτήρια, σύμφωνα με τα οποία χωρεί η διαίρεση του δικαίου σε δημόσιον και ιδιωτικόν, είχαν ήδη προταθεί έως το 1904. Τέσσερα σήμερα μπορούν να θεωρηθούν τα κυριότερα:

- α. το κριτήριο του συμφέροντος,
- β. το κριτήριο της αναγκαστικότητας του δικαίου,
- γ. το κριτήριο της εξουσίας (*imperium*), και
- δ. το κριτήριο του υποκειμένου.

Το **πρώτο κριτήριο**, δηλαδή του συμφέροντος, βρίσκεται ήδη στο ρωμαϊκόν δίκαιον και μάλιστα στον ορισμό του Ουλπιανού. Κατά τον ορισμό αυτό οποίος κανών αποβλέπει στην προστασία του δημοσίου συμφέροντος, ανήκει στο δημόσιον δίκαιον και οποίος κανών αποβλέπει στην προστασία του ιδιωτικού συμφέροντος, ανήκει στο ιδιωτικόν δίκαιον. Αυτό όμως το κριτήριο δεν είναι ασφαλές, γιατί στην πραγματικότητα το δημόσιο και το ιδιωτικό συμφέρον συχνά συμπλέκονται, ώστε πολλές φορές θα ήταν αδύνατον, σύμφωνα με μόνο ορισμένο συμφέρον, να χαρακτηριστεί κάποιος κανών ως δημοσίου ή αντίθετα ιδιωτικού δικαίου. Πχ., η διάταξη ΠΚ 417, που τιμωρεί με κράτηση ή πρόστιμο εκείνον, που διαταράσσει την νυκτερινή ησυχία των κατοίκων, προστατεύει τόσο το ιδιωτικό τους συμφέρον όσο και το δημόσιο συμφέρον, το οποίο συνίσταται στην ομαλή κοινωνική συμβίωση.

Το **δεύτερο κριτήριο**, που υποστηρίζεται, είναι το της αναγκαστικότητας του δικαίου. Κατ' αυτό το κριτήριο κάθε κανών, του οποίου την εφαρμογή δεν μπορεί να αποκλείσει η ιδιωτική θέληση — και που γι' αυτόν τον λόγο χαρακτηρίζεται ως κανών αναγκαστικού δικαίου (*ius cogens*)—, εμπίπτει στο δημόσιον δίκαιον και κάθε κανών, τον οποίο μπορεί να παραμερίσει η ιδιωτική θέληση — και που γι' αυτόν τον λόγο χαρακτηρίζεται ως κανών ενδοτικού δικαίου (*ius dispositivum*) —, εμπίπτει στο ιδιωτικόν δίκαιον. Αλλά και το κριτήριο τούτο πάσχει, δεδομένου ότι υπάρχουν κανόνες, οι οποίοι ρυθμίζουν σχέσεις αναμφισβήτητα ιδιωτικού δικαίου, όπως πχ. τις κληρονομικές, τις οποίες προβλέπουν οι διατάξεις ΑΚ 1825 έπ., που όμως δεν μπορεί να καταργήσει η ιδιωτική θέληση (ΑΚ 1829), ή τις σχέσεις οικογενειακού δικαίου, μολονότι οι περισσότερες διατάξεις τούτου είναι αναγκαστικού δικαίου. Και αντίστροφα υπάρχουν κανόνες, που ρυθμίζουν σχέσεις αναμφισβήτητα δημοσίου δικαίου, όπως πχ. την πολιτική δίκη, οι οποίοι όμως μπορούν να καταργηθούν από την ιδιωτική θέληση (ΚΠολΔ 42).

Το **τρίτο κριτήριο** για την διαίρεση του δικαίου σε δημόσιον και ιδιωτικόν είναι το της εξουσίας. Κατ' αυτό, στο δημόσιον δίκαιον εμπίπτουν οι κανόνες σύμφωνα με τους οποίους το κράτος ενεργεί κυριαρχικά, δηλαδή ασκεί την εξουσία του χωρίς κανένα άλλο περιορισμό παρά την αυτοδέσμευσή του, που διαγράφεται από την κειμένη νομοθεσία. Αντίθετα, στο ιδιωτικόν δίκαιον εμπίπτουν οι κανόνες, που δεν αφορούν στην άσκηση τέτοιας εξουσίας, αλλά ρυθμίζουν σχέσεις, στις όποιες τα πρόσωπα (ακόμη και αυτό το κράτος) ενεργούν ως ίσος προς ίσον. Σύμφωνα με το κριτήριο της εξουσίας πχ. το φορολογικόν δίκαιον αποτελεί κλάδο του δημοσίου δικαίου, επειδή το κράτος, επιβάλλοντας φόρους στους πολίτες, ενεργεί ως εξουσιαστής και αυτοί υποτάσσονται ως εξουσιαζόμενοι. Κατά το αυτό πάντοτε κριτήριο πχ. το αστικόν δίκαιον αποτελεί κλάδο του ιδιωτικού δικαίου, επειδή ρυθμίζει τις σχέσεις προσώπων, που τελούν σε ισότητα. Πρέπει όμως να λεχθεί ότι και το κριτήριο τούτο δεν είναι απόλυτα ορθό, καθώς υπάρχουν κανόνες, που μολονότι στηρίζονται στην ισότητα των προσώπων, πάντως ανήκουν στο δημόσιον δίκαιον, όπως οι κανόνες του εκκλησιαστικού δικαίου, οι όποιοι αφορούν στις σχέσεις μεταξύ του κράτους και της εκκλησίας.

Το **τέταρτο κριτήριο** τέλος, αποτελεί βελτίωση του τρίτου. Πρόκειται για το κριτήριο το όχι πολύ δόκιμο λεγόμενο του υποκειμένου. Σύμφωνα με αυτό ως δημόσιον θεωρείται το κατά κάποιο τρόπο προνομιακόν δίκαιον, που διέπει τα πρόσωπα (και προπαντός το κράτος) σ' εκείνες μόνο τις περιπτώσεις, κατά τις όποιες ενεργούν ως φορείς δημόσιας εξουσίας. Εξ άλλου ως ιδιωτικόν θεωρείται το δίκαιον, που διέπει τα πρόσωπα, όταν δεν εμφανίζονται να ασκούν τέτοια εξουσία, αλλά δρουν ως πρόσωπα και μόνον. Κατά το κριτήριο τούτο, όταν πχ. το κράτος με διοικητική πράξη διορίζει δημόσιο υπάλληλο, ενεργεί ως φορέας δημόσιας εξουσίας και γι' αυτόν τον λόγο οι κανόνες, που αφορούν σ' αυτή την πράξη, είναι δημοσίου δικαίου. Όταν όμως το κράτος αναθέτει σε εργολάβο την ανοικοδόμηση ενός ακινήτου του, δεν ενεργεί ως φορέας τέτοιας εξουσίας και γι' αυτόν τον λόγο οι κανόνες, που ρυθμίζουν την εργολαβία, είναι ιδιωτικού δικαίου.

III. Από την αντιπαράθεση αυτών των τεσσάρων κριτηρίων για την διαίρεση του δικαίου σε δημόσιον και ιδιωτικόν εμφανίζεται ως ορθότερο το τέταρτο, δηλαδή το του υποκειμένου, που γίνεται άλλωστε δεκτό από τους περισσότερους. Δεν πρέπει όμως να νομισθεί, ότι και το κριτήριο αυτό δεν γέννα κατά την εφαρμογή του ζητήματα. Αυτά ανακύπτουν συνήθως σε έννομες σχέσεις, οι όποιες πηγάζουν από την ανάθεση εκ μέρους του κράτους της ασκήσεως δημοσίας εξουσίας σε οργανισμούς ή επιχειρήσεις, που από την φύση τους δεν είναι φορείς τέτοιας εξουσίας, λχ. σε ανώνυμες εταιρείες. Αλλά και στην περίπτωση αυτή, η διάκριση των σχέσεων δημοσίου από τις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου είναι δυνατή χάρη στο κριτήριο του υποκειμένου, επειδή η ανάθεση της ασκήσεως δημοσίας εξουσίας σε πρόσωπα αλλά από το κράτος γίνεται υποχρεωτικά με δική της πράξη, ώστε το υποκείμενο που την ασκεί είναι καθορισμένο από αυτή και συνεπώς νομικά αναγκαίο, πράγμα το όποιο δεν συμβαίνει με τις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου.

Excursus 2: Η διαίρεση του δικαίου σε διεθνές και εσωτερικόν (Αραβαντινός (1983), σελ. 68-70)

I. Αυτονόητο είναι ότι οι έννομες σχέσεις των ανθρώπων, που ζουν μέσα στην αυτή επικράτεια, διέπονται κατά κανόνα από το εκεί ισχύον δίκαιον, το οποίο είναι κρατικά τεθειμένο ή έστω αναγνωρισμένο και χαρακτηρίζεται ως το εσωτερικόν της δίκαιον. Δημιουργείται ωστόσο πρόβλημα για την νομική ρύθμιση των σχέσεων, που συνάπτονται από την συνεχώς αυξανόμενη επικοινωνία μεταξύ των κρατών και μεταξύ των πολιτών των διαφόρων κρατών, επειδή δεν θα ήταν ορθό να διευθετούνται μονομερώς και αυθαίρετα από το εσωτερικόν δίκαιον ενός μεμονωμένου κράτους. Με αλλά λόγια προκύπτει εκ των πραγμάτων η ανάγκη ενός συστήματος κανόνων δικαίου, το όποιο να ρυθμίζει κάθε έννομο σχέση που εκτείνεται πέρα από τα όρια της επικρατείας ενός κράτους. Αυτό το σύστημα κανόνων απαρτίζει το διεθνές δίκαιον.

II. Ο ορισμός του διεθνούς δικαίου προσκρούει ευθύς εξ' αρχής στην δυσκολία προσδιορισμού του κριτηρίου, κατά το οποίο μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ διεθνούς και εσωτερικού δικαίου. Για το κριτήριο τούτο δεν επικρατεί ομοφωνία, μολοντί από τον προσδιορισμό του εξαρτάται η κατάταξη ολοκλήρων κλάδων του δικαίου στο διεθνές ή αντίθετα στο εσωτερικόν. Σχετικά έχουν προταθεί τα επόμενα δύο κριτήρια.

α. Κατά την πρώτη γνώμη, αποφασιστικό για το αν ένας κανών δικαίου ή ένα σύνολο κανόνων δικαίου ανήκει στο διεθνές ή στο εσωτερικόν δίκαιον είναι το είδος της νομοθετικής εξουσίας, από την οποία πηγάζει. Οι κανόνες του εσωτερικού δικαίου θεσπίζονται ή αναγνωρίζονται, κατά την γνώμη αυτή, από την νομοθετική εξουσία του κράτους ως έκφραση της κυριαρχίας του, ενώ οι κανόνες του διεθνούς δικαίου δεν πηγάζουν βέβαια από μια υπερπολιτειακή νομοθετική εξουσία, αφού τέτοια εξουσία δεν υπάρχει, ούτε όμως προέρχονται από την αποκλειστική και απεριόριστη κυριαρχία ενός μεμονωμένου κράτους, αλλά τίθενται είτε από συμφωνία περισσότερων κρατών (διεθνής συνθήκη) είτε από την σταθερή και ομοιόμορφη διεθνή πρακτική, η οποία οδηγεί στην δημιουργία πεποιθήσεως της υποχρεωτικότητας της (διεθνές έθιμο).

β. Κατά την δεύτερη γνώμη, σημασία για την διαίρεση του δικαίου σε διεθνές και εσωτερικόν δεν έχει η πηγή, από την οποία κάθε κανών προέρχεται, αλλά ή φύση της σχέσεως, που αποτελεί το αντικείμενο της ρυθμίσεως του. Αν η ρυθμιζόμενη σχέση εμφανίζει στοιχεία, που την συνδέουν με περισσότερες από μία πολιτείες, δηλαδή ξεπερνά την επικράτεια ενός κράτους, ο κανών, ο οποίος ρυθμίζει τα θέματα τα οφειλόμενα σ' αυτόν ακριβώς τον χαρακτήρα της, ανήκει στο διεθνές δίκαιον. Στην αντίθετη περίπτωση, δηλαδή μιας σχέσεως που δεν ξεπερνά τα όρια μιας επικρατείας, ο κανών δικαίου, ο οποίος την ρυθμίζει, ανήκει στο εσωτερικόν δίκαιον.

III. Από τα δύο αυτά κριτήρια ορθότερο φαίνεται το δεύτερο. Επειδή η ιδιαίτερη φύση των σχέσεων, που συνδέονται με περισσότερες από μια πολιτείες, απαιτεί και προδικάζει λύσεις, τις όποιες καμία έννομος τάξη μπορεί να αγνοήσει, αδιάφορο αν αυτή ταυτίζεται με την έννομο τάξη ενός κυρίαρχου κράτους ή με οποιαδήποτε υπερπολιτειακή ή διαπολιτειακή. Με βάση το κριτήριο τούτο ως διεθνές ορίζεται το δίκαιον, το οποίο περιλαμβάνει τους κανόνες, που ρυθμίζουν σχέσεις εκτεινόμενες πέρα από τα όρια της επικρατείας ενός κράτους.

2. Το εσωτερικό δημόσιο δίκαιο

2.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το βασικό του εσωτερικού δημοσίου δικαίου (το "δημόσιο δίκαιο") είναι ότι κατοχυρώνει ως κυρίαρχη την θέληση του κράτους απέναντι στην θέληση του ιδιώτη. Στο πλαίσιο αυτό, για παράδειγμα, το δημόσιο δίκαιο:

- παρέχει την ευχέρεια στο κράτος να επιβάλλει υποχρεώσεις στους ιδιώτες μονομερώς, όπως να στρατεύονται ή να ανέχονται την απαλλοτρίωση των ακινήτων τους για λόγους δημοσίας ωφέλειας, και
- απονέμει αποκλειστικά στο κράτος ορισμένα δικαιώματα, όπως του να είναι κύριος των αδέσποτων ακινήτων, ή προνόμια όπως το απαράγραπτο των εμπραγμάτων αξιώσεων του που αφορούν σε ακίνητα.

Στο δημόσιο δίκαιο εντάσσονται τέσσερις (4) μείζονες κλάδοι:

- το συνταγματικό δίκαιο (βλέπε κατωτέρω, υπό 2.2),
- το διοικητικό δίκαιο (υπό 2.3),
- το ποινικό δίκαιο (υπό 2.4), και
- το δικονομικό δίκαιο (υπό 2.5).

2.2. Το συνταγματικό δίκαιο

2.2.1 Συνολική θεώρηση

2.2.1.1 Το Συνταγματικό Δίκαιο είναι ο κλάδος του Δημοσίου Δικαίου - ή, ειδικότερα, του Πολιτειολογικού Δικαίου - που περιλαμβάνει τους κανόνες του δικαίου που αποτελούν το Σύνταγμα μιας πολιτείας. Ως κλάδος της νομικής επιστήμης, το Συνταγματικό Δίκαιο είναι, επομένως, ο κλάδος που ασχολείται με την ερμηνεία και κριτική των κανόνων του Συντάγματος.

Το ερώτημα λοιπόν είναι τι είναι **Σύνταγμα**. Πρέπει εδώ να αποσαφηνιστεί ότι το Σύνταγμα, ακριβώς επειδή αφορά μια πολιτεία, δεν ενδιαφέρει μόνο τη νομική επιστήμη. Αφορά και άλλες συναφείς επιστήμες που ασχολούνται με την πολιτεία, όπως είναι η πολιτειολογία και η πολιτική επιστήμη. Έτσι, το νόημα και ο ορισμός του Συντάγματος διαφοροποιούνται ανάλογα με το αν δίδονται στην νομική επιστήμη στενά ή σε άλλες επιστημονικές πειθαρχίες. Είναι επομένως χρήσιμο να διαχωρίσουμε τα δύο πεδία.

2.2.1.2 Ας ξεκινήσουμε από το ευρύτερο πεδίο της **πολιτειολογίας** και της **πολιτικής επιστήμης**. Στο πεδίο αυτό η έννοια του Συντάγματος ενδιαφέρει ως ιστορικό και κοινωνικό φαινόμενο μιας πολιτείας.

Ο όρος Σύνταγμα, όπως απέδωσε στην νεοελληνική ορολογία ο **Αδαμάντιος Κοραΐς** τον γαλλικό όρο constitution (αγγλικά: constitution, γερμανικά: Verfassung), αποκτά το σημερινό του νόημα με την Αμερικανική (1776) και τη Γαλλική (1789) Επανάσταση. Την εποχή αυτή η έννοια του Συντάγματος ταυτίζεται με ένα **καλό αλλά και δίκαιο πολιτικό σύστημα μιας πολιτείας**. Ειδικότερα, ταυτίζεται με εκείνο το πολιτικό σύστημα που οργανώνει έτσι την πολιτική εξουσία ώστε να **αποτρέπεται η αυθαιρεσία και να διασφαλίζεται ο περιορισμός της εξουσίας χάριν της ελευθερίας**. Το νόημα αυτό του Συντάγματος διατυπώνει χαρακτηριστικά το άρθρο 16 της περίφημης Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (26 Αυγούστου 1789) της Γαλλικής Επανάστασης, σύμφωνα με το οποίο: «Κοινωνία, στην οποία η προστασία των δικαιωμάτων δεν είναι διασφαλισμένη, ούτε καθορισμένη η διάκριση των εξουσιών, δεν έχει Σύνταγμα». Σε επίπεδο ιδεολογίας, η διεκδίκηση Συντάγματος εκφράζεται με το κίνημα του **συνταγματισμού**, το οποίο έχει τις ρίζες του πολύ πριν τις επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα και το οποίο μεταδόθηκε σιγά-σιγά σε όλα τα «πολιτισμένα» κράτη.

Ποιες είναι λοιπόν οι ρίζες ή οι πρόγονοι της έννοιας Σύνταγμα πριν από την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση; Στην **ελληνική αρχαιότητα**, υπήρχε η έννοια της «πολιτείας», η οποία καθόριζε την πηγή της εξουσίας και τον τρόπο με τον οποίο αυτή ασκείται στην πόλη: σύμφωνα με τον **Αριστοτέλη**, στα Πολιτικά, «τάξις ταις πόλεσιν η περί τας αρχάς τρόπον νενέμηται και τι το κύριον της πολιτείας» «η δε πολιτεία των την πόλιν οικούντων εστί τάξις τις». Κοινό πεδίο της «πολιτείας» με τη σύγχρονη έννοια του Συντάγματος είναι η οργάνωση και η λειτουργία της πολιτικής εξουσίας στην πολιτεία, δεν περιλαμβάνεται όμως σε αυτήν την αριστοτελική αντίληψη ή διασφάλιση της ελευθερίας και των δικαιωμάτων – ίσως επειδή στην αρχαία ελληνική δημοκρατία η έννοια του πολίτη καθιστούσε περιττή την έννοια των δικαιωμάτων, αφού ο άνθρωπος είναι «μόριον» της πολιτείας.

Ούτε ασφαλώς στην Αρχαία Ρώμη υπήρχε Σύνταγμα με τη σύγχρονη έννοια του όρου, ούτε στον Μεσαίωνα ή στο Βυζάντιο. Ωστόσο, όταν προς το τέλος του Μεσαίωνα η πρακτική των **Χαρτών**, όπως π.χ. η περίφημη **Magna Charta του 1215**, διασφάλιζε ορισμένες πτυχές της ζωής και της δραστηριότητας των υποτελών-υπηκόων απέναντι στον φεουδάρχη άρχοντα ή μονάρχη, αναγνωρίζουμε στοιχεία της σύγχρονης έννοιας του Συντάγματος, διαμορφώνεται δηλαδή η ιδέα της προστασίας των δικαιωμάτων. Επίσης, γύρω στον 17^ο αιώνα, στην Αγγλία διαμορφώθηκε η έννοια του **«form of government»**, με την οποία επιχειρείτο η υπαγωγή των πολιτικών διαδικασιών στον νόμο που ψήφιζε το Κοινοβούλιο και στο έθιμο που αναγνώριζαν τα δικαστήρια, με στόχο τον περιορισμό της εξουσίας του μονάρχη.

Στην ιδεολογική θεμελίωση και τη θεωρητική διαμόρφωση της σύγχρονης έννοιας του Συντάγματος συνέβαλαν ουσιαστικά η **Σχολή του Φυσικού Δικαίου** τον 17^ο αιώνα, η περίφημη **Σχολή του Κοινωνικού Συμβολαίου** τον 17^ο-18^ο αιώνα και ο **ευρωπαϊκός Διαφωτισμός**. Ειδικότερα, η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, που διαμόρφωσαν πρώτα ο **Thomas Hobbes** (1588-1679) και ο **John Locke** (1632-1704) και οι οποίοι επηρέασαν αργότερα τον **Jean-Jacques Rousseau** (1712- 1778), εκκινεί από την υπόθεση της «φυσικής

κατάστασης του ανθρώπου» - τον «άνθρωπο της φύσης» - και τη σύναψη ενός «κοινωνικού συμβολαίου» μεταξύ όλων των μελών της κοινότητας για την υπέρβαση της κατάστασης αυτής. Το κοινωνικό συμβόλαιο είναι το νομιμοποιητικό θεμέλιο της πολιτικής εξουσίας σε μία πολιτική κοινότητα και ως εκ τούτου μπορεί να παραλληλιστεί με το Σύνταγμα.

Συμπερασματικά, πρέπει να δούμε ότι στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού το Σύνταγμα δεν είναι μόνον ένα νομικό κείμενο, ένα σύνολο κανόνων δικαίου, αλλά έχει και μια πολιτική, ιδεολογική σημασία. Όπως παρατηρεί ο Γερμανός δημοσιολόγος **Peter Häberle**: το «Σύνταγμα (...) είναι η έκφραση μιας πολιτισμικής εξέλιξης, το μέσον της πολιτισμικής αυτοπαρουσίασης ενός λαού, ο καθρέπτης της πολιτισμικής του κληρονομιάς και το θεμέλιο των ελπίδων του».

Για τον δυτικό πολιτισμό, το Σύνταγμα είναι συνυφασμένο με μια πολιτική κοινότητα και εκφράζει τις κοινές αξίες της κοινότητας αυτής, που αποτελούν τη βάση της συνοχής και της νομιμοποίησής της.

2.2.1.3 Για τη **νομική επιστήμη**, ειδικότερα, το Σύνταγμα νοείται ως **το σύστημα των κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν τη βάση της δομής και της λειτουργίας της πολιτείας.**

2.2.1.3.1. Διακρίσεις του Συντάγματος

Ανάλογα με τη συγκεκριμένη κάθε φορά πολιτεία το Σύνταγμα, ως το σύστημα των κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν τη βάση της δομής και της λειτουργίας της πολιτείας, μπορεί να διαφοροποιείται ως προς τη μορφή του ή την ισχύ που έχει ως κανόνας δικαίου. Υπάρχουν επομένως μερικές βασικές διακρίσεις – κατηγοριοποιήσεις των Συνταγμάτων καθώς και διαφορετικές προσεγγίσεις.

Οι βασικές αυτές διακρίσεις είναι:

- η **διάκριση γραπτού και άγραφου Συντάγματος**: η διάκριση αυτή στηρίζεται στη νομική μορφή των κανόνων του Συντάγματος
- η **διάκριση ουσιαστικού και τυπικού Συντάγματος**: η διάκριση αυτή στηρίζεται στο περιεχόμενο των κανόνων του Συντάγματος
- η **διάκριση αυστηρού και ήπιου Συντάγματος**: η διάκριση αυτή στηρίζεται στην τυπική ισχύ των κανόνων του Συντάγματος

(α) Γραπτό Σύνταγμα χαρακτηρίζεται εκείνο το Σύνταγμα που θεσπίζεται στην πολιτεία μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, βάσει μιας συγκεκριμένης απόφασης και μέσα από συγκεκριμένες νομικές διαδικασίες, γι' αυτό και έχει τη μορφή γραπτού κανόνα δικαίου, ειδικότερα ενός συνόλου γραπτών κανόνων δικαίου. Τις περισσότερες φορές, το γραπτό Σύνταγμα έχει τη μορφή ενός ενιαίου κώδικα κανόνων δικαίου: π.χ. το ισχύον Σύνταγμα της Ελλάδας. Μπορεί όμως να αποτελείται από περισσότερα νομικά κείμενα: π.χ. το ισχύον Σύνταγμα της Γαλλίας αποτελείται από το Σύνταγμα του 1958, τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1798 και το Προόμιο του Συντάγματος του 1946.

(β) Άγραφο Σύνταγμα χαρακτηρίζεται το Σύνταγμα που αποτελείται από εθιμικούς κανόνες, παράγεται δηλαδή στη ροή της ιστορίας μιας πολιτείας μέσα από επαναλαμβανόμενες πρακτικές οι οποίες γίνεται σιγά-σιγά δεκτό ότι είναι δεσμευτικές. Άγραφο Σύνταγμα έχει το Ηνωμένο Βασίλειο, αν και, για την ακρίβεια, το Σύνταγμα του Ηνωμένου Βασιλείου δεν είναι μόνο άγραφο δηλαδή εθιμικό, αλλά περιλαμβάνει και γραπτούς κανόνες που έχουν θεσπιστεί από το Κοινοβούλιο.

Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι, είτε πρόκειται για γραπτό είτε για άγραφο Σύνταγμα, ο κανόνας που εμπεριέχει προκύπτει μέσα από μια διαδικασία **ερμηνείας**.

(γ) Ουσιαστικό Σύνταγμα χαρακτηρίζεται κάθε κανόνας δικαίου που **ρυθμίζει κατά βάση:**

- τη δομή ή τη λειτουργία της πολιτείας,
- τη σχέση του ατόμου ή της κοινωνικής ομάδας με την πολιτική εξουσία,
- τη σχέση της εσωτερικής έννομης τάξης με την διεθνή και την υπερεθνική έννομη τάξη,

άσχετα από τη μορφή που έχει ο κανόνας αυτός. Έτσι π.χ. στο ελληνικό Σύνταγμα, στο ουσιαστικό Σύνταγμα ανήκουν οι περισσότεροι κανόνες του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008 αλλά και οι περισσότερες διατάξεις του Κανονισμού της Βουλής, του εκλογικού νόμου, του προεδρικού διατάγματος για τη λειτουργία του Υπουργικού Συμβουλίου κλπ.

(δ) Τυπικό Σύνταγμα χαρακτηρίζεται το γραπτό Σύνταγμα – είτε είναι ενιαίο είτε όχι – που έχει αυξημένη τυπική ισχύ, βρίσκεται δηλαδή στην κορυφή της ιεραρχίας των κανόνων δικαίου στην πολιτεία. Για να αποτελεί ένας κανόνας δικαίου κανόνα του τυπικού Συντάγματος αρκεί -θεωρητικά- να έχει την αυξημένη τυπική ισχύ του Συντάγματος όποια και αν είναι η ύλη που ρυθμίζει. Έτσι π.χ. η διάταξη του άρθρου 16 παρ. 6 εδάφιο γ' του Συντάγματος του 1975/1986/2001/2008 που ορίζει ότι, εωσότου εκδοθεί ο νόμος που να ορίζει το ανώτατο όριο ηλικίας των καθηγητών των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, το όριο αυτό είναι η συμπλήρωση του εξηκοστού έβδομου έτους της ηλικίας τους, αποτελεί τυπικό Σύνταγμα ενώ μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν αποτελεί *stricto sensu* ουσιαστικό Σύνταγμα.

(ε) Αυστηρό Σύνταγμα χαρακτηρίζεται το γραπτό Σύνταγμα όταν για τη θέσπιση, την τροποποίηση ή την κατάργηση των κανόνων του ισχύουν προϋποθέσεις άλλες και αυστηρότερες από αυτές που ισχύουν για τη θέσπιση, την τροποποίηση ή την κατάργηση των άλλων κανόνων του δικαίου της πολιτείας. Έτσι, π.χ. αυστηρό είναι το Σύνταγμα όταν ορίζει ότι κάποιες διατάξεις του δεν μπορεί να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν, ή, όταν ορίζει ότι για την αναθεώρησή του απαιτείται ειδική πλειοψηφία ή δυσχερέστερη διαδικασία στο Κοινοβούλιο από αυτήν που απαιτείται για τον κοινό νόμο. Αυστηρό είναι το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα, όπως συνάγεται από το άρθρο 110 για την αναθεώρησή του.

(στ) **Ήπιο Σύνταγμα** χαρακτηρίζεται το Σύνταγμα όταν οι διατάξεις του μπορεί να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν με την ίδια διαδικασία που τροποποιούνται ή καταργούνται και οι διατάξεις του κοινού νόμου.

2.2.1.3.2 Περιεχόμενο του ουσιαστικού Συντάγματος

Ας σταθούμε λίγο στον ορισμό του ουσιαστικού Συντάγματος για να διευκρινίσουμε περισσότερο την ύλη που ρυθμίζει το Σύνταγμα μιας πολιτείας. Τρία είναι τα πεδία όπου το Σύνταγμα καλείται να ρυθμίσει τις βάσεις της κοινωνικής συμβίωσης στην πολιτεία:

(α) Η οργάνωση της πολιτείας: Το Σύνταγμα προβλέπει ποια είναι η πηγή της εξουσίας στην πολιτεία, ορίζει δηλαδή τον **κυρίαρχο**. Για παράδειγμα, το άρθρο 1 του Συντάγματος της Ελλάδας ορίζει στην παρ. 2 ότι «**Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία**» και στην παρ. 3 ότι «*Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον λαό (...)*».

Ορίζοντας την πηγή της εξουσίας στην πολιτεία, το Σύνταγμα ορίζει το **πολίτευμά** της. Ανάλογα με το ποια είναι η πηγή της εξουσίας τα πολιτεύματα διακρίνονται σε **μοναρχικά, ολιγαρχικά και δημοκρατικά**.

Έχοντας ορίσει την πηγή της εξουσίας, το Σύνταγμα ορίζει την άσκηση της, ορίζει δηλαδή ποια είναι τα όργανα που ασκούν την εξουσία, τον τρόπο με τον οποίο αυτά συγκροτούνται, ποιες είναι οι αρμοδιότητές τους και με ποιες ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις ασκούνται αυτές οι αρμοδιότητες.

Με τον τρόπο αυτό, το Σύνταγμα εξειδικεύει το **κυβερνητικό ή πολιτικό σύστημα** που χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο πολίτευμα. Ανάλογα με τον τρόπο άρθρωσης της εξουσίας, μπορεί να έχουμε **πολίτευμα κυβερνώσας Βουλής, κοινοβουλευτικό πολίτευμα ή προεδρικό πολίτευμα**, ενώ ανάλογα με το αν το κράτος είναι ενιαίο ή συνίσταται από μια ένωση κρατών μπορεί να έχουμε **ενιαία πολιτεία ή ομοσπονδία**.

(β) Τα θεμελιώδη δικαιώματα: Το Σύνταγμα ρυθμίζει τη βάση της σχέσης του ατόμου ή της κοινωνικής ομάδας με την εξουσία στην πολιτεία με σκοπό να τα προστατεύσει από την αυθαιρεσία. Εδώ, το Σύνταγμα αναγνωρίζει στον άνθρωπο ή στον πολίτη ή σε μια κοινωνική ομάδα θεμελιώδη δικαιώματα, δηλαδή **την αξίωση** να διεκδικήσουν αυτήν την προστασία.

Ανάλογα με το είδος της προστασίας που θέλουν να διασφαλίσουν, τα θεμελιώδη δικαιώματα διακρίνονται, στην κλασσική νομική θεωρία, σε τρεις κατηγορίες:

- τα **ατομικά δικαιώματα**, που διασφαλίζουν **την αποχή** της εξουσίας από κάθε ενέργεια παρέμβασης στον βιοτικό ή κοινωνικό χώρο που αφορά το δικαίωμα: π.χ. η θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13 του ελληνικού Συντάγματος), η ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 14 του ελληνικού Συντάγματος), το άσυλο της κατοικίας (άρθρο 9 του ελληνικού Συντάγματος), το δικαίωμα στην ιδιοκτησία (άρθρο 17 του ελληνικού Συντάγματος),

- τα **πολιτικά δικαιώματα**, που διασφαλίζουν την **ενεργητική συμμετοχή** στη διαμόρφωση ή την άσκηση της πολιτικής εξουσίας: π.χ. το εκλογικό δικαίωμα (άρθρο 51 του ελληνικού Συντάγματος), το δικαίωμα του εκλέγεσθαι (άρθρο 55 του ελληνικού Συντάγματος), το δικαίωμα σύστασης και συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα (άρθρο 29 του ελληνικού Συντάγματος), το δικαίωμα συνάθροισης (άρθρο 11 του ελληνικού Συντάγματος), και
- τα **κοινωνικά δικαιώματα** που διασφαλίζουν την **παρέμβαση ή τη συνδρομή** της κρατικής εξουσίας είτε μέσω υλικών παροχών (π.χ. επιδόματα, συντάξεις) είτε μέσω θεσμικών ρυθμίσεων και υπηρεσιών (π.χ. ασφαλιστικό σύστημα, σχολεία, νοσοκομεία): π.χ. το δικαίωμα στην παιδεία (άρθρο 16 του ελληνικού Συντάγματος), η προστασία της υγείας (άρθρο 21 του ελληνικού Συντάγματος), το δικαίωμα στην εργασία (άρθρο 22 του ελληνικού Συντάγματος).

Τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα είναι προϊόν των επαναστάσεων του 18^{ου} αιώνα. Τα ατομικά δικαιώματα χαρακτηρίζουν τον φιλελεύθερο συνταγματισμό και συνδέονται με την κατοχύρωση του κράτους δικαίου, τα πολιτικά δικαιώματα χαρακτηρίζουν τον δημοκρατικό συνταγματισμό και συνδέονται με τη φιλελεύθερη ή τυπική δημοκρατία. Τα κοινωνικά δικαιώματα αρχίζουν να γεννιούνται μετά τη βιομηχανική επανάσταση, με την επιρροή των σοσιαλιστικών θεωριών και του εργατικού κινήματος, και κατοχυρώνονται συνταγματικά ουσιαστικά μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο: συνδέονται με το κοινωνικό κράτος ή κράτος πρόνοιας και την ουσιαστική δημοκρατία.

(γ) **Η σχέση της εσωτερικής έννομης τάξης με την διεθνή και την υπερεθνική έννομη τάξη:** Το Σύνταγμα ρυθμίζει τις σχέσεις του εθνικού κράτους με τα άλλα κράτη της διεθνούς κοινότητας, με τους διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς, καθώς και με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο πλαίσιο αυτό, ορίζει πώς ασκείται η εξωτερική πολιτική, πώς συνομολογούνται οι διεθνείς συμβάσεις και πώς το διεθνές δίκαιο και το ενωσιακό δίκαιο ισχύουν στην ελληνική έννομη τάξη (ειδικότερα το άρθρο 28 του ελληνικού Συντάγματος). Με τον τρόπο αυτό το Σύνταγμα πραγματώνει την εθνική ή εξωτερική κυριαρχία.

2.2.1.3.3 Η γένεση του Συντάγματος

Όπως είπαμε παραπάνω, το Σύνταγμα είναι ο πρωταρχικός και ανώτερος κανόνας δικαίου μέσα στην πολιτεία. Έτσι, όχι μόνον ορίζει τον κυρίαρχο μέσα στην πολιτεία, αλλά, ταυτόχρονα, πηγάζει από αυτόν, αφού μόνον ο κυρίαρχος αυτός έχει την πραγματική δύναμη να το επιβάλλει. Για να χαρακτηρίσουμε αυτήν την ιδιότητα του κυρίαρχου κάνουμε λόγο για τη συντακτική εξουσία: **η συντακτική εξουσία είναι η ιδιότητα του κυρίαρχου να παράγει πρωτογενώς κανόνες του συντάγματος.**

Κυρίαρχος, άρα και φορέας της συντακτικής εξουσίας, είναι σε μια δημοκρατική πολιτεία **ο λαός**. Παλαιότερα όμως, την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας, κυρίαρχος ήταν ο **μονάρχης**, ο οποίος παραχωρούσε το Σύνταγμα στον λαό ή συνομολογούσε το Σύνταγμα με τον λαό: στην πρώτη περίπτωση μιλάμε για **παραχωρημένο ή δοτό Σύνταγμα** στη δεύτερη περίπτωση για **Σύνταγμα-συνθήκη ή Σύνταγμα-συνάλλαγμα**. Σύνταγμα-συνθήκη ήταν π.χ. το ελληνικό Σύνταγμα του 1844 επί Όθωνος. Δοτό Σύνταγμα μπορεί να έχουμε και στην περίπτωση ανεξαρτοποίησης αποικίας, όπως π.χ. στην περίπτωση του κυπριακού Συντάγματος του 1960, που παραχωρήθηκε από τη βασίλισσα της Μεγάλης Βρετανίας.

Στην περίπτωση του άγραφου Συντάγματος, οι κανόνες του Συντάγματος **παράγονται εθιμικά** δηλαδή μέσα από μακρά και ομοιόμορφη πρακτική (consuetudo) που ακολουθείται από τα πολιτειακά όργανα με την πεποίθηση δικαίου (opinion juris).

Στην περίπτωση του γραπτού Συντάγματος, αντίθετα, όπως προκύπτει και από τον ορισμό του, η παραγωγή του Συντάγματος προϋποθέτει μια πολιτική απόφαση: η πολιτική αυτή απόφαση συνδέεται είτε με τη **γένεση μιας νέας πολιτείας**, π.χ. στην περίπτωση ανεξαρτοποίησης μιας αποικίας, διαμελισμού ενός κράτους ή ένωσης κρατών, είτε με **την μετατροπή μιας ήδη υπάρχουσας πολιτείας έπειτα από επαναστατική ή πραξικοπηματική κατάλυση του παλαιού καθεστώτος και της επιβολής νέου**. Το ζητούμενο βέβαια είναι αν αυτή η απόφαση έχει και νομιμοποίηση.

(α) Η απόφαση για την παραγωγή Συντάγματος είναι απόφαση πολιτική που δεν προβλέπεται από συνταγματικούς ή άλλους νομικούς κανόνες αφού ακριβώς «δεν υπάρχει» προηγούμενη πολιτεία που να ορίζει την παραγωγή του Συντάγματος ή, αν υπάρχει, έχει ανατραπεί. Άρα, **η πρωτογενής παραγωγή Συντάγματος, άλλως, η άσκηση συντακτικής εξουσίας είναι νομικά αδέσμευτη** (είναι προδικαιϊκή ή προσυνταγματική εξουσία).

(β) Η συντακτική εξουσία όμως, για να ασκηθεί, αυτό-οργανώνεται νομικά θεσπίζει δηλαδή τη διαδικασία με την οποία θα ασκηθεί. Τέτοιες διαδικασίες μπορεί να είναι η εκλογή συντακτικής εθνικής συνέλευσης που θα επεξεργαστεί και θα ψηφίσει το νέο Σύνταγμα ή που θα το υποβάλει προς έγκριση στο λαό με συντακτικό δημοψήφισμα, η συγκρότηση συντακτικής επιτροπής που θα επεξεργαστεί ένα σχέδιο Συντάγματος και θα το υποβάλει προς ψήφιση σε μια συντακτική εθνική συνέλευση ή προς έγκριση στο λαό με συντακτικό δημοψήφισμα ή και τα δύο. Οι κανόνες δικαίου με τους οποίους αυτο-οργανώνεται η συντακτική εξουσία ονομάζονται αναλόγως **συντακτικές πράξεις ή ψηφίσματα**.

(γ) Το γραπτό Σύνταγμα προβλέπει συνήθως αν μπορεί να αναθεωρηθούν οι κανόνες του και με ποιόν τρόπο. **Αναθεώρηση του Συντάγματος** είναι η τροποποίηση, η συμπλήρωση ή κατάργηση διατάξεων του Συντάγματος, χωρίς βέβαια να καταργείται το ισχύον Σύνταγμα. Διαφέρει επομένως από τη πρωτογενή παραγωγή Συντάγματος ως προς το εύρος της αλλά και ως προς τη φύση της.

Η αναθεώρηση του Συντάγματος γίνεται μέσα στα όρια του Συντάγματος και υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπει το Σύνταγμα, δεσμεύεται δηλαδή από τους κανόνες που προβλέπει το Σύνταγμα για την αναθεώρησή του: κατά συνέπεια, η αναθεώρηση καλείται **δευτερογενής συντακτική εξουσία ή αναθεωρητική λειτουργία**.

- Ανάλογα με το αν η διαδικασία αναθεώρησης είναι δυσχερέστερη από την κοινή νομοθετική διαδικασία ή όχι, το Σύνταγμα είναι λιγότερο ή περισσότερο αυστηρό ή ήπιο.
- Το αυστηρό Σύνταγμα μπορεί να προβλέπει ότι μέρος ή διατάξεις του δεν μπορεί να αναθεωρηθούν (σκληρός πυρήνας του Συντάγματος) ή ότι μπορούν να αναθεωρηθούν υπό δυσκολότερες προϋποθέσεις από τις άλλες διατάξεις του. Μπορεί να απαιτεί αυξημένη πλειοψηφία ή ακόμη και εκλογές για την ανάδειξη αναθεωρητικής Βουλής ή ακόμη και δημοψήφισμα. Το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα προβλέπει τις ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις αναθεώρησής του στο άρθρο 120.

2.2.2 Το πολίτευμα που θεσπίζει το ελληνικό Σύνταγμα του 1975/1986/2001/2008

2.2.2.1 Το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα εγκαθιδρύει μια **προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία** και ένα **κοινωνικό κράτος δικαίου**, που **σέβεται τη διεθνή νομιμότητα** και **συμμετέχει στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης**.

Τα χαρακτηριστικά αυτά της ελληνικής πολιτείας εξειδικεύονται σε ορισμένες **θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος** που αποτελούν και τον σκληρό πυρήνα του Συντάγματος αφού δεν επιτρέπεται να αναθεωρηθούν. Οι αρχές αυτές είναι οι ακόλουθες:

(α) Η δημοκρατική αρχή: Σύμφωνα με το άρθρο 1, παρ. 2, του Συντάγματος, θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία. Αυτό σημαίνει ότι ο λαός (υπό την ευρεία έννοια ως σύνολο των Ελλήνων πολιτών) είναι ο φορέας της κυριαρχίας και ότι η κυριαρχία αυτή ασκείται με ελεύθερες και ανόθευτες εκλογές σε τακτά χρονικά διαστήματα από το εκλογικό σώμα (λαός με τη στενή έννοια). Η δημοκρατική αρχή επιτάσσει όχι μόνο τη δημοκρατική νομιμότητα αλλά και τη δημοκρατική νομιμοποίηση της εξουσίας.

(β) Η αντιπροσωπευτική αρχή: Το ελληνικό Σύνταγμα δεν καθιερώνει άμεση δημοκρατία αλλά αντιπροσωπευτική δημοκρατία: ο λαός εκλέγει περιοδικά το αντιπροσωπευτικό σώμα, δηλαδή τη Βουλή, που έχει σημαντικές αρμοδιότητες. Η σχέση βουλευτή και εκλογέα είναι σχέση ελεύθερης και όχι επιτακτικής εντολής.

Το ισχύον Σύνταγμα εμπεριέχει όμως και **στοιχεία άμεσης δημοκρατίας** προβλέποντας δύο είδη δημοψηφίσματος: το συμβουλευτικό (άρθρο 44, παρ. 2 εδάφιο α΄) και το νομοθετικό (άρθρο 44, παρ. 2, εδάφιο β΄).

(γ) Η αρχή του πολυκομματισμού: Το ελληνικό Σύνταγμα αναγνωρίζει την ελευθερία ίδρυσης και δράσης των πολιτικών κομμάτων και τον ελεύθερο ανταγωνισμό μεταξύ τους κάτω από ίσες προϋποθέσεις, εφόσον εξυπηρετούν την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος (άρθρο 29).

(δ) Η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών: Σύμφωνα με το άρθρο 26 του Συντάγματος οι λειτουργίες της πολιτείας διακρίνονται στην νομοθετική, που ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, την εκτελεστική, που ασκείται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την Κυβέρνηση και τη δικαστική, που ασκείται από ανεξάρτητα δικαστήρια.

Αναθέτοντας την άσκηση κάθε λειτουργίας σε διαφορετικά όργανα, το Σύνταγμα επιχειρεί να πραγματώσει την εξισορρόπηση αντίρροπων πολιτικών δυνάμεων με στόχο τη διασφάλιση της ελευθερίας.

(ε) Η κοινοβουλευτική αρχή: Στο Σύνταγμά μας, η διάκριση των εξουσιών δεν είναι στεγανή, όπως είναι στα προεδρικά πολιτεύματα, αλλά χαλαρή, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η συνεργασία και ο αμοιβαίος έλεγχος των εξουσιών. Σύμφωνα με την κοινοβουλευτική αρχή, η Κυβέρνηση εξαρτάται από την εμπιστοσύνη της Βουλής (άρθρο 84), αφού η Βουλή είναι το κατ' εξοχήν αντιπροσωπευτικό σώμα στην πολιτεία.

Η εξάρτηση της Κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής, που γεννά και την κοινοβουλευτική ευθύνη της Κυβέρνησης (άρθρο 85), εξειδικεύεται στο Σύνταγμά μας με:

- την αρχή της δεδηλωμένης (άρθρο 37, παρ.2),
- την αρχική ψήφο εμπιστοσύνης,
- τη δυνητική ψήφο εμπιστοσύνης (άρθρο 84 παρ. 1), και
- την ψήφο δυσπιστίας (άρθρο 84, παρ. 2).

Αντίστροφα, η ισορροπία Κυβέρνησης και Βουλής επιτυγχάνεται μέσω της αρμοδιότητας που έχει η Κυβέρνηση να διαλύσει πρόωρα τη Βουλή (άρθρο 41, παρ. 2, και άρθρο 38, παρ. 2).

(στ) Η αρχή της προεδρευόμενης δημοκρατίας: Η αρχή αυτή αποτυπώνει στο Σύνταγμα το αποτέλεσμα του συντακτικού δημοψηφίσματος του 1974 ως προς τη μορφή του πολιτεύματος. Ο όρος «προεδρευόμενη» αντιδιαστέλλεται προς το «βασιλευόμενη» και σημαίνει ότι ο αρχηγός του κράτους είναι αιρετός και όχι κληρονομικός.

(ζ) Η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου: Πρόκειται για τον συγκερασμό της αρχής του κράτους δικαίου και της αρχής του κοινωνικού κράτους. Η αρχή του κράτους δικαίου αξιώνει τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας από το Σύνταγμα και τον νόμο έτσι ώστε κάθε πράξη των κρατικών λειτουργιών όχι μόνον να υπόκειται στο Σύνταγμα και στο νόμο αλλά και η υπαγωγή αυτή να διασφαλίζεται με τον έλεγχο των πράξεων αυτών από μian ανεξάρτητη δικαστική εξουσία. Η αρχή του κράτους δικαίου διασφαλίζεται στο Σύνταγμα με:

- την κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων (π.χ. άρθρα 4-25),
- το δικαίωμα δικαστικής προστασίας (άρθρο 20, παρ. 1) και
- την οργάνωση της δικαστικής εξουσίας και ειδικότερα με την κατοχύρωση της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών (άρθρο 87), τον έλεγχο της νομιμότητας των πράξεων της διοίκησης (άρθρο 95, παρ. 1 α) και τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων (άρθρο 93, παρ. 4).

Η αρχή του κοινωνικού κράτος αξιώνει την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και την διασφάλιση της κοινωνικής δικαιοσύνης μέσω παροχών και υπηρεσιών. Η αρχή του κοινωνικού κράτους στο Σύνταγμα θεμελιώνεται στην αναγνώριση της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2, παρ. 1), των κοινωνικών δικαιωμάτων (π.χ. άρθρα 16, 21, 22, 23) και την παρέμβαση του κράτους στην ιδιωτική οικονομία και την ιδιοκτησία (άρθρο 106).

2.2.2.2. Οργάνωση του κράτους

Ενδεικτικός είναι ο ακόλουθος πίνακας:

ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΣΩΜΑ

εκλέγει τους βουλευτές, τους φορείς των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης, τους ευρωβουλευτές
αποφασίζει για κρίσιμα εθνικά θέματα ή για ψηφισμένα νομοσχέδια που ρυθμίζουν σοβαρό κοινωνικό
ζήτημα πλην δημοσιονομικού με δημοψήφισμα

ΒΟΥΛΗ

αναθεωρεί το Σύνταγμα

ψηφίζει τους νόμους

ψηφίζει τον προϋπολογισμό

ψηφίζει τον κανονισμό της Βουλής

θέτει σε εφαρμογή την κατάσταση ανάγκης

κυρώνει τις διεθνείς συμβάσεις

ασκεί τον κοινοβουλευτικό έλεγχο

άδεια για ποινική δίωξη βουλευτών

ποινική δίωξη κατά υπουργών και υφυπουργών

ποινική δίωξη κατά του Προέδρου της Δημοκρατίας

εκλέγει→

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΤΗΣ

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

είναι ρυθμιστής του πολιτεύματος

εκπροσωπεί διεθνώς το κράτος

εκδίδει και δημοσιεύει τους νόμους

εκδίδει τα προεδρικά διατάγματα

εκδίδει τις πράξεις νομοθετικού περιεχομένου

προκηρύσσει το δημοψήφισμα

απονέμει χάρη

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

↓ ψήφος εμπιστοσύνης
διάλυση ↑

ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

καθορίζει και κατευθύνει τη γενική πολιτική της χώρας

προτείνει στον ΠτΔ την έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου

προτείνει την θέση σε εφαρμογή της κατάστασης ανάγκης

προτείνει στον ΠτΔ τη διάλυση της Βουλής

προτείνει σχέδια νόμου προς ψήφιση στη Βουλή

↑↑ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ

προεδρεύει του Υπουργικού Συμβουλίου

κατευθύνει, συντονίζει, ελέγχει υπουργούς και διοίκηση

ΥΠΟΥΡΓΟΙ

προσυπογράφει τις πράξεις του Προέδρου της Δημοκρατίας

προτείνει την έκδοση προεδρικών διαταγμάτων

προϊσταται του υπουργείου του

εκδίδει κανονιστικές και ατομικές πράξεις

ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

ΚΑΘ' ΥΛΗΝ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

ΚΡΑΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ

ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ

ΑΡΧΕΣ

ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΜΕΝΗ

2.3 Το διοικητικό δίκαιο

Ο δεύτερος κλάδος του δημοσίου δικαίου είναι το διοικητικό δίκαιο. Αυτό ορίζεται ως το σύνολο των κανόνων δικαίου που αφορούν την οργάνωση της δημόσιας διοίκησης (βάσει των διατάξεων του συνταγματικού δικαίου και των περιορισμών που αυτό θέτει, βλέπε κατωτέρω, υπό α), τις σχέσεις του κράτους προς τους ιδιώτες (υπό β), την αναγκαστική απαλλοτρίωση ιδιωτικής περιουσίας (επίσης, βάσει των διατάξεων του συνταγματικού δικαίου και των περιορισμών που αυτό θέτει) και τα δημόσια πράγματα (κοινόχρηστα και ιδιόχρηστα).

(α) Στην πρώτη ενότητα εντάσσονται οι κανόνες που αφορούν:

- τις γενικές αρχές οργάνωσης της δημόσιας διοίκησης,
- την οργάνωση της κεντρικής και της περιφερειακής δημόσιας διοίκησης,
- ειδικά, την τοπική αυτοδιοίκηση, και
- ειδικά, τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου.

(β) Στη δεύτερη ενότητα εντάσσονται οι κανόνες που αφορούν:

- τις ατομικές διοικητικές πράξεις,
- τις διοικητικές συμβάσεις,
- τη διοικητική εποπτεία επί επιχειρήσεων (κατά κανόνα, από ανεξάρτητες διοικητικές αρχές), και
- την αστική ευθύνη του κράτους σε περίπτωση παράνομης συμπεριφοράς του, περιλαμβανομένης εκείνης των δημοσίων οργανισμών (με την επιβολή της υποχρέωσης για την καταβολή αποζημίωσης).

Ο γράφων συμφωνεί με την άποψη του Αραβαντινού (1983), σελ.56, ότι ως υποκλάδος του διοικητικού δικαίου είναι ορθότερο να θεωρηθεί, μολονότι φέρεται και ως ανεξάρτητος κλάδος του δημοσίου δικαίου, το εκκλησιαστικό δίκαιο, στο οποίο εμπίπτει το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν αφενός μεν την οργάνωση της εκκλησίας της επίσημης θρησκείας του κράτους, αφετέρου δε τις εσωτερικές νομικές της σχέσεις.

2.4 Το ποινικό δίκαιο

(α) Ο τρίτος κλάδος του δημοσίου δικαίου είναι το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, οι κανόνες του οποίου καθορίζουν την άσκηση της ποινικής εξουσίας της Πολιτείας. Το εν λόγω δίκαιο ρυθμίζει σχέσεις (υπεροχής/υποταγής) μεταξύ κράτους – πολίτη και περιέχει το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν:

- ποιες άδικες πράξεις και κάτω από ποιους όρους (εφόσον δηλαδή η πράξη μπορεί να καταλογιστεί στο δράστη) επισύρουν την εκ μέρους της πολιτείας επιβολή ποινικών κυρώσεων κατά του δράστη, δηλαδή λογίζονται ως εγκλήματα, καθώς και
- ποιες ποινές ή μέτρα ασφαλείας επιβάλλονται σε περίπτωση τέλεσης κάθε εγκλήματος.

Πρόκειται, δηλαδή, για εκείνο το σύνολο κανόνων δικαίου, με το οποίο καθορίζεται πότε υπάρχει έγκλημα και ποιος είναι ο κολασμός του, δηλαδή η αρμόζουσα ποινή. Για να αντιληφθούμε καλύτερα τη λειτουργία του ουσιαστικού ποινικού δικαίου πρέπει να κατανοήσουμε ότι αυτό στηρίζεται:

- σε αξιολογικούς κανόνες, δηλαδή σε κανόνες που αξιολογούν θετικά ορισμένες αξίες (π.χ. τη ζωή) και
- σε προστατικούς κανόνες που επιβάλλουν στους κοινωνούς ορισμένη συμπεριφορά.

Αυτοί οι προστακτικοί κανόνες διακρίνονται σε απαγορευτικούς (π.χ. «μη φονεύσεις») και σε επιτακτικούς (π.χ. «να σώζεις όποιον βρίσκεται σε κίνδυνο»). Ο ποινικός κανόνας είναι κυρωτικός, ο οποίος λογικά εμπεριέχει ή και προϋποθέτει τον αντίστοιχο αξιολογικό ή προστακτικό κανόνα δικαίου (π.χ., στο άρθρο 299 του ΠΚ ορίζεται ότι: «*όποιος με πρόθεση σκότωσε άλλον τιμωρείται με ισόβια κάθειρξη*»). Κατά συνέπεια, βασική αποστολή του ποινικού δικαίου είναι η προστασία εννόμων αγαθών, δηλαδή θεμελιωδών αξιών της κοινωνίας, που είναι απαραίτητη για την ομαλή κοινωνική συμβίωση και ειρήνη.

Σχετικά αξίζει να αναφερθεί ότι οι ανωτέρω αξιολογικοί και επιτακτικοί κανόνες δικαίου πηγάζουν και από διατάξεις υπέρτερης τυπικής ισχύος, δηλαδή το Σύνταγμα, το διεθνές δίκαιο, το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι διατάξεις αυτές θέτουν μάλιστα στο νομοθέτη την υποχρέωση ποινικοποίησης μιας συμπεριφοράς. Παραδείγματα:

(i) Στο άρθρο 9 του Συντάγματος κατοχυρώνεται η προστασία του οικιακού ασύλου. Αντιστοίχως στο άρθρο 241 του ΠΚ τυποποιείται το έγκλημα της παραβίασης του οικιακού ασύλου.

(ii) Στη (διεθνή) Σύμβαση του Ο.Ο.Σ.Α. για την καταπολέμηση της δωροδοκίας αλλοδαπών δημοσίων λειτουργών στις διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές καλούνται τα συμβαλλόμενα μέρη να θεσπίσουν ποινικούς κυρωτικούς κανόνες για συμπεριφορές που περιγράφονται στην εν λόγω Σύμβαση. Ο έλληνας νομοθέτης συμμορφώθηκε σχετικά με το ν. 2656/1998.

(iii) Σε Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προστασία του περιβάλλοντος περιγράφονται συμπεριφορές, για την παραβίαση των οποίων καλείται ο εσωτερικός νομοθέτης να θεσπίσει συγκεκριμένους ποινικούς κυρωτικούς κανόνες, όπως και έπραξε (π.χ. ν. 4042/2012).

Θεμελιώδη στοιχεία του ποινικού δικαίου είναι το έγκλημα (βλέπε κατωτέρω υπό β) και η ποινή (υπό γ).

(β) Κυριότερη πηγή του ουσιαστικού ποινικού δικαίου είναι ο Ποινικός Κώδικας (ΠΚ), η ύλη του οποίου διακρίνεται σε δύο μέρη:

- στο Γενικό Μέρος, το οποίο περιλαμβάνει διατάξεις κοινές για όλα τα εγκλήματα (π.χ. τι είναι «έγκλημα», δόλος, αμέλεια, επιμέτρηση ποινών), και
- στο Ειδικό Μέρος, το οποίο περιέχει την περιγραφή των επιμέρους εγκλημάτων (λ.χ. ανθρωποκτονία, δωροδοκία, απάτη).

Ωστόσο, μεγάλο μέρος σοβαρών εγκλημάτων περιγράφονται πλέον σε σειρά ειδικών ποινικών νόμων (όπως, π.χ., εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος, κεφαλαιαγοράς, νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες («ξέπλυμα» βρώμικου χρήματος)).

(γ) Ως «ποινή» νοείται το κακό που απειλεί ο ποινικός νόμος και το επιβάλλει ο δικαστής στον δράστη ενός εγκλήματος, ως εκδήλωση ιδιαίτερης αποδοκιμασίας. Στους σκοπούς της εντάσσονται:

- η γενική πρόληψη, δηλαδή η αποτροπή των κοινωνιών από την τέλεση εγκλημάτων, και
- η ειδική πρόληψη, δηλαδή ο ατομικός εκφοβισμός και η επανένταξη του καταδικασθέντα δράστη στην κοινωνία.

Οι ποινές διακρίνονται σε κύριες και παρεπόμενες:

(i) Ως κύριες ποινές ορίζονται:

- η θανατική ποινή (αν και περιορισμένα πλέον σε διεθνές επίπεδο), και
- οι στερητικές της ελευθερίας ποινές, δηλαδή κάθειρξη, φυλάκιση και κράτηση καθώς και οι ποινές σε χρήμα.

Στην Ελλάδα η ποινή του θανάτου καταργήθηκε με την τελευταία τροποποίηση του Συντάγματος (άρθρο 7), ώστε να καταστεί συμβατό το εσωτερικό σύστημα ποινικών κυρώσεων με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ).

(ii) Οι παρεπόμενες ποινές στερούνται αυθυπαρξίας, υπό την έννοια ότι πάντοτε συνοδεύουν την κυρία ποινή και εξυπηρετούν συμπληρωματικά την επίτευξη των σκοπών της. Παρεπόμενες ποινές είναι, π.χ., η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, η απαγόρευση άσκησης επαγγέλματος, η δήμευση των προϊόντων και των μέσων τέλεσης του εγκλήματος.

(iii) Τέλος, τα μέτρα ασφαλείας διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

- εκείνα τα οποία είναι αναπληρωματικά της ποινής (π.χ., φύλαξη ακαταλόγιστων εγκληματιών σε θεραπευτικό κατάστημα, θεραπευτικά και αναμορφωτικά μέτρα για τους ανηλίκους εγκληματίες), και
- εκείνα τα οποία είναι συμπληρωτικά της ποινής (π.χ., εισαγωγή αλκοολικών και τοξικομανών σε θεραπευτικό κατάστημα).

Γενικός σκοπός όλων των μέτρων ασφαλείας είναι η πρόληψη της τέλεσης νέων εγκλημάτων από τον δράστη.

Οι ποινές και τα μέτρα ασφαλείας έχουν προσωποπαγή χαρακτήρα. Συνδέονται δηλαδή άρρηκτα με ορισμένο φυσικό πρόσωπο, με συνέπεια, αν αυτό πεθάνει, παύει η ποινική δίωξη. Κατά το ελληνικό ποινικό δίκαιο, τα νομικά πρόσωπα δεν έχουν ποινική ευθύνη.

2.5 Το δικονομικό δίκαιο

Ο τέταρτος κλάδος του δημοσίου δικαίου είναι το δικονομικό δίκαιο. Ο εν λόγω κλάδος περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων μέσω των οποίων ρυθμίζεται η οργάνωση της απονομής της δικαιοσύνης, δηλαδή ο καθορισμός των οργάνων, των μορφών και της διαδικασίας για την άρση της διατάραξης της έννομης τάξης, σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση, με την παροχή συγκεκριμένης και έννομα αναγνωριζόμενης μορφής ένδικης προστασίας.

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο **Αραβαντινός (1983)**, σελ. 58:

"Το δικονομικόν δίκαιον αντιπαράκειται εννοιολογικά προς το λεγόμενο ουσιαστικόν δίκαιον. Στο ουσιαστικόν δίκαιον θεωρούνται ότι ανήκουν, αδιάφορα προς το ειδικό τους περιεχόμενο, όλοι εκείνοι οι κανόνες του ισχύοντος δικαίου, που ρυθμίζουν μέσα την κοινωνική συμβίωση. Η ρύθμιση όμως αυτή θα παρέμενε νεκρό γράμμα, αν δεν υπήρχαν ειδικοί κανόνες δικαίου για να προσδιορίζουν τον τρόπο, με τον οποίο η πολιτεία αυτοδικαίως ή μετά από πρωτοβουλία των ενδιαφερομένων αντιδρά σε κάθε παράβαση της ρυθμίσεως ή σε κάθε συμπεριφορά, που δημιουργεί αμφιβολίες ως προς τον σύννομο ή μη χαρακτήρα της. Οι ειδικοί αυτοί κανόνες ανήκουν στο δικονομικόν δίκαιον και συνδέονται στενά με την τυπική διαμόρφωση της δικαστικής λειτουργίας του κράτους, που αποβλέπει στην αποκατάσταση της εννόμου τάξεως όταν έχει διαταραχθεί από μια συγκεκριμένη συμπεριφορά."

Ανάλογα με το ειδικό περιεχόμενο του εκάστοτε ουσιαστικού δικαίου στο οποίο αναφέρεται το δικονομικό δίκαιο, πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα σε τρεις (3) κλάδους του:

(α) Το αστικό δικονομικό δίκαιο (ή πολιτική δικονομία) περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν τον τρόπο επίλυσης των ιδιωτικών διαφορών, δηλαδή των διαφορών που προκύπτουν από τις έννομες σχέσεις του ιδιωτικού δικαίου.

Αρμόδια όργανα για την επίλυση των ιδιωτικών διαφορών είναι τα πολιτικά δικαστήρια.

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο **Αραβαντινός (1983)**, σελ. 61-62:

"Χαρακτηριστικό των πολιτικών δικαστηρίων είναι, ότι επιλαμβάνονται μιας ιδιωτικής διαφοράς μόνο μετά από πρωτοβουλία των ενδιαφερομένων, που εκδηλώνεται με την αίτηση για παροχή έννομου προστασίας. Η αίτηση αυτή έχει συνήθως την μορφή αγωγής, με την έγερση της οποίας αρχίζει η πολιτική δίκη, και αποβλέπει στην έκδοση ευνοϊκής για τον αιτούντα αποφάσεως. Η παροχή ωστόσο της έννομου προστασίας δεν περιορίζεται μόνο στην έκδοση ευνοϊκής αποφάσεως, αλλά και στην αναγκαστική εκτέλεση αυτής, καθώς και, σε ορισμένες περιπτώσεις, με την λήψη επειγούσης φύσεως μέτρων. Πέρα όμως από τις μορφές αυτές παροχής έννομου προστασίας, τα πολιτικά δικαστήρια επεμβαίνουν και στις περιπτώσεις της λεγόμενης εκούσιας δικαιοδοσίας, για να προβούν σε πράξεις περιβεβλημένες με το κύρος τους, που είτε διαπιστώνουν είτε διαμορφώνουν ορισμένες έννομες σχέσεις ιδιωτικού δικαίου."

(β) Το διοικητικό δικονομικό δίκαιο (ή διοικητική δικονομία) περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν τον τρόπο επίλυσης των διοικητικών διαφορών, δηλαδή των διαφορών μεταξύ οργάνων της διοικήσεως ή μεταξύ αυτών και ιδιωτών, οι οποίες προκύπτουν κατά την άσκηση της δημόσιας διοικήσεως.

Αρμόδια όργανα για την επίλυση των διοικητικών διαφορών είναι τα διοικητικά δικαστήρια.

(γ) Τέλος, το ποινικό δικονομικό δίκαιο (ή ποινική δικονομία) περιέχει το σύνολο των κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν τη διαδικασία εκείνη, με την οποία επιδιώκεται –με μορφή δικανική- η πραγμάτωση του ουσιαστικού ποινικού δικαίου, χάριν της εμπέδωσης της ειρηνικής έννομης τάξης.

Αρμόδια όργανα στην περίπτωση αυτή είναι τα ποινικά δικαστήρια.

Ειδικότερα, οι δικονομικοί κανόνες καθορίζουν ποια κρατικά όργανα είναι αρμόδια και ποια διαδικασία πρέπει να τηρηθεί, προκειμένου να κριθεί, αν ένας άνθρωπος είναι ένοχος για ορισμένο έγκλημα και σε καταφατική περίπτωση ποια ποινική κύρωση πρέπει να του επιβληθεί. Οι κανόνες αυτοί περιέχονται κατ' αρχάς στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (ΚΠΔ). Όμως πηγές του δικονομικού ποινικού δικαίου είναι επίσης διατάξεις του Συντάγματος, όπως και των διεθνών συμβάσεων, ιδίως της ΕΣΔΑ. Μάλιστα, η ποινική δίκη είναι το πεδίο εκείνο, στο οποίο κρίνεται η αποτελεσματικότητα σειράς ολόκληρης θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από το Σύνταγμα και από διεθνείς συμβάσεις (λ.χ. δικαίωμα ακροάσεως, τεκμήριο αθωότητας, δίκαιη δίκη). Γι' αυτό, το δικονομικό ποινικό δίκαιο χαρακτηρίζεται ως «εφαρμοσμένο συνταγματικό δίκαιο» ή άλλως ως «σειμογράφος της συνταγματικής τάξης».

Στο σημείο αυτό διευκρινίζεται ότι όταν κάνουμε λόγο για «ποινική δίκη» δεν εννοούμε μόνο τη διαδικασία στο ακροατήριο του ποινικού δικαστηρίου, αλλά μια μακρά αλληλουχία πράξεων που αρχίζει από την κίνηση της ποινικής δίωξης και τελειώνει με την έκδοση και την εκτέλεση μιας αμετάκλητης δικαστικής απόφασης. Κατά τη δομή της, η ποινική δίκη διακρίνεται σε δύο κύρια στάδια:

(i) Την προδικασία, στην οποία εντάσσονται η διενέργεια της προκαταρκτικής εξέτασης, η κίνηση της ποινικής δίωξης και η ανάκριση, κατά την οποία διενεργούνται σειρά πράξεων που έχουν επαχθή χαρακτήρα (π.χ. κατ' οίκον έρευνα, σωματική έρευνα, άρση τηλεφωνικού και τραπεζικού απορρήτου, κατάσχεση εγγράφων, προσωρινή κράτηση). Σκοπός της ανάκρισης είναι η συλλογή των αναγκαίων αποδεικτικών στοιχείων για να βεβαιωθεί η τέλεση εγκλήματος και να αποφασιστεί, αν πρέπει να εισαχθεί κάποιος γι' αυτό στο ακροατήριο ενός ποινικού δικαστηρίου.

(ii) Την κυρία διαδικασία, που περιλαμβάνει τη διαδικασία στο ακροατήριο, η κατάληξη της οποίας είναι η έκδοση δικαστικής απόφασης καθώς και τη διαδικασία των ενδίκων μέσων κατά της ανωτέρω απόφασης, με την οποία κρίνεται τελεσίδικα (στο Εφετείο) και αμετάκλητα (στον Άρειο Πάγο) η ποινική υπόθεση σε βάρος συγκεκριμένου προσώπου.

Στην περίπτωση αμετάκλητης καταδικαστικής απόφασης, η πραγμάτωση του ουσιαστικού ποινικού δικαίου με το δικονομικό δίκαιο δεν εξαντλείται στην απαγγελία της ενοχής και την κατάγνωση της αρμόζουσας ποινικής κύρωσης. Περιλαμβάνει και την εκτέλεση της απόφασης που την επιβάλλει. Το σύνολο των κανόνων δικαίου που την καθορίζει καλείται *δίκαιο εκτέλεσης της ποινής*. Τέλος, τον τρόπο εκτέλεσης, την έκταση της στερητικής της ελευθερίας ποινή ρυθμίζει το *σωφρονιστικό δίκαιο*. Οι σχετικοί κανόνες περιέχονται κατά βάση στο Σωφρονιστικό Κώδικα.

3. Το εσωτερικό ιδιωτικό δίκαιο

3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Τυπικό γνώρισμα του ιδιωτικού δικαίου είναι ότι περιορίζεται στον συντονισμό της θέλησης των ιδιωτών. Στο ιδιωτικό δίκαιο επικρατεί ή αρχή της αυτονομίας της ιδιωτικής βούλησης, η οποία απορρέει από την αρχή της ατομικής ελευθερίας και αποτελεί στοιχείο της προσωπικότητας του άνθρωπου. Σύμφωνα με αυτήν την αρχή, εφόσον ο νομός δεν ορίζει διαφορετικά, οι ιδιώτες αποκτούν δικαιώματα και υποβάλλονται σε υποχρεώσεις συνάπτοντας συμβάσεις, δηλαδή με δηλώσεις της βούλησής τους, οι οποίες έχουν διαφορετικό περιεχόμενο, αλλά αντιστοιχούν μεταξύ τους στο ότι αποβλέπουν στις ίδιες έννομες συνέπειες.

Στο ιδιωτικό δίκαιο εντάσσονται, κατά κύριο λόγο, οι ακόλουθοι κλάδοι δικαίου:

- το αστικό δίκαιο (βλέπε κατωτέρω, υπό 3.2),
- το εμπορικό δίκαιο (υπό 3.3),
- το εργατικό δίκαιο (υπό 3.4), και
- το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας (υπό 3.5).

3.2 Το αστικό δίκαιο

Ο πρώτος και βασικός κλάδος του ιδιωτικού δικαίου είναι το αστικό δίκαιο, το οποίο περιέχει το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν τις έννομες σχέσεις όλων των προσώπων (για τα φυσικά πρόσωπα, από την ώρα της σύλληψής τους μέχρι και την οριστική διευθέτηση της περιουσίας τους μετά το θάνατό τους) σε όση έκταση αυτά ενεργούν ως ιδιώτες. Θεμέλιο αποτελεί η αρχή της ελευθερίας και της αυτονομίας του προσώπου στις σχέσεις του προς τα άλλα πρόσωπα.

Λαμβάνοντας ως σημείο αναφοράς το ελληνικό δίκαιο (και συγκεκριμένα τον Αστικό Κώδικα, που ισχύει από 23 Φεβρουαρίου 1946 και είναι σφόδρα επηρεασμένος από τον αντίστοιχο γερμανικό), το περιεχόμενο του αστικού δικαίου διακρίνεται σε πέντε τμήματα:

(α) Το πρώτο τμήμα είναι οι *γενικές αρχές*, δηλαδή οι γενικές διατάξεις που ισχύουν σε ολόκληρη την έκταση του αστικού δικαίου. Εδώ συναντώνται, μεταξύ άλλων, οι διατάξεις αναφορικά με:

- τα πρόσωπα, φυσικά και νομικά, τις δικαϊκές τους ικανότητες και την προστασία της προσωπικότητάς τους,
- τις δικαιοπραξίες,
- την αντιπροσώπευση, την πληρεξουσιότητα, τις προθεσμίες και την παραγραφή των αξιώσεων,
- την άσκηση των δικαιωμάτων (περιλαμβανομένης της βασικής αρχής για απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησής τους), και

- την αυτοδικία, την άμυνα και την κατάσταση ανάγκης (από την άποψη του ιδιωτικού δικαίου).

(β) Το δεύτερο τμήμα είναι το **ενοχικό δίκαιο**, το οποίο ρυθμίζει τις καλούμενες "ενοχικές σχέσεις", δηλαδή:

- τόσο τις σχέσεις που απορρέουν από ενοχικές συμβάσεις του ιδιωτικού δικαίου (μεταξύ ιδιωτών),
- όσο και τις ενοχές εκ του νόμου, δηλαδή τις ενοχές που προκύπτουν απευθείας από το νόμο (π.χ., εκείνος που προκάλεσε υπαίτια ζημία σε κάποιον άλλο (αδικοπραξία) υποχρεούται σε αποζημίωση).

Το ενοχικό δίκαιο αναλύεται σε δύο σκέλη, το γενικό και το ειδικό:

(i) Το **γενικό ενοχικό δίκαιο** περιέχει διατάξεις αναφορικά με τις υποχρεώσεις που απορρέουν εν γένει από τη σύναψη συμβάσεων και από τις εκ του νόμου ενοχές, καθώς και τις συνέπειες από την παθολογική εξέλιξη μιας σύμβασης (αδυναμία παροχής, υπερημερία δανειστή ή οφειλέτη).

(ii) Το **ειδικό ενοχικό δίκαιο** ρυθμίζει ειδικά ορισμένες μορφές συμβάσεων (π.χ., πώληση, δωρεά, σύμβαση εργασίας (βλέπε και κατωτέρω, υπό 3.4, στο εργατικό δίκαιο), σύμβαση έργου, δάνειο, παρακαταθήκη, εγγύηση), καθώς και τις εκ του νόμου ενοχές (τον αδικαιολόγητο πλουτισμό και τις αδικοπραξίες).

(γ) Το τρίτο τμήμα είναι το **εμπράγματο δίκαιο**, το οποίο ρυθμίζει τις εξουσίες και τις έννομες σχέσεις εν γένει των προσώπων επί πραγμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, οι διατάξεις του αφορούν:

- τα πράγματα (κινητά και ακίνητα) και τα εν γένει δικαιώματα επί αυτών,
- τη νομή επί πραγμάτων, και
- το περιεχόμενο, την κτήση και την απώλεια, καθώς και την προστασία των καλούμενων εμπραγμάτων δικαιωμάτων, δηλαδή:
 - της κυριότητας επί των πραγμάτων (αναγνώριση της ελευθερίας της ατομικής ιδιοκτησίας),
 - των προσωπικών και πραγματικών δουλειών (όπως η επικαρπία), καθώς και
 - του ενεχύρου (επί κινητών) και της υποθήκης (επί ακινήτων), που συνιστούν εμπράγματες εξασφαλίσεις (σε αντίθεση με την εγγύηση που είναι προσωπική).

(δ) Το τέταρτο τμήμα είναι το **οικογενειακό δίκαιο**, το οποίο διέπει τις οικογενειακές σχέσεις και την επιμέλεια των ανικάνων να φροντίζουν τον εαυτό τους και την περιουσία τους. Οι διατάξεις αυτού του τμήματος του αστικού δικαίου αφορούν κυρίως:

- το γάμο, τις σχέσεις των συζύγων από αυτόν και τη λύση του (διαζύγιο),
- τη διατροφή,
- τις σχέσεις γονέων και τέκνων,

- την υιοθεσία, και
- την επιτροπεία και αναδοχή ανηλίκων.

(ε) Τέλος, το πέμπτο τμήμα είναι το **κληρονομικό δίκαιο**, το οποίο ρυθμίζει την τύχη της περιουσίας του προσώπου μετά τον θάνατό του:

- είτε έχει καταρτίσει έγκυρα διαθήκη,
- είτε όχι (εξ αδιαθέτου διαδοχή).

Σύμφωνα με τον **Αραβαντινό (1983)**, σελ. 63-64:

"Η σπουδαιότητα του αστικού δικαίου δεν οφείλεται μόνο σε λόγους ιστορικούς— χαρακτηριστικό είναι, ότι μέχρι και τον 18 αιώνα ο όρος αστικόν δίκαιον δήλωνε το σύνολο των κανόνων του ιδιωτικού δικαίου —αλλά προπαντός στον χαρακτήρα του ως γενικού ιδιωτικού δικαίου, αφού καταλαμβάνει όλες εκείνες τις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, που δεν υπόκεινται στην ρύθμιση ενός από τους ειδικούς κλάδους, αλλά επίσης συμπληρώνει και την κατ' ανάγκη αποσπασματική ρύθμιση των κλάδων τούτων. Η σημασία και η έκταση των ρυθμιζόμενων σχέσεων προσδίδει στο αστικόν δίκαιον χαρακτήρα πανανθρώπινο.

Βέβαια, ο μετριασμός των ατομιστικών αντιλήψεων, που χαρακτήριζαν το αστικόν δίκαιον του 19 αιώνας, και η επικράτηση κοινωνιστικών ιδεών, αλλοίωσαν τούτο και οπωσδήποτε μετέβαλαν την αρχική του σημασία. Αυτό συνέβη είτε με τον περιορισμό της συμβατικής ελευθερίας από πολλές διατάξεις του δημοσίου δικαίου (λχ. της νομισματικής και της αγορανομικής νομοθεσίας), που αποσκοπούν στην προστασία κρατικών συμφερόντων, στην προστασία των καταναλωτών κλ., είτε με τον μετριασμό του ατομιστικού χαρακτήρος της ιδιοκτησίας, είτε τέλος με την δημιουργία νέων κλάδων και μάλιστα του εργατικού δικαίου, που βασίζονται σε αρχές εν μέρει διαφορετικές από το αστικόν. Οι μεταβολές αυτές δεν σημαίνουν ωστόσο και την βαθμιαία εξαφάνιση του αστικού δικαίου, αλλά μόνο την ανάγκη προσαρμογής των βασικών του αρχών στα νέα δεδομένα."

3.3 Το εμπορικό δίκαιο

Ο δεύτερος κλάδος του ιδιωτικού δικαίου είναι το εμπορικό δίκαιο, το οποίο περιέχει τους κανόνες, που ρυθμίζουν είτε τις έννομες σχέσεις των εμπόρων κατά την άσκηση της εμπορίας είτε τις πράξεις που χαρακτηρίζονται ως εμπορικές ανεξάρτητα από την εμπορική ή όχι ιδιότητα των προσώπων που τις διενεργούν. Το εμπορικό δίκαιο περιέχει επιμέρους κλάδους, οι οποίοι είναι οι ακόλουθοι:¹

(α) Το **γενικό μέρος** αποτελεί τον κορμό του όλου εμπορικού δικαίου και αναφέρεται στο νομικό προσδιορισμό και τις συνέπειες της εμπορικότητας της δράσης και του υποκειμένου της, καθώς και στην οργάνωση του εμπορικού επαγγέλματος.

Βασικό στοιχείο του ελληνικού εμπορικού δικαίου είναι ότι ακολουθεί κατά κύριο λόγο το λεγόμενο αντικειμενικό σύστημα, δηλαδή χαρακτηρίζει ορισμένες πράξεις ως εμπορικές, ανεξάρτητα από το ποιο είναι το πρόσωπο που τις ασκεί, και οι οποίες συνεπάγονται για εκείνο την κτήση της ιδιότητας του εμπόρου, εφόσον ασκούνται κατά σύνηθες επάγγελμα (Εμπορικός Νόμος, άρθρο 1). Σε αντίθεση προς αυτό, ξένες νομοθεσίες (όπως π.χ., η γερμανική) ακολουθούν το λεγόμενο υποκειμενικό σύστημα, κατά το οποίο η κτήση της ιδιότητας του εμπόρου επέρχεται αν πληρωθούν ορισμένες τυπικές προϋποθέσεις, οπότε οι πράξεις των προσώπων, τα οποία έχουν αυτή την ιδιότητα, θεωρούνται ως εμπορικές. Επομένως στην πρώτη περίπτωση το εμπορικό δίκαιον είναι δίκαιον των εμπορικών πράξεων, ενώ στην δεύτερη το δίκαιον των εμπόρων.

Το ποια πράξη είναι εμπορική καθορίζεται στα άρθρα 2 και 3 του Διατάγματος περί Αρμοδιότητας Εμποροδικείων. Ειδικότερα, το άρθρο 2 του εν λόγω Διατάγματος αφορά το χερσαίο εμπόριο και η απαρίθμηση των εμπορικών πράξεων στο άρθρο αυτό είναι περιοριστική. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα εμπορικών πράξεων χερσαίου εμπορίου αποτελούν η αγορά προς μεταπώληση αυτούσιων πραγμάτων με την εξαίρεση των ακινήτων, η αγορά προς επεξεργασία και μεταπώληση («επιχείρηση χειροτεχνίας»), η επιχείρηση πρακτορείας, δηλαδή η παροχή κάθε φύσεως ιδιωτικών υπηρεσιών στο κοινό έναντι ανταλλάγματος ή η επιχείρηση παραγγελίας. Στο άρθρο 3 του ως άνω Διατάγματος απαριθμούνται ενδεικτικά οι πράξεις θαλάσσιου εμπορίου, όπως οι θαλάσσιες αποστολές ή οι πράξεις επί πλοίων. Με αναλογική εφαρμογή γίνεται δεκτό ότι εμπορικές είναι και οι πράξεις του εναέριου εμπορίου.

Υπάρχουν, επίσης, διάφοροι τρόποι επέκτασης της εμπορικότητας της πράξης. Ενδεικτικά, μια πράξη που δεν είναι εμπορική σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, θεωρείται εμπορική όταν γίνεται από έμπορο στο πλαίσιο και χάριν της εμπορίας του (παράγωγα εξ υποκειμένου εμπορική) ή μπορεί να είναι κατ' αναλογία εμπορική όταν εμφανίζει στοιχεία εμπορικότητας. Άλλοι τρόποι επέκτασης της εμπορικότητας είναι η εθιμική εμπορικότητα και η παράγωγη εξ' αντικειμένου εμπορικότητα.

¹ Η παρούσα κατηγοριοποίηση βασίζεται (αν και με μικρές διαφοροποιήσεις) σε **Ε. Περάκη - Ν. Ρόκα (2011)**, σελ. 57-59.

Οι συνέπειες της εμπορικότητας είναι πολλές, με κυριότερη εκείνη της πτώχευσης του εμπόρου που κηρύσσεται για μη πληρωμή εμπορικών χρεών.

(β) Στο κλάδο του *δικαίου της βιομηχανικής ιδιοκτησίας και του δικαίου του ανταγωνισμού* ρυθμίζεται η ανθρώπινη δημιουργική-πνευματική δραστηριότητα στον οικονομικό τομέα:

- είτε αυτή καθ'εαυτή (ανταγωνισμός),
- είτε για τις επιδόσεις της (π.χ., διακριτικά γνωρίσματα και ευρεσιτεχνία).

Οι επιμέρους κλάδοι της βιομηχανικής ιδιοκτησίας που αφορούν το καλούμενο «δίκαιο των άυλων αγαθών» είναι:²

- το δίκαιο των τεχνικών επινοήσεων (π.χ., ευρεσιτεχνία, υποδείγματα χρησιμότητας),
- το δίκαιο των αισθητικών δημιουργιών (π.χ., βιομηχανικά σχέδια και υποδείγματα), και
- το δίκαιο των διακριτικών γνωρισμάτων (π.χ., σήμα).

(γ) Ο κλάδος του *δικαίου των εμπορικών εταιριών* περιέχει διατάξεις που διέπουν τις εταιρίες που έχουν εμπορικό σκοπό ή άλλως έχουν εμπορική ιδιότητα. Οι εμπορικές εταιρίες διακρίνονται σε:

- προσωπικές (π.χ., ομόρρυθμη και ετερόρρυθμη), και
- κεφαλαιουχικές (π.χ., ανώνυμη εταιρία και ΕΠΕ).

Στις προσωπικές εταιρίες, βασικό παράγοντα για την λειτουργία της εταιρίας αποτελεί το ίδιο το πρόσωπο του εταίρου και η συμβολή του στην εταιρία. Ο προσωποπαγής δε χαρακτήρας των εταιριών αυτών συνεπάγεται, μεταξύ άλλων, ότι για τις υποχρεώσεις της προσωπικής εταιρίας δεν ευθύνεται μόνον η εταιρία με την περιουσία της, αλλά και οι εταίροι με την προσωπική τους περιουσία. Αντίθετα, στις κεφαλαιουχικές εταιρίες το πρόσωπο του εταίρου είναι αδιάφορο. Αυτό το οποίο προέχει είναι η συγκέντρωση κεφαλαίων. Για τις υποχρεώσεις της κεφαλαιουχικής εταιρίας ευθύνεται μόνο η εταιρία με την περιουσία της και όχι οι εταίροι της ΕΠΕ και οι μέτοχοι της ανώνυμης εταιρίας με την προσωπική τους περιουσία.

(δ) Ο τέταρτος κλάδος είναι το *δίκαιο των αξιογράφων*, ο οποίος περιέχει διατάξεις αναφορικά με τα έγγραφα που συνδέονται με το δικαίωμα που ενσωματώνουν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η άσκηση και η μεταβίβαση του δικαιώματος να μην είναι δυνατή παρά μόνον με την κατοχή ή τη μεταβίβαση του εγγράφου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αξιογράφων είναι:

- η επιταγή, η συναλλαγματική και το γραμμάτιο σε διαταγή,
- η φορτωτική (στο πλαίσιο του δικαίου των μεταφορών), και
- οι μετοχές και τα ομόλογα (μολονότι εδώ έχει ήδη από καιρού αρχίσει η "απούλοποίησή" τους).

² Για την παρούσα κατηγοριοποίηση βλέπε **Ε. Περράκη - Ν. Ρόκα (2011)**, σελ. 360.

(ε) Ο πέμπτος κλάδος είναι το *δίκαιο των εμπορικών συμβάσεων*. Πρόκειται για το σύνολο των διατάξεων που διέπουν τις προϋποθέσεις, τα είδη και τα αποτελέσματα ενοχικών συμβάσεων, οι οποίες έχουν χαρακτήρα εμπορικής πράξης. Οι συμβάσεις διακρίνονται σε:

- εμπορευματικές,
- υπηρεσιών (εν γένει), και
- χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών.

Υπό την έννοια αυτή, υπο-κλάδος του εν λόγω κλάδου είναι το *(ιδιωτικό) χρηματοπιστωτικό δίκαιο*, το οποίο ρυθμίζει τις συμβάσεις που συνάπτονται στο πλαίσιο της επιτέλεσης των λειτουργιών του χρηματοπιστωτικού συστήματος και οι οποίες είναι (κατά κύριο λόγο):

- τραπεζικές (*ιδιωτικό τραπεζικό δίκαιο*),
- επενδυτικές (*ιδιωτικό δίκαιο της κεφαλαιαγοράς*), και
- ασφαλιστικές/αντασφαλιστικές (*δίκαιο της ιδιωτικής ασφάλισης*).

(στ) Στο *δίκαιο των μεταφορών* εμπίπτουν οι διατάξεις που αφορούν ειδικά τις συμβάσεις οδικής, σιδηροδρομικής, αεροπορικής και ναυτικής μεταφοράς (οι οποίες θα μπορούσαν να ενταχθούν συστηματικά στον προηγούμενο κλάδο). Στο πλαίσιο αυτό επισημαίνεται ότι το *ναυτικό και αεροπορικό δίκαιο* περιέχουν μεν το δίκαιο των αντίστοιχων μεταφορών, έχουν, όμως, και άλλα αντικείμενα (π.χ., το πλοίο και το αεροσκάφος, καθώς και τα δικαιώματα επί αυτών).

(ζ) Τέλος, το *πτωχευτικό δίκαιο* είναι ο κλάδος του εμπορικού δικαίου που περιέχει διατάξεις για την εμπορική αφερεγγυότητα, αντιμετωπιζόμενη με "συλλογική" διαδικασία. Σύμφωνα με το ελληνικό πτωχευτικό δίκαιο (άρθρο 1 Πτωχευτικού Κώδικα), πρωταρχικός στόχος της πτώχευσης είναι η συλλογική ικανοποίηση των πιστωτών του οφειλέτη (που πτωχεύει) με τη ρευστοποίηση της περιουσίας του ή με άλλο τρόπο που προβλέπεται στο σχέδιο αναδιοργάνωσης. Παράλληλα προς το πτωχευτικό δίκαιο κινείται και το *δίκαιο της ειδικής εκκαθάρισης επιχειρήσεων*.

3.4 Το εργατικό δίκαιο

Ο τρίτος κλάδος του ιδιωτικού δικαίου είναι το εργατικό δίκαιο, το οποίο περιέχει το σύνολο των κανόνων, που ρυθμίζουν τη σχέση εξηρημένης εργασίας, με σκοπό την προστασία των εργαζομένων και την εξασφάλιση της κοινωνικής ισορροπίας. Το εργατικό δίκαιο αναλύεται σε δύο τμήματα:

(α) Το πρώτο τμήμα είναι το *ατομικό εργατικό δίκαιο*, αντικείμενο του οποίου είναι η ατομική σχέση εργασίας ανάμεσα στον εργαζόμενο και τον εργοδότη (με διατάξεις αναλυτικότερες εκείνων που περιέχει το αστικό δίκαιο).

(β) Το δεύτερο τμήμα είναι το *συλλογικό εργατικό δίκαιο*, το οποίο ρυθμίζει τις σχέσεις εργασίας, όπως αυτές διαμορφώνονται σε συλλογική βάση στις επιχειρήσεις μέσω των λεγομένων συλλογικών συμβάσεων εργασίας (ΣΣΕ).

Πρόκειται για συμφωνίες που καταρτίζονται μεταξύ των επαγγελματικών οργανώσεων εργοδοτών και εργαζομένων:

- είτε σε συνολικό επίπεδο για όλους τους εργαζομένους,
- είτε σε επίπεδο κλάδου δραστηριότητας ("κλαδικές ΣΣΕ"),
- είτε σε επίπεδο επιχείρησης ("επιχειρησιακές ΣΣΕ").

3.5 Το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας

Ο τέταρτος κλάδος του ιδιωτικού δικαίου είναι το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας. Το εν λόγω δίκαιο περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν το ηθικό και τα περιουσιακά δικαιώματα των προσώπων ως δημιουργών ενός πνευματικού έργου. Κατά συνέπεια, το αντικείμενο της παρεχομένης από το δίκαιο προστασίας είναι διπλό:

(α) Κατ' αρχήν προστατεύεται το "ηθικό δικαίωμα", το οποίο αναφέρεται στην περιφρούρηση της προσωπικότητας του δημιουργού, όπως αυτή εκδηλώνεται με το έργο του. Χαρακτηριστικό των ηθικών εξουσιών επί του έργου είναι ότι ούτε επιτρέπεται να μεταβιβάζονται ούτε παραγράφονται.

(β) Επιπλέον, το δίκαιο προστατεύει τα "περιουσιακά δικαιώματα", δηλαδή τις διάφορες εξουσίες εκμετάλλευσης του έργου. Σε αντίθεση με τις ηθικές, οι περιουσιακές φύσεως εξουσίες, αντίθετα, μπορούν να μεταβιβασθούν και η προστασία τους είναι χρονικά περιορισμένη (αν και σε σχετικά μακρά βάση, της τάξης της 50ετίας). Με αυτόν τον τρόπο κρίνεται ότι επιτυγχάνεται η προστασία του συμφέροντος της κοινωνικής ολότητας βάσει της αξιολόγησης ότι το πνευματικό έργο, με την πάροδο του χρόνου, γίνεται κοινό πολιτιστικό αγαθό.

Η ανάγκη προστασίας των δημιουργών πνευματικών έργων από προσβολές τους με πράξεις μη δικαιούχων άρχισε να γίνεται ιδιαίτερα αισθητή με την τεχνική εξέλιξη, που επέτρεψε την εύκολη αναπαραγωγή ιδίως των έργων του λόγου. Πρώτη χώρα, που εισήγαγε την νομική προστασία του εν λόγω κλάδου του δικαίου υπήρξε η Αγγλία (1709). Στη σημερινή συγκυρία το εν λόγω δίκαιο είναι επηρεασμένο από τις διατάξεις διεθνών συμβάσεων.

ΕΝΟΤΗΤΑ Β:

ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το διεθνές δίκαιο αποτελεί το δεύτερο υποσύνολο του δικαίου (πέραν του εθνικού/εσωτερικού), το οποίο περιλαμβάνει:

- το δημόσιο διεθνές δίκαιο (βλέπε κατωτέρω, υπό 2), περιλαμβανομένων ειδικότερα του δημοσίου διεθνούς οικονομικού δικαίου (υπό 3) και του διεθνούς ποινικού δικαίου (υπό 4), και
- το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο (υπό 5).

2. Τα υποκείμενα, οι πηγές, το περιεχόμενο και η δεσμευτικότητα του δημοσίου διεθνούς δικαίου

2.1 Τα υποκείμενα

Το δημόσιο διεθνές δίκαιο είναι ο κλάδος του διεθνούς δικαίου που περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι διέπουν κατά κύριο λόγο τις σχέσεις μεταξύ των υποκειμένων του, κυρίως, όχι όμως αποκλειστικά, των κρατών. **Βασικό περιεχόμενο του δημοσίου διεθνούς δικαίου είναι η ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ κρατών είτε σε καιρό ειρήνης είτε κατά τη διάρκεια πολέμου.** Επιπλέον, όμως, το δημόσιο διεθνές δίκαιο περιέχει διατάξεις, οι οποίες ρυθμίζουν και τις σχέσεις των άλλων υποκειμένων του που είναι:

- οι ενώσεις κρατών, και ορισμένες ειδικές μορφές, όπως τα προτεκτοράτα,
- οι διεθνείς οργανισμοί, όπως ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (βλέπε σχετικά κατωτέρω το Box), η Παγκόσμια Τράπεζα, η Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών και ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ),
- άτυπα υποκείμενα, όπως η Αγία Έδρα της Καθολικής Εκκλησίας, και η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού,
- *de facto* καθεστώτα και κινήματα ανεξαρτησίας, και
- οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί (non-governmental organisations, NGOs).

Σε περιορισμένο βαθμό, υποκείμενα του διεθνούς δικαίου αποτελούν και τα πρόσωπα, φυσικά και νομικά (όπως, π.χ., οι εταιρίες).

Box

Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (το "ΔΝΤ") είναι ένας διεθνής οικονομικός οργανισμός που εντάσσεται στην ομάδα των εξειδικευμένων οργανισμών του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και πληροί όλες τις προϋποθέσεις για τον χαρακτηρισμό του ως διεθνούς οργανισμού. Ειδικότερα:

(α) Ιδρύθηκε βάσει διεθνούς συνθήκης του 1944, με την οποία ολοκληρώθηκε η Νομισματική και Χρηματοπιστωτική Συνδιάσκεψη (Monetary and Financial Conference) των Ηνωμένων Εθνών, η οποία έλαβε χώρα στο Bretton Woods της Πολιτείας του New Hampshire των ΗΠΑ.

(β) Διαθέτει Καταστατικό ("Άρθρα Συμφωνίας"), το οποίο τέθηκε σε ισχύ στις 27 Δεκεμβρίου 1945.

(γ) Βάσει του Καταστατικού του, η έδρα του πρέπει να είναι εγκατεστημένη στο κράτος μέλος του με τη μεγαλύτερη συνεισφορά στη χρηματοδότησή του (μερίδιο, quota). Από την ίδρυσή του μέχρι σήμερα, η έδρα του ΔΝΤ ευρίσκεται στην πρωτεύουσα των ΗΠΑ (Washington).

(δ) Έχει μέλη. Την ιδιότητα του μέλους του ΔΝΤ μπορεί να αποκτήσει κάθε κράτος που δεσμεύεται να αναλάβει τις υποχρεώσεις που καθορίζονται στα Άρθρα Συμφωνίας και τις κανονιστικού περιεχομένου πράξεις που εκδίδουν τα όργανα του ΔΝΤ, και όχι εξαρτημένες ή ανεξάρτητες διοικητικές αρχές (π.χ., κεντρικές τράπεζες).

(ε) Έχει συγκεκριμένους καταστατικούς σκοπούς.

(στ) Διαθέτει όργανα, τα οποία, σύμφωνα με το Καταστατικό είναι:

1. το Συμβούλιο Διοικητών (Board of Directors),
2. το Εκτελεστικό Συμβούλιο (Executive Board),
3. ο Διευθύνων Σύμβουλος (Executive Director),
4. το προσωπικό (staff),
5. το Συμβούλιο (Council), και
6. η Επιτροπή για την Ερμηνεία του Συμβουλίου Διοικητών (Committee on the Interpretation of the Board of Governors).

Τα δύο τελευταία δεν έχουν ακόμα συσταθεί.

2.2 Οι πηγές

Οι πηγές του διεθνούς δικαίου καθορίζονται στο άρθρο 38, παρ. 1, του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης. Οι πηγές αυτές είναι:

- οι διεθνείς συμβάσεις (βλέπε κατωτέρω, υπό α),
- το έθιμο (υπό β), και
- οι διεθνώς παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου (υπό γ).

Επιπλέον, ως βοηθητικά μέσα για την ερμηνεία των κανόνων του δημοσίου διεθνούς δικαίου λαμβάνονται υπόψη οι αποφάσεις των διεθνών δικαστηρίων, καθώς και η διδασκαλία του διεθνούς δικαίου (δηλαδή οι θέσεις των διακεκριμένων μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας στο πεδίο του διεθνούς δικαίου).

(α) Οι διεθνείς συμβάσεις αποτελούν, σαφώς, την πιο σημαντική πηγή του διεθνούς δικαίου. Οι διεθνείς συμβάσεις καταρτίζονται μεταξύ κρατών (ή κρατών και διεθνών οργανισμών) είτε σε διμερή βάση, είτε σε περιφερειακή βάση, είτε σε πολυμερή (αμιγώς διεθνοποιημένη) βάση.

Στο πλαίσιο της μελέτης των διεθνών συμβάσεων, τα ακόλουθα ζητήματα είναι καθοριστικά:

- η διαδικασία κατάρτισής τους,
- οι επιφυλάξεις στις οποίες προβαίνουν τα συμβαλλόμενα μέρη,
- η ερμηνεία των διατάξεών τους,
- η τροποποίηση των διατάξεών τους,
- η ακυρότητα και η διαδικασία προσβολής των διατάξεών τους,
- η καταγγελία τους,
- η παραβίαση των διατάξεων τους, και
- η επίδραση που μπορεί να έχουν οι συμβάσεις υπέρ ή σε βάρος τρίτων κρατών που δεν έχουν συμβληθεί σε αυτές.

(β) Το έθιμο αποτελεί τη δεύτερη πηγή του δημοσίου διεθνούς δικαίου. Συστατικά στοιχεία του εθίμου αποτελούν:

- αφενός μεν η γενικευμένη και μακροχρόνια άσκηση από τα κράτη μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς (δηλαδή η πρακτική τους), και
- αφετέρου η πεποίθηση των κρατών ότι ενεργούν στο πλαίσιο του δικαίου.

(γ) Πηγή του δημοσίου διεθνούς δικαίου αποτελούν, τέλος, οι διεθνώς παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου. Πρόκειται για αξιολογικές και συστημικές αποφάσεις/αρχές, οι οποίες έχουν καθοριστική σημασία στην εθνική έννομη τάξη των κρατών (ιδίως στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου) και οι οποίες μπορούν να εφαρμοστούν και στις διακρατικές σχέσεις. Εδώ εμπίπτουν ενδεικτικά:

- η συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της προστασίας των δικαιωμάτων του προσώπου,
- η αρχή της καλής πίστης κατά την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από μια σύμβαση,
- η αρχή της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιωμάτων,
- η αρχή του *estoppel*, δηλαδή της μη προσφυγής σε δράσεις ή παραλείψεις που είναι αντίθετες με προηγουμένως συμφωνηθέντα,
- η αρχή της υποχρέωσης αποκατάστασης ζημιών σε περίπτωση παραβίασης διατάξεων μιας σύμβασης,
- η αρχή της υποχρέωσης αποκατάστασης ζημιών σε περίπτωση αδικαιολόγητου πλουτισμού από ένα συμβαλλόμενο μέρος, και
- η αρχή της παραγραφής αξιώσεων μετά την παρέλευση συγκεκριμένου χρόνου (εκτός αν πρόκειται για διατάξεις αναγκαστικού δημοσίου διεθνούς δικαίου (π.χ., εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας), οπότε δεν ισχύει οποιαδήποτε παραγραφή).

2.3 Το περιεχόμενο

Το δημόσιο διεθνές δίκαιο περιέχει διατάξεις οι οποίες αφορούν, κατά κύριο λόγο:

- τις βασικές αρχές αναφορικά με τη θέση των κρατών στη διεθνή κοινότητα (βλέπε κατωτέρω, υπό α),
- την απαγόρευση της χρήσης βίας από τα κράτη (υπό β),
- την ειρηνική επίλυση διαφορών μεταξύ των κρατών (υπό γ),
- την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου από τα κράτη (υπό δ),
- τη διεθνή ευθύνη των κρατών και τον κολασμό ποινικών πράξεων που διαπράττονται από αυτά (υπό ε),
- τις εμπόλεμες σχέσεις των κρατών (υπό στ),
- τις διακρατικές σχέσεις σε ό,τι αφορά την προστασία του περιβάλλοντος,
- τις διακρατικές σχέσεις σε ό,τι αφορά τη διαχείριση της θάλασσας και του διαστήματος, και
- τις οικονομικές σχέσεις μεταξύ των κρατών (βλέπε αναλυτικότερα κατωτέρω, υπό ζ).

(α) Βασική αρχή του διεθνούς δικαίου αποτελεί η ανεξαρτησία των κρατών. Επιπλέον, η Χάρτα του ΟΗΕ αναγνωρίζει τις ακόλουθες επτά (7) αρχές:

- την απαγόρευση της χρήσης βίας από τα κράτη,

- την υποχρέωση για την ειρηνική επίλυση διαφορών μεταξύ των κρατών,
- την απαγόρευση της παρέμβασης των κρατών σε άλλα,
- την υποχρέωση της διακρατικής συνεργασίας,
- την αρχή της ίσης μεταχείρισης και της αυτοδιάθεσης των κρατών,
- την αρχή της ισότητας των κρατών στη βάση της ανεξαρτησίας τους, και
- την υποχρέωση τήρησης από όλα τα κράτη των διατάξεων της Χάρτας.

(β) Στο πλαίσιο της αρχής για την απαγόρευση της χρήσης βίας από τα κράτη, ισχύουν τα ακόλουθα:

- σύμφωνα με τη Χάρτα του ΟΗΕ (άρθρο 4, αρ. 2), τα κράτη οφείλουν στις διεθνείς σχέσεις τους να αποφεύγουν κάθε ενέργεια, η οποία στρέφεται κατά της πολιτικής ανεξαρτησίας ενός άλλου κράτους, ή σε κάθε περίπτωση είναι ασύμβατη με τους στόχους του ΟΗΕ αναφορικά με την πρόκληση ή επιβολή βίας, ενώ παράλληλα
- τα κράτη διατηρούν δικαίωμα άμυνας (Χάρτα ΟΗΕ, άρθρο 51).

(γ) Σύμφωνα με το άρθρο 2, αρ. 3, της Χάρτας του ΟΗΕ, όλα τα κράτη οφείλουν να επιλύουν ειρηνικά τις διεθνείς διαφορές τους, ώστε να μην τίθενται σε διακινδύνευση:

- η διεθνής ειρήνη,
- η διεθνής ασφάλεια, και
- η δικαιοσύνη.

Στο πλαίσιο αυτό, σημαντικό είναι ο ρόλος που διαδραματίζουν το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης και το Διεθνές Δικαστήριο σε θέματα Δικαίου της Θάλασσας (ISGH).

(δ) Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τα κράτη αποτελεί έναν ακόμα κλάδο του δημοσίου διεθνούς δικαίου, ιδιαίτερα αναπτυσσόμενο στη σύγχρονη συγκυρία, ο οποίος αναπτύχθηκε με βάση το εθιμικό δίκαιο. Το συναφές ισχύον δίκαιο βασίζεται πλέον σε πολλές διεθνείς συνθήκες.

(ε) Βάσει ενός εθιμικού κανόνα δημοσίου διεθνούς δικαίου, εφόσον ένα κράτος παραβιάζει διατάξεις που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο ευθύνεται έναντι των κρατών ή των υπολοίπων υποκειμένων του δημοσίου διεθνούς δικαίου τα οποία αφορά η παραβίαση ("ευθύνη κρατών"). Βάση της ευθύνης των κρατών αποτελεί πάντοτε η παραβίαση κανόνων του διεθνούς δικαίου.

Παράλληλα, το δημόσιο διεθνές ποινικό διεθνές δίκαιο περιλαμβάνει τους κανόνες, οι οποίοι ρυθμίζουν την ποινική ευθύνη φυσικών προσώπων που παραβιάζουν βασικές διατάξεις του. Στο πλαίσιο αυτό εμπίπτουν, κατά κύριο λόγο:

- τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, που διαπράττονται συνήθως σε καιρό πολέμου (όπως, π.χ., η γενοκτονία), και
- τα εγκλήματα που αφορούν την εμπορία δούλων, γυναικών ή παιδιών, και την πειρατεία.

(στ) Στο δημόσιο διεθνές δίκαιο εντάσσεται, επίσης, το δίκαιο των σχέσεων μεταξύ των κρατών σε συνθήκες πολέμου.

2.4 Η δεσμευτικότητα

2.4.1 Γενικές παρατηρήσεις

Ως προς την κατ' αρχήν δεσμευτικότητα των κανόνων του δημοσίου διεθνούς δικαίου, παραπέμπω ευθέως στην εργασία του **Αραβαντινού (1983)** (σελ. 71-74, με ορισμένες αναγκαίες προσαρμογές):

"Εφόσον το δημόσιον διεθνές δίκαιον ρυθμίζει κυρίως τις μεταξύ κρατών σχέσεις, εύλογο είναι το ερώτημα αν η ρύθμιση αυτή έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα και, σε καταφατική περίπτωση, ποιο είναι το θεμέλιο του. Σ' αυτά τα αλληλένδετα ερωτήματα έχουν δοθεί τρεις διαφορετικές απαντήσεις:

(α) Οι κανόνες του δημοσίου διεθνούς δικαίου έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα μόνο όταν προέρχονται από αυτοδέσμευση των κρατών, δηλαδή όταν βασίζονται σε διεθνείς συνθήκες. Την έποψη αυτή υποστηρίζουν οι οπαδοί του κρατικού θετικισμού, επειδή ανάγουν το ιδανικό θεμέλιο του ισχύοντος δικαίου σ' αυτή τούτη την επιβολή του από το κράτος. Με αυτόν όμως τον τρόπο αδυνατούν να εξηγήσουν την ύπαρξη γενικά παραδεδεγμένων κανόνων του δημοσίου διεθνούς δικαίου, στον βαθμό που τούτοι εμφανίζονται να δεσμεύουν επίσης κράτη, τα οποία δεν αποδέχονται την ισχύ τους. Έτσι φθάνουν πολλές φορές στο σημείο να αρνούνται ότι τέτοιοι κανόνες αποτελούν ισχύον δίκαιον.

*(β) Οι γενικά παραδεδεγμένοι κανόνες του δημοσίου διεθνούς δικαίου έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα, γιατί απορρέουν από το φυσικόν δίκαιον. Τούτο υποστηρίζουν όσοι θεωρούν ότι το φυσικόν δίκαιον είναι δεσμευτικό, μολονότι δεν είναι κρατικά τεθειμένο. Την γνώμη μάλιστα αυτή διατύπωσε στο κύριο έργο του *De jure belli ac pacis* (περί του δικαίου του πολέμου και της ειρήνης) ο θεμελιωτής της επιστήμης του διεθνούς δικαίου ολλανδός *de Groot* (*Grotius*), ο οποίος είναι και ο ιδρυτής της σχολής του φυσικού δικαίου.*

(γ) Οι κανόνες του δημοσίου διεθνούς δικαίου έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα μόνο όταν η ισχύς τους βασίζεται στα εμπειρικά διαπιστώσιμο γεγονός της τηρήσεως τους.

Πρόσθετο πρόβλημα, που γεννάται από την ύπαρξη του δημοσίου διεθνούς δικαίου, είναι αν τούτο υπάγεται στην ίδια έννομο τάξη όπως και το εσωτερικόν δίκαιον ή αν ανήκει σε ιδιαίτερη έννομο τάξη, την διεθνή, ή οποία διακρίνεται από την εσωτερική.

*Η λεγόμενη **μονιστική θεωρία** δέχεται την ύπαρξη ενιαίας εννόμου τάξεως, στην οποία συνανήκουν το εσωτερικόν και το δημόσιον διεθνές δίκαιον. Την ενότητα αυτή των δικαίων ορισμένοι αποδίδουν στο ότι προϋπόθεση της υπάρξεως εσωτερικής εννόμου τάξεως είναι ότι απαιτείται κράτος, που να θέτει τους κανόνες του εσωτερικού δικαίου, η θέση όμως αυτή δεν θα ήταν δυνατή χωρίς τους κανόνες του δημοσίου διεθνούς δικαίου, οι όποιοι επιτρέπουν την αναγνώριση ενός κράτους ως κυρίαρχου. Τούτο σημαίνει ασφαλώς και αποδοχή των πρωτείων του δημοσίου διεθνούς δικαίου απέναντι στο εσωτερικόν.*

Άλλοι πάλι αποδίδουν την ενότητα δημοσίου διεθνούς και εσωτερικού δικαίων στην κοινή πηγή όλων των κανόνων δικαίου, που είναι κατά την έποψη τους η νομοθετική εξουσία κάθε κράτους, δέχονται επομένως, την αυτοδέσμευση των κρατών ως προϋπόθεση της υπάρξεως διεθνούς έννομου τάξεως και έτσι αναγνωρίζουν τα πρωτεία στο εσωτερικόν δίκαιον.

*Αντίθετα, κατά την λεγόμενη **δυναδική θεωρία** η διεθνής και η εσωτερική έννομος τάξη αποτελούν δύο ανεξάρτητα συστήματα κανόνων δικαίου, με συνέπεια οι κανόνες του δημοσίου διεθνούς δικαίου να δεσμεύουν τα υποκείμενα του εσωτερικού δικαίου τότε μόνο όταν μετατραπούν σε εσωτερικόν δίκαιον, δηλαδή όταν πέρα από την ισχύ τους ως κανόνων του δημοσίου διεθνούς δικαίου θεσπισθούν από το κυρίαρχο κράτος και ως κανόνες του εσωτερικού του δικαίου.*

Από την σκοπιά του ελληνικού δικαίου η στάση απέναντι στα δύο αυτά προβλήματα εμφανίζεται εκ πρώτης όψεως ευχερέστερη μετά από την διάταξη, Συντ. 28 § 1, έδ. 1, κατά την οποίαν οι γενικώς παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου ως και οι διεθνείς συμβάσεις από της επικυρώσεως αυτών δια νόμου και της κατά τους όρους εκάστης τούτων θέσεως αυτών εν ισχύ, αποτελούν αναπόσπαστον μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου, υπερισχύουν δε πάσης αντιθέτου διατάξεως νόμου. Η συνταγματική αυτή διάταξη, ως κρατικά τεθειμένη, τώντι περιέχει αναγνώριση των γενικά παραδεδεγμένων κανόνων του διεθνούς δικαίου ως κανόνων με χαρακτήρα υποχρεωτικό, πράγμα που ικανοποιεί τις απαιτήσεις των οπαδών του κρατικού θετικισμού. Συγχρόνως η συνταγματική αυτή ρύθμιση μπορεί να ερμηνευθεί ως δηλωτική της καθιερώσεως της μονιστικής θεωρίας με υπεροχή του εσωτερικού δικαίου, εφόσον μόνο μέσω αυτής της συνταγματικής επιταγής, η οποία αποτελεί κανόνα του εσωτερικού δικαίου, αναγνωρίζεται ότι στην χώρα μας οι κανόνες του δημοσίου διεθνούς δικαίου υπερισχύουν των αντιθέτων διατάξεων του εσωτερικού.

Η ερμηνεία ωστόσο αυτή της διατάξεως Συντ. 28 § 1 έδ. 1 δεν είναι αναντίρρητη, επειδή αφενός τα φιλοσοφικά ερωτήματα δεν λύνονται με νομοθετικές επιταγές και αφετέρου η διάταξη θα μπορούσε να νοηθεί ως απλή πανηγυρική διακήρυξη της υπεροχής του δημοσίου διεθνούς δικαίου απέναντι στο εσωτερικό, η οποία και χωρίς την συνταγματική αυτή διακήρυξη θα ήταν αυτονόητη. Τα αρχικά ερωτήματα παραμένουν συνεπώς ανοικτά και πρέπει ως προς αυτά να σημειωθούν τα ακόλουθα.

Ως προς τον υποχρεωτικό χαρακτήρα του δημοσίου διεθνούς δικαίου, δεν πρέπει να αγνοηθεί η θέση του κρατικού θετικισμού επειδή το στοιχείο της αποδοχής των κανόνων του από τα μεμονωμένα κράτη είναι οπωσδήποτε σημαντικό. Η σύγχρονη όμως ιστορική εξέλιξη εμφανίζει μια αναμφισβήτητη τάση να αυξάνεται συνεχώς η σημασία της διεθνούς κοινωνίας και να δημιουργούνται διεθνείς σχέσεις τέτοιας μορφής, ώστε τα διάφορα κράτη να μη μπορούν να παραβλέψουν εντελώς ορισμένες επιβαλλόμενες από τα πράγματα ρυθμίσεις. Επομένως, η ύπαρξη της διεθνούς κοινωνίας και η ιδιαίτερη φύση μερικών διεθνών σχέσεων, η οποία απαιτεί και προδικάζει ορισμένες ρυθμίσεις ανεξάρτητα από την θέσπιση τους ή όχι εκ μέρους μιας κυρίαρχης νομοθετικής εξουσίας, πρέπει, με κάθε επιβαλλόμενη επιφυλακτικότητα, να γίνουν δεκτά ως πρόσθετα θεμέλια της υποχρεωτικότητας του δημοσίου διεθνούς δικαίου.

Εξάλλου, ως προς την επιλογή μεταξύ μονιστικής και δυαδικής θεωρίας, παρατηρείται, ότι ήδη η αναγνώριση της σημασίας της διεθνούς κοινωνίας και ο μετριασμός του στοιχείου της αυτοδεσμεύσεως των κρατών οδηγούν στην απόρριψη της δυαδικής θεωρίας αλλά και μιας ακραίας μονιστικής, που είτε απαιτεί την υποταγή της διεθνούς εννόμου τάξεως στην εσωτερική είτε εκμηδενίζει την εσωτερική έννομο τάξη απέναντι στην διεθνή. Είναι αναμφισβήτητο, ότι σε περίπτωση συγκρούσεως μεταξύ διεθνούς και εσωτερικής έννομου τάξεως (λχ. με την θέσπιση από κάποιο κράτος ενός νόμου, που αντίκειται στο δημόσιον διεθνές δίκαιον), υπερισχύει από πλευράς διεθνών σχέσεων η διεθνής έννομος τάξη και το θιγόμενο σε μια συγκεκριμένη περίπτωση ξένο κράτος μπορεί, μέσω των διεθνών οργάνων, να επιβάλει την μη εφαρμογή του νόμου τούτου.

Η υπεροχή όμως αυτή δεν είναι διόλου αυτονόητη από πλευράς έννομων σχέσεων μέσα σε μια ορισμένη εσωτερική έννομο τάξη, η οποία δεν περιέχει διάταξη αντίστοιχη προς την Συντ. 28 § 1 έδ. 1, οπότε ο δικαστής θα είναι υποχρεωμένος να ακολουθήσει τον κανόνα του εσωτερικού δικαίου σε βάρος του δημοσίου διεθνούς. Πρέπει λοιπόν να γίνει δεκτή μια μετριοπαθής μονιστική θεωρία και με το πνεύμα της να κατανοηθεί ακόμη και η διάταξη Συντ. 28 § 1 έδ. 1."

2.4.2 Οι κανόνες του διεθνούς ήπιου δικαίου

(I) Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο του σύγχρονου δημοσίου διεθνούς δικαίου διαδραματίζουν και οι κανόνες του διεθνούς ήπιου δικαίου (“international soft law”), δηλαδή κανόνες, το βασικότερο χαρακτηριστικό των οποίων είναι ότι στερούνται νομικά εξαναγκαστού χαρακτήρα. Οι πηγές του ήπιου δικαίου, οι οποίες εκπορεύονται από μη κρατικές οντότητες, δεν περιλαμβάνονται στις παραδοσιακές πηγές του δημοσίου διεθνούς δικαίου.

(II) Συγκεκριμένα: το διεθνές ήπιο δίκαιο ως βάση του δημοσίου διεθνούς χρηματοπιστωτικού δικαίου

Η διαμόρφωση των κανόνων του διεθνούς χρηματοπιστωτικού δικαίου που αφορούν την ικανοποίηση, με προσφυγή στη διεθνή συνεργασία, των περισσότερων από τα προαναφερθέντα (στη δεύτερη ενότητα της παρούσας μελέτης) αιτήματα ρυθμιστικής παρέμβασης στο χρηματοπιστωτικό σύστημα έχει ανατεθεί σε διεθνή *fora* και όχι σε διεθνείς οργανισμούς. Με μοναδική εξαίρεση τη Γενική Συμφωνία για τις Συναλλαγές στον Τομέα των Υπηρεσιών του ΠΟΕ (General Agreement on Trade in Services, γνωστή με το ακρωνύμιο "GATS"), οι κανόνες του διεθνούς χρηματοπιστωτικού δικαίου δεν συναντώνται σε παραδοσιακές πηγές του διεθνούς δικαίου σύμφωνα με τις διατάξεις της παρ. 1 του άρθρου 38 του καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου. Στο εν λόγω πεδίο, ιδιαίτερη σημασία έχουν, αντίθετα, οι εκθέσεις (“reports”) που εκδίδουν διεθνή *fora* (όπως η Επιτροπή της Βασιλείας για την Τραπεζική Εποπτεία). Τα εν λόγω *fora*:

- δεν έχουν συσταθεί, σε καμία περίπτωση, βάσει διεθνούς συνθήκης, αλλά *ad hoc* και σε πολλές περιπτώσεις ως ανταπόκριση σε διεθνείς χρηματοπιστωτικές κρίσεις (για το λόγο αυτό καλούνται συχνά και “children of crises”),
- κατά κανόνα δεν έχουν καταστατικό,
- δεν έχουν τυπικά όργανα, και
- αποκαλούνται “φορείς παραγωγής προτύπων” (“standard setting bodies”, ή “standard setters”), διότι το βασικό έργο τους συνίσταται στη διαμόρφωση και έκδοση διεθνών χρηματοπιστωτικών προτύπων.

Οι κανόνες που περιέχονται στις εκθέσεις των εν λόγω *fora* έχουν τη μορφή προτύπων, γνωστών στη διεθνή βιβλιογραφία ως “standards”. Στην πιο απλή του μορφή το πρότυπο είναι ένα «πρότυπο κανόνα», το οποίο λόγω της εγγενούς αοριστίας του συχνά χρήζει περαιτέρω συγκεκριμενοποίησης. Ο προσδιορισμός του περιεχομένου του μπορεί να γίνεται *ad hoc* κάθε φορά που χρησιμοποιείται.

Λόγω της ευρείας αποδοχής τους, τα πρότυπα αποτελούν κοινό σημείο αναφοράς από τους αποδέκτες τους, με αποτέλεσμα να επιτυγχάνεται μέσω αυτών μια ελάχιστη εναρμόνιση ως προς τη ρύθμιση του θέματος το οποίο αφορούν σε διεθνές επίπεδο.

Επισημαίνεται ότι εναλλακτικά (νομικά πάντως ισοδύναμα) χρησιμοποιούνται για τα εν λόγω πρότυπα οι όροι:

- «συστάσεις» (“*recommendations*”),
- «βασικές αρχές» (“*core principles*”), ή
- «βέλτιστες πρακτικές» (“*best practices*”).

Εντούτοις, η σημασία των εν λόγω διεθνών προτύπων στη διαμόρφωση του διεθνούς χρηματοπιστωτικού δικαίου είναι σημαντική. Αυτό προκύπτει από τις ακόλουθες παρατηρήσεις:

(α) Αποτελούν "ρυθμιστικό σημείο αναφοράς" (“*regulatory benchmark*”) προς το οποίο καλούνται να συμμορφώνονται όλα τα κράτη.

(β) Επηρεάζουν το περιεχόμενο των κανόνων του εθνικού δικαίου των κρατών, τα οποία τα υιοθετούν (είτε εκπροσωπούνται στα διεθνή *fora* είτε όχι):

- είτε πρωτόβουλα,
- είτε λόγω της πίεσης που ασκείται από τις αγορές για την υιοθέτησή τους,
- είτε στο πλαίσιο των εποπτικών αρμοδιοτήτων του ΔΝΤ – δυνάμει του καταστατικού του σκοπού για παρακολούθηση της οικονομικής πολιτικής των κρατών μελών του – και σε θέματα που αφορούν τη διασφάλιση της σταθερότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

(γ) Οδηγούν στην *de facto* εναρμόνιση των κανόνων του χρηματοπιστωτικού δικαίου.

3. Ειδικά: το δημόσιο διεθνές οικονομικό δίκαιο

3.1 Το περιεχόμενο και οι πηγές του διεθνούς οικονομικού δικαίου

Το δημόσιο διεθνές οικονομικό δίκαιο είναι κλάδος του δημόσιου διεθνούς δικαίου, και περιλαμβάνει τρεις (3) θεματικές ενότητες:

- το δίκαιο του διεθνούς εμπορίου, αγαθών και υπηρεσιών,
- το δίκαιο των διεθνών επενδύσεων, και
- το διεθνές νομισματικό και χρηματοπιστωτικό δίκαιο.

Το δημόσιο διεθνές οικονομικό δίκαιο ορίζεται ως το διεθνές δίκαιο της οικονομίας, και όχι ως το δίκαιο της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας. Κατά συνέπεια, το *ιδιωτικό δίκαιο των διεθνών συναλλαγών*, δηλαδή οι κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, το ομοιόμορφο δίκαιο των διεθνών συναλλαγών και οι κανόνες της *lex mercatoria* δεν εμπίπτουν στην έννοιά του.

Οι κανόνες του δημοσίου διεθνούς οικονομικού δικαίου αφορούν κατά κύριο λόγο τις διακρατικές οικονομικές σχέσεις, σε πολλές, όμως, περιπτώσεις δημιουργούν δικαιώματα και για τους οικονομικά δρώντες, κατ' εξοχήν δε τις επιχειρήσεις. Κύρια πηγή του αποτελούν οι πολυμερείς συμφωνίες και ειδικότερα τα καταστατικά των διεθνών οικονομικών οργανισμών, και οι διεθνείς συνθήκες που υιοθετούνται υπό την αιγίδα τους. Με τις συμφωνίες αυτές πρέπει κατ' αρχήν να είναι συμβατές οι λοιπές διμερείς ή πολυμερείς συμφωνίες.

Ειδικά στο πεδίο του δημοσίου διεθνούς νομισματικού και κυρίως του χρηματοπιστωτικού δικαίου, πηγές του αποτελούν, επίσης, κώδικες και εκθέσεις διεθνών οργανισμών και διεθνών fora που δραστηριοποιούνται στον εν λόγω τομέα.

Αντίθετα, οι λοιπές πηγές του δημοσίου διεθνούς δικαίου, όπως το έθιμο και οι γενικά παραδεδεγμένες αρχές του δικαίου, έχουν μάλλον περιορισμένη σημασία στη διαμόρφωση του περιεχομένου του δημοσίου διεθνούς οικονομικού δικαίου.

Οι κανόνες που παράγουν οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί στο πλαίσιο της λειτουργίας τους διακρίνονται με βάση τη δεσμευτικότητά τους:

- σε κανόνες με δεσμευτικό χαρακτήρα που αφορούν σχεδόν αποκλειστικά την εσωτερική λειτουργία τους, και
- σε συστάσεις και κανόνες εν γένει «ήπιου διεθνούς οικονομικού δικαίου» (soft international economic law), είτε γενικής εφαρμογής (με τη μορφή προτύπων καλής συμπεριφοράς), είτε προς συγκεκριμένους αποδέκτες (αναφορικά με αποκλίνουσες συμπεριφορές ή σε περίπτωση διενέξεων μεταξύ μελών των διεθνών οργανισμών).

Η παραγωγή από τους διεθνείς οργανισμούς και κυρίως από τα διεθνή fora κανόνων ήπιου διεθνούς οικονομικού δικαίου με τη μορφή προτύπων καλής συμπεριφοράς έχει προσλάβει κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών ιδιαίτερη σημασία. Πρόκειται για “μοντέλα κανόνων”, τα οποία δεν έχουν νομικά εξαναγκαστικό χαρακτήρα, και τα οποία λόγω της εγγενούς αοριστίας τους χρήζουν συνήθως συγκεκριμενοποίησης. Ο ακριβής προσδιορισμός του περιεχομένου τους γίνεται *ad hoc* κατά την ενσωμάτωση και θέση τους σε εφαρμογή από τα μέλη των οικείων οργανισμών και fora.

3.2 Ο ρόλος των διεθνών οικονομικών οργανισμών και των διεθνών fora στο πλαίσιο των διεθνών καθεστώτων

Οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί είναι οργανισμοί συνεργασίας. Αυτό σημαίνει ότι δεν διαθέτουν αυτόνομη δικαιοθετική/κανονιστική εξουσία έναντι των κρατών μελών και συνεπώς δεν παράγουν δίκαιο. Η παρατήρηση αυτή ισχύει βέβαια *a fortiori* και για τα διεθνή fora που δεν έχουν την ιδιότητα του διεθνούς οργανισμού. Αμφότεροι όμως διαθέτουν δυνατότητες επηρεασμού των εθνικών πολιτικών.

Ειδικότερα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο παρέχει χρηματοδοτική ενίσχυση στα κράτη μέλη του πάντοτε υπό όρους (αιρεσιμότητα/conditionality), οι οποίοι συναρτώνται με την εκ μέρους τους ανάληψη δεσμεύσεων για την προσαρμογή της οικονομικής τους πολιτικής, με κύριο στόχο την εξάλειψη των προβλημάτων στο ισοζύγιο πληρωμών τους. Από την άλλη πλευρά, τόσο το Ταμείο όσο και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου διαθέτουν μηχανισμούς ελέγχου των οικονομικών και εμπορικών πολιτικών των κρατών μελών, αντίστοιχα. Ο Π.Ο.Ε. διαθέτει επίσης και το αποκαλούμενο Όργανο Επίλυσης Διαφορών, με υποχρεωτική δικαιοδοσία έναντι των κρατών μελών.

Ο επηρεασμός των εθνικών πολιτικών είναι εμφανής και στην περίπτωση των κανόνων του ήπιου διεθνούς οικονομικού δικαίου, η εφαρμογή των οποίων επιτυγχάνεται:

- μέσω των διαβουλεύσεων που πραγματοποιούν οι διεθνείς οργανισμοί με τα μέλη τους,
- στην περίπτωση των κανόνων που παράγουν τα διεθνή fora, μέσω των πρωτοβουλιών που αναλαμβάνουν οι εθνικές αρχές – μέλη τους για την ενσωμάτωση των κανόνων στο εσωτερικό δίκαιο, και
- ειδικά για το νομισματικό και χρηματοπιστωτικό τομέα, ιδίως μέσω των μηχανισμών που έχει διαμορφώσει το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο αναφορικά με την παρακολούθηση της τήρησης από τα κράτη μέλη του των προτύπων που περιέχονται στις σημαντικότερες από τις εκθέσεις που έχουν εκδώσει τα διεθνή fora.

Επισημαίνεται, επίσης, ότι η εφαρμογή των εν λόγω κανόνων επιτυγχάνεται και μέσω των πιέσεων που ασκούνται από την ίδια την αγορά για την υιοθέτησή τους (market discipline).

3.3 Οριοθέτηση του δημοσίου διεθνούς οικονομικού δικαίου έναντι του ιδιωτικού δικαίου των διεθνών συναλλαγών

Στο πλαίσιο της λειτουργίας της διεθνούς οικονομίας, κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζουν οι ιδιωτικές διεθνείς οικονομικές συναλλαγές που πραγματοποιούνται είτε ανάμεσα σε επιχειρήσεις είτε μεταξύ επιχειρήσεων και καταναλωτών αγαθών και υπηρεσιών. Στη σημερινή συγκυρία, οι εν λόγω συναλλαγές διέπονται κατά κύριο λόγο από τις συμβάσεις που συνάπτουν μεταξύ τους οι συναλλασσόμενοι.

Η περίοδος των συμφωνιών κλήρινγκ και αντισταθμιστικού εμπορίου, όπου τα συμβαλλόμενα κράτη καθόριζαν αντίστοιχα τα όρια πληρωμών ή το τίμημα και την ποσότητα των ανταλλασσομένων προϊόντων έχει πλέον παρέλθει. Οι συναλλασσόμενοι έχουν πλέον τη δυνατότητα να καθορίζουν ελεύθερα:

- το τίμημα της συναλλαγής, πάντοτε μέσα στα όρια του ρυθμιστικού πλαισίου που θέτει η νομοθεσία περί αντιντάμπινγκ και ανταγωνισμού,
- την ποσότητα των ανταλλασσομένων προϊόντων (στο πλαίσιο του διεθνούς εμπορίου αγαθών), εκτός αν το κράτος εισαγωγής εφαρμόζει ποσοτώσεις, και
- το νόμισμα διενέργειας του σκέλους της πληρωμής, εκτός αν το κράτος εισαγωγής εφαρμόζει συναλλαγματικούς περιορισμούς.

Πρέπει, βέβαια, να αναφερθεί ότι οι διεθνείς ιδιωτικές οικονομικές συναλλαγές διέπονται και από τους κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου (εθνικούς και διεθνείς) που ορίζουν το εφαρμοστέο δίκαιο και τη δικαιοδοσία σε περίπτωση που σε μια ιδιωτική οικονομική συναλλαγή υπάρχει στοιχείο αλλοδαπότητας. Επιπλέον, για τη διευκόλυνση των ιδιωτικών διεθνών οικονομικών συναλλαγών έχουν συναφθεί διεθνείς συμβάσεις που συνθέτουν το καλούμενο «ομοιόμορφο δίκαιο των διεθνών συναλλαγών» (uniform law). Στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν, ενδεικτικά, οι διεθνείς συμβάσεις της Γενεύης περί επιταγής (1930) και συναλλαγματικής (1931), και της Χάγης περί του δικαίου της πώλησης εμπορευμάτων (1964).

Τέλος, σημαντικό ρόλο στο ίδιο πλαίσιο διαδραματίζουν και οι κανόνες που διαμορφώνονται στο πλαίσιο της λειτουργίας μη κυβερνητικών οργανώσεων (NGOs), οι οποίοι είναι μεν ενδοτικού δικαίου, χρησιμοποιούνται, όμως, σε μεγάλη έκταση (και σε ορισμένες περιπτώσεις αποκλειστικά) από τους συναλλασσόμενους κατά τη νομική τεκμηρίωση των διεθνών εμπορικών συναλλαγών (*lex mercatoria*). Στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν, ενδεικτικά:

- οι κανόνες του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου (International Chamber of Commerce, ICC) για την ερμηνεία ορισμένων όρων στις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές (Incoterms) και τη διεθνή εμπορική δαιτησία,

- οι αρχές για τις διεθνείς συμβάσεις που εκπονήθηκαν από το Διεθνές Ινστιτούτο για την Ενοποίηση του Ιδιωτικού Δικαίου (UNIDROIT), και
- η σύμβαση-πλαίσιο της Διεθνούς Ένωσης Διαπραγματευτών Συμβάσεων Ανταλλαγής (International Swap Dealers Association, ISDA) αναφορικά με τις διεθνείς συναλλαγές σε παράγωγα χρηματοπιστωτικά μέσα (derivative instruments).

4. Ειδικά το δημόσιο διεθνές ποινικό δίκαιο

Ως διεθνές ποινικό δίκαιο με ευρεία έννοια νοείται το σύνολο των κανόνων δικαίου που θεμελιώνουν ή αποκλείουν μια ποινική αξίωση ή καθιστούν δυνατή την πραγματοποίησή της και είτε πηγάζουν από διεθνείς ή διακρατικές σχέσεις και το διεθνές δίκαιο είτε συνδέονται με τις εν λόγω σχέσεις και το ανωτέρω δίκαιο. Κατά μία άποψη, ιδίως παλαιότερα, στο διεθνές ποινικό δίκαιο με ευρεία έννοια εντασσόταν και το αποκαλούμενο «ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο», το οποίο όμως πλέον εμφανίζει ιδιότυπα χαρακτηριστικά, που δικαιολογούν την αυτοτελή προσέγγισή του. Σήμερα, το διεθνές ποινικό δίκαιο με ευρεία έννοια περιλαμβάνει τους ακόλουθους τρεις κλάδους:

- το δίκαιο των τοπικών ορίων του ποινικού δικαίου (βλέπε κατωτέρω, υπό α),
- το δίκαιο της διεθνούς συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις (υπό β), και
- το διεθνές ανθρωπιστικό ποινικό δίκαιο (υπό γ).

(α) Το δίκαιο των τοπικών ορίων του ποινικού δικαίου: είναι το σύνολο των κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν τα τοπικά όρια εφαρμογής του εθνικού ποινικού δικαίου, δηλαδή την κατά τόπο έκταση της ποινικής δικαιοδοσίας του κράτους. Πρόκειται κυρίως για εσωτερικούς κανόνες ποινικού δικαίου, βάσει των οποίων κρίνεται, αν μια πράξη, που έχει στοιχεία αλλοδαπότητας, υπάγεται ή όχι στην ημεδαπή ποινική εξουσία. Οι ανωτέρω κανόνες διαμορφώνονται σύμφωνα με τις αρχές του διεθνούς δικαίου. Κατ' αρχάς, θεμελιώδης αρχή του διεθνούς ποινικού δικαίου είναι η αρχή της εδαφικότητας, δηλαδή το κράτος δικαιούται να ασκήσει την ποινική του εξουσία, εφόσον το έγκλημα τελέστηκε στο έδαφός του. Περαιτέρω, η ποινική εξουσία της Πολιτείας συγκαθορίζεται διττώς από το διεθνές δίκαιο:

(i) Αρνητικά, υπό την έννοια ότι η επέκτασή της απαγορεύεται πέρα από ορισμένα όρια που θέτει το διεθνές δίκαιο, λ.χ. γενικός κανόνας είναι ότι κάθε κράτος υποχρεούται να μην επεμβαίνει σε εσωτερικές υποθέσεις άλλων κρατών.

(ii) Θετικά, με δύο μορφές:

(i) Όταν υπάρχει συνδετικό στοιχείο με την ημεδαπή. Παραδείγματα: Εφαρμόζονται οι ελληνικοί ποινικοί νόμοι, όταν ένα έγκλημα τελέστηκε στην αλλοδαπή από ημεδαπό ή σε πλοίο ελληνικό στην ανοιχτή θάλασσα; Η απάντηση είναι καταφατική, στην μεν πρώτη περίπτωση σύμφωνα με την αποκαλούμενη αρχή της ενεργητικής προσωπικότητας (δηλ. της υπηκοότητας του δράστη), στη δε δεύτερη περίπτωση σύμφωνα με την αποκαλούμενη αρχή της σημαίας.

(ii) Όταν το διεθνές δίκαιο επιβάλλει στα κράτη να τιμωρούν -κατά το εσωτερικό τους δίκαιο- διεθνή εγκλήματα ή άλλως εγκλήματα που συνδέονται με την παγκόσμια δικαιοσύνη (π.χ. αρχή της παγκόσμιας δικαιοσύνης). Ενδεικτικά, ως τέτοια εγκλήματα χαρακτηρίζονται, η εμπορία ανθρώπων, εμπορία ναρκωτικών ουσιών, τρομοκρατικές πράξεις.

(β) Το δίκαιο της διεθνούς συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις: είναι το σύνολο των κανόνων δικαίου που αποσκοπούν στην αμοιβαία υποστήριξη και αλληλοβοήθεια των κρατών στο πεδίο του ποινικού δικαίου. Πηγές του δικαίου είναι κυρίως πολυμερείς και διμερείς διεθνείς συμβάσεις.

Παραδοσιακά, η εν λόγω συνεργασία αντιμετωπιζόταν ως ένα ζήτημα διεθνών σχέσεων μεταξύ κυρίαρχων κρατών. Έτσι, βασικές αρχές που διέπουν τους σχετικούς συμβατικούς κανόνες είναι αφενός η αρχή της κυριαρχίας και αφετέρου η αρχή της αμοιβαιότητας συμφερόντων που υπάρχει μεταξύ των κρατών όσον αφορά την καταπολέμηση της εγκληματικότητας σε διεθνές επίπεδο. Όμως, η αναγνώριση του ατόμου ως υποκειμένου του διεθνούς δικαίου και ιδίως -σε ευρωπαϊκό περιφερειακό επίπεδο- η ανάπτυξη της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) ανέδειξε -σταδιακά- την υποχρέωση σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων του θιγόμενου προσώπου. Έτσι, σήμερα γίνεται πλέον λόγος για την αποκαλούμενη «*τριμερή διάσταση*» της εν λόγω διεθνούς συνεργασίας: -κράτος που ζητά τη συνδρομή -κράτος στο οποίο απευθύνεται το αίτημα και καλείται να αποφασίσει σχετικά -θιγόμενο πρόσωπο).

Βασικές μορφές συνεργασίας αποτελούν:

(i) Η έκδοση, μέσω της οποίας ένα κράτος (εκζητούν κράτος) ζητά από ένα άλλο κράτος (εκζητούμενο κράτος) να παραδώσει στις αρχές του ένα πρόσωπο (εκζητούμενος φυγόδικος ή φυγόποινος), προκειμένου να δικαστεί (στο εκζητών κράτος) για τέλεση ενός εγκλήματος ή να εκτίσει -εφόσον έχει ήδη καταδικαστεί- την επιβληθείσα ποινή.

(ii) Η δικαστική συνδρομή, μέσω της οποίας ένα κράτος ζητά από ένα άλλο κράτος να διενεργήσει για λογαριασμό του ανακριτικές πράξεις, με σκοπό την συλλογή αποδεικτικών στοιχείων που είναι χρήσιμα για την εξιχνίαση ενός εγκλήματος (λ.χ. να προβούν οι δικαστικές αρχές του εκζητουμένου κράτους σε κατάσχεση πραγμάτων, σε άρση τραπεζικού απορρήτου κ.λπ.).

(iii) Η μεταφορά καταδίκων, δηλαδή η μεταφορά κρατουμένων από τις φυλακές του τόπου, όπου καταδικάστηκαν, στις φυλακές της πατρίδας τους, ώστε να καταστεί ευχερέστερη η κοινωνική τους επανένταξη.

(iv) Η ανταλλαγή πληροφοριών για οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες.

(γ) Το διεθνές ανθρωπιστικό ποινικό δίκαιο: πρόκειται για εκείνο το σύνολο των κανόνων διεθνούς δικαίου που έχουν ως αντικείμενο πράξεις, οι οποίες συνιστούν προσβολές υψίστων αξιών της διεθνούς κοινωνίας, διαταράσσουν σοβαρά τη διεθνή έννομη τάξη και θεμελιώνουν άμεση ποινική ευθύνη του ατόμου απέναντι στη διεθνή κοινότητα. Όπως γίνεται αντιληπτό, σε αντίθεση με τις ανωτέρω υποκατηγορίες, οι κανόνες αυτοί ανήκουν συστηματικά στο διεθνές δίκαιο. Γι' αυτό και γίνεται λόγος για «γνήσιο διεθνές ποινικό δίκαιο».

Στο πλαίσιο εξέλιξης του ανωτέρω δικαίου καθοριστική ήταν η συνειδητοποίηση των κρατών, μετά τον πρώτο, κυρίως δε μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, ότι ορισμένες πράξεις όπως λ.χ. η γενοκτονία, η διεξαγωγή επιθετικού πολέμου κ.α. προσβάλλουν βαρύτατα θεμελιώδεις αξίες της ανθρωπότητας. Μάλιστα, οι πράξεις αυτές θα έπρεπε να επισύρουν ποινική ευθύνη των δραστών τους απέναντι στη διεθνή κοινότητα, ανεξάρτητα από το αν η επιβολή ποινής ήταν δυνατή κατά το δίκαιο της πατρίδας των υπαιτίων.

Μετά τη Δίκη της Νυρεμβέργης (1945-1946), θεσπίστηκε σειρά διεθνών συμβάσεων που είχαν ως αντικείμενο την ποινική αντιμετώπιση των σχετικών εγκλημάτων. Παράλληλα, όμως, προβαλλόταν επιτακτικά η ανάγκη για τη δημιουργία ενός μόνιμου Διεθνούς ποινικού δικαστηρίου, ώστε η διεθνής έννομη τάξη να είναι σε θέση η ίδια να καταστείλει τα εν λόγω εγκλήματα. Έτσι, μόλις το έτος 1998 υιοθετήθηκε από τη διπλωματική διάσκεψη του ΟΗΕ το Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου. Αυτό εδρεύει στη Χάγη και έχει δικαιοδοσία επί των σοβαρότερων εγκλημάτων που απασχολούν τη διεθνή κοινότητα. Ειδικότερα, πρόκειται για τα εγκλήματα γενοκτονίας, πολέμου, επίθεσης καθώς και τα αποκαλούμενα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας (λ.χ. υποδούλωση, βασανιστήρια). Στη σχετική σύμβαση (που κυρώθηκε στη χώρα μας με το ν. 3003/2002) θεσπίζονται επίσης κανόνες (γενικού) ουσιαστικού και δικονομικού ποινικού δικαίου.

5. Το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο

(α) Το (υπό στενή έννοια) ιδιωτικό διεθνές δίκαιο περιέχει το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι έχουν ως αντικείμενο την (προσήκουσα) ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ ιδιωτών, φυσικών ή νομικών προσώπων, οι οποίες συνδέονται με ένα ή περισσότερα κράτη και καθορίζουν ποιο από τα διάφορα εσωτερικά δίκαια θα εφαρμοσθεί σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση (κανόνες συγκρούσεως). Οι κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου περιέχουν τρία συστατικά στοιχεία:

- τη ρυθμιστέα σχέση,
- το συνδετικό στοιχείο, και
- το εφαρμοστέο δίκαιο.

(i) Η ρυθμιστέα σχέση είναι η περιγραφόμενη από τον κανόνα ή τους κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου βιοτική σχέση, η οποία συνδέεται με περισσότερα κράτη, εμφανίζει δηλαδή στοιχεία αλλοδαπότητας, διότι:

- τα μετέχοντα σε αυτήν πρόσωπα έχουν διαφορετική ιθαγένεια ή συνήθη διαμονή,
- αφορά σε πράγμα ευρισκόμενο σε κράτος διαφορετικό από εκείνο της ιθαγενείας των μετεχόντων, ή
- αναφέρεται σε πράξη που τελέσθηκε ή πρόκειται να τελεσθεί σε διαφορετικό κράτος.

(ii) Από τα στοιχεία αυτά, που συνδέουν την ρυθμιστέα σχέση με περισσότερα από ένα κράτη, ο κανόνας του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου επιλέγει ένα ως το συνδετικό, δηλαδή ως το επικρατέστερο των άλλων, λόγω του ότι κρίνεται ως ιδιαίτερα βαρύνον ή κατάλληλο για την εξεύρεση του εφαρμοστέου δικαίου.

(iii) Μέσω αυτού καθορίζει, τέλος, ποιο είναι το κράτος, του οποίου το εσωτερικό δίκαιο είναι το εφαρμοστέο στην συγκεκριμένη περίπτωση.

Π.χ., σύμφωνα με το άρθρο 28 του ελληνικού ΑΚ, σύμφωνα με την οποία οι κληρονομικές σχέσεις διέπονται από το δίκαιο της ιθαγενείας που είχε ο κληρονομούμενος κατά το χρόνο του θανάτου του, ορίζεται ότι το εφαρμοστέο στην ρυθμιστέα σχέση "κληρονομικές σχέσεις" εθνικό δίκαιο είναι αυτό του κράτους στο οποίο αναφέρεται το συνδετικό στοιχείο "ιθαγένεια", την οποία είχε ο κληρονομούμενος κατά το χρόνο του θανάτου του.

Οι κανόνες συγκρούσεως ορίζουν μόνον το εφαρμοστέο σε κάθε περίπτωση δίκαιο. Δεν ρυθμίζουν δηλαδή οι ίδιοι άμεσα τη σχέση, αλλά παραπέμπουν στο δίκαιο που πρέπει να εφαρμοστεί.

(β) Στο (εν ευρεία έννοια) ιδιωτικό διεθνές δίκαιο εντάσσονται –εκτός από τους κανόνες συγκρούσεως- αφενός μεν οι καλούμενοι "ουσιαστικοί" κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, και αφετέρου οι κανόνες "άμεσης εφαρμογής".

(i) Οι ουσιαστικοί κανόνες διεθνούς δικαίου ρυθμίζουν άμεσα τη ρυθμιστέα σχέση και στο πραγματικό τους γίνεται αναφορά σε κάποια στοιχεία αλλοδαπότητας (για παράδειγμα, οι κανόνες για την ισχύ της ρήτρας χρυσού σε διεθνείς συμβάσεις).

(ii) Οι κανόνες άμεσης εφαρμογής προσδιορίζουν οι ίδιοι το πεδίο ισχύος τους και εφαρμόζονται σε μια σχέση (εγχώρια ή διεθνή) οποιοδήποτε δίκαιο και αν ορίζεται εφαρμοστέο με βάση τους κανόνες σύγκρουσης (για παράδειγμα, κανόνες που αφορούν την καταπολέμηση της νομιμοποίησης χρήματος από παράνομες δραστηριότητες).

Κύρια πηγή του ελληνικού ιδιωτικού διεθνούς δικαίου είναι τα άρθρα 4 - 33 του ΑΚ. Από τα συνδετικά στοιχεία που καθιερώνονται στις διατάξεις αυτές προέχουσα θέση έχει η ιθαγένεια. Τις προϋποθέσεις κτήσης και απώλειας της ελληνικής ιθαγενείας ρυθμίζει ο Κώδικας της Ελληνικής Ιθαγενείας. Ιδιαίτερη είναι, επίσης, η σημασία του Κανονισμού (ΕΚ) 593/2008, γνωστού ως «Κανονισμού Ρώμη Ι», ο οποίος θεσπίζει εφαρμοστέο δίκαιο επί συμβατικών ενοχών και του Κανονισμού (ΕΚ) 864/2007, γνωστού ως «Κανονισμού Ρώμη ΙΙ», ο οποίος ρυθμίζει τα ζητήματα εφαρμοστέου δικαίου στις εξω-συμβατικές ενοχές.

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ:

ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

1. Συνολική θεώρηση

Το ευρωπαϊκό δίκαιο (ή ακριβέστερα δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (η "ΕΕ"), ή ενωσιακό δίκαιο), αποτελεί διακριτό κλάδο του διεθνούς δικαίου. Το ευρωπαϊκό δίκαιο ανήκει στους κλάδους του διεθνούς δικαίου, στο βαθμό που οι κανόνες του ρυθμίζουν και έννομες σχέσεις εκτεινόμενες πέρα από τα όρια της επικρατείας των 27 κρατών μελών της. Βασίζεται σε δύο συνθήκες:

- τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (η "ΣΕΕ"), και
- τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (η "ΣΛΕΕ") (από κοινού οι "Συνθήκες").

Αμφότερες είναι προϊόν των μεταβολών που επήλθαν στις προϊσχύσασες Συνθήκες για την Ευρωπαϊκή Ένωση και για την Ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, αντίστοιχα, με τη Συνθήκη της Λισσαβώνας του 2007, οι διατάξεις της οποίας τέθηκαν σε εφαρμογή την 1η Δεκεμβρίου 2009.

Στο πλαίσιο αυτό είναι αναγκαίο να επισημανθούν τα ακόλουθα:

(α) Η αρχική εκδοχή της ΣΛΕΕ είναι η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) του 1957, οι διατάξεις της οποίας τέθηκαν σε ισχύ την 1η Δεκεμβρίου 1958. Η Συνθήκη αυτή τροποποιήθηκε, **κατά κύριο λόγο**, με:

1. την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1986),
2. τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992), με την οποία η ΕΟΚ μετονομάστηκε σε Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η συνθήκη σε Συνθήκη για την Ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας,
3. τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1999),
4. τη Συνθήκη της Νίκαιας (2003), και τέλος
5. τη Συνθήκη της Λισσαβώνας (2009), με την οποία καταργήθηκε ο όρος "Ευρωπαϊκή Κοινότητα".

(Οι ημερομηνίες σε παρένθεση αφορούν την έναρξη εφαρμογής της ισχύος των διατάξεων των εν λόγω Συνθηκών).

(β) Η ΣΕΕ καθιερώθηκε με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και τροποποιήθηκε με τις προαναφερθείσες μεταγενέστερες Συνθήκες.

Οι διατάξεις της ΣΕΕ και της ΣΛΕΕ μαζί με εκείνες των Πρωτοκόλλων που είναι προσαρτημένα σε αυτές συνιστούν το "πρωτογενές" ευρωπαϊκό δίκαιο, το οποίο αντιδιαστέλλεται του "παραγώγου" ευρωπαϊκού δικαίου, το οποίο απορρέει από τις νομικές πράξεις των θεσμικών οργάνων της ΕΕ.

Η ΣΕΕ περιέχει 55 άρθρα δομημένα σε πέντε Τίτλους. Αντίθετα, η ΣΛΕΕ, η οποία περιέχει 358 άρθρα, είναι δομημένη σε επτά Μέρη, τα περισσότερα εκ των οποίων (πρώτο, τρίτο, πέμπτο και έκτο) περιέχουν επιμέρους Τίτλους. Στο πλαίσιο μιας συνοπτικής παρουσίασης των διατάξεων των Συνθηκών, χρήσιμο είναι τα γίνει αναφορά:

- στις βασικές αρχές της ΕΕ, όπως αυτές καθορίζονται στα άρθρα 1-12 ΣΕΕ (Τίτλοι I και II),
- ειδικά στις τέσσερις (4) κατηγορίες αρμοδιοτήτων της ΕΕ (βλέπε κατωτέρω, υπό 2),
- στα όργανα της ΕΕ (υπό 3),
- στις νομικές πράξεις της ΕΕ (υπό 4), και
- στις καλούμενες ενισχυμένες συνεργασίες (υπό 5).

Ειδική αναφορά γίνεται, τέλος, στην οικονομική και νομισματική ένωση (η "ΟΝΕ") λόγω της μεγάλης σημασίας και της επικαιρότητας κατά την τρέχουσα συγκυρία, καθώς και του γεγονότος ότι αυτή συζητήθηκε εκτενώς κατά τη διάρκεια των παραδόσεων (υπό 6).

Ως προς τις απαρχές της δημιουργίας της ΕΕ, ο **Αραβαντινός (1983)** αναφέρει (σελ. 76-77) τα ακόλουθα:

"Η δημιουργία των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων είναι αποτέλεσμα διαδικασιών, που άρχισαν μετά από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και αποσκοπούσαν στην σύσφιγξη των οικονομικών και πολιτικών σχέσεων μεταξύ των βιομηχανικά προηγμένων χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Στις 18 Απριλίου 1951 μεταξύ Γαλλίας, Δυτικής Γερμανίας, Ιταλίας, Βελγίου, Ολλανδίας και Λουξεμβούργου υπογράφηκε στο Παρίσι η συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακος και Χάλυβος. Μετά από την αποτυχία της ιδρύσεως αμυντικής κοινότητας, άρχισαν το 1955 μεταξύ των αυτών κρατών διαπραγματεύσεις για την ίδρυση οικονομικής κοινότητας, οι οποίες οδήγησαν στην υπογραφή, την 25 Μαρτίου 1957 στην Ρώμη, των συνθηκών για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενεργείας. Ήδη οι τρεις αυτές Ευρωπαϊκές Κοινότητες, αν και διατηρούν την νομική τους αυτοτέλεια, απαρτίζουν λειτουργικά μια ενότητα, στην οποία προσχώρησαν από 1 Ιανουαρίου 1973 το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ιρλανδία και η Δανία και από 1 Ιανουαρίου 1981 η Ελλάς. Ειδικότερα η προσχώρηση της Ελλάδος στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες συντελέστηκε με την συνθήκη, που υπογράφηκε στις 28 Μαΐου 1979 και κυρώθηκε με τον ν. 945/1979 Περί κυρώσεως της Συνθήκης Προσχώρησης της Ελλάδος εις την Ευρωπαϊκήν Οικονομικήν Κοινότητα και την Ευρωπαϊκήν Κοινότητα Ατομικής Ενεργείας, ως και της συμφωνίας «περί προσχώρησης της Ελλάδος εις την Ευρωπαϊκήν Κοινότητα Άνθρακος και Χάλυβος», ο οποίος ψηφίσθηκε με την αυξημένη πλειοψηφία την προβλεπόμενη στην διάταξη Συντ. 28 § 2. Κατά την διάταξη αυτή προς εξυπηρέτησιν σπουδαίου εθνικού συμφέροντος και προαγωγήν της συνεργασίας μετ' άλλων κρατών, είναι δυνατή η δια συνθήκης ή συμφωνίας αναγνώρισης αρμοδιοτήτων κατά το Σύνταγμα εις όργανα διεθνών οργανισμών. Προς ψήφισιν του κυρούντος την συνθήκην η συμφωνίαν νόμου απαιτείται πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών."

Επισημαίνεται ότι οι διατάξεις της παρ. 2 του άρθρου 28 του Συντάγματος, στις οποίες γίνεται αναφορά, τελούν σε ισχύ και σήμερα (με λεκτικό στη δημοτική).

2. Κατηγορίες αρμοδιοτήτων της ΕΕ

2.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Σύμφωνα με τα άρθρο 2 της ΣΛΕΕ, τέσσερις (4) είναι οι κατηγορίες αρμοδιοτήτων που απονέμονται στην ΕΕ:

- οι αποκλειστικές αρμοδιότητες (βλέπε κατωτέρω, υπό 2.2),
- οι συντρέχουσες αρμοδιότητες (υπό 2.3),
- οι συντονιστικές αρμοδιότητες (υπό 2.4), και
- η αρμοδιότητα του καθορισμού και της θέσης σε εφαρμογή κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας, συμπεριλαμβανομένου του προοδευτικού καθορισμού κοινής αμυντικής πολιτικής, σύμφωνα με τις διατάξεις της ΣΕΕ (άρθρα 23-46).

Η έκταση και οι όροι άσκησης των αρμοδιοτήτων της ΕΕ καθορίζονται από τις οικείες για κάθε τομέα διατάξεις των Συνθηκών (άρθρο 2, παρ. 6, ΣΛΕΕ).

Σημείο εκκίνησης αναφορικά με την *οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων* της ΕΕ αποτελεί η αρχή της "δοτής αρμοδιότητας". Σύμφωνα με αυτήν (άρθρο 5, παρ. 2, ΣΕΕ):

"η Ένωση ενεργεί μόνον εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που της απονέμουν τα κράτη μέλη με τις Συνθήκες για την επίτευξη των στόχων που οι Συνθήκες αυτές ορίζουν. Κάθε αρμοδιότητα η οποία δεν απονέμεται στην Ένωση με τις Συνθήκες ανήκει στα κράτη μέλη."

Επιπλέον, η *άσκηση των αρμοδιοτήτων* της ΕΕ διέπεται από τις αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας:

(α) Σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας (άρθρο 5, παρ. 3, ΣΕΕ):

"στους τομείς οι οποίοι δεν υπάγονται στην αποκλειστική της αρμοδιότητα, η Ένωση (επιτρέπεται να) παρεμβαίνει μόνο εφόσον και κατά τον βαθμό που οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης δεν μπορούν να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη μέλη, τόσο σε κεντρικό όσο και σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, μπορούν όμως, λόγω της κλίμακας ή των αποτελεσμάτων της προβλεπόμενης δράσης, να επιτευχθούν καλύτερα στο επίπεδο της Ένωσης".

(β) Αντίστοιχα, σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας (άρθρο 5, παρ. 4, ΣΕΕ):

"το περιεχόμενο και η μορφή της δράσης της Ένωσης δεν (επιτρέπεται να) υπερβαίνουν τα απαιτούμενα για την επίτευξη των στόχων των Συνθηκών".

Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ οφείλουν να εφαρμόζουν αμφοτέρως τις αρχές σύμφωνα με το Πρωτόκολλο σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας που είναι προσαρτημένο στις Συνθήκες. Επιπλέον, τα εθνικά κοινοβούλια οφείλουν να μεριμνούν για την τήρηση της αρχής της επικουρικότητας σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπεται στο εν λόγω Πρωτόκολλο.

2.2 Οι αποκλειστικές αρμοδιότητες

Κατ' εφαρμογή της αρχής της δοτής αρμοδιότητας, οι αποκλειστικές αρμοδιότητες της ΕΕ απαριθμούνται εξαντλητικά στο άρθρο 3 ΣΛΕΕ και είναι οι ακόλουθες:

- η τελωνειακή ένωση,
- η θέσπιση των κανόνων ανταγωνισμού που είναι αναγκαίοι για τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς,
- η νομισματική πολιτική για τα κράτη μέλη με νόμισμα το ευρώ ("νομισματική ένωση", σε αντίθεση με την "οικονομική ένωση"),
- η διατήρηση των βιολογικών πόρων της θάλασσας στο πλαίσιο της κοινής αλιευτικής πολιτικής,
- η κοινή εμπορική πολιτική, και
- η σύναψη διεθνούς συμφωνίας όταν η σύναψη αυτή προβλέπεται σε νομοθετική πράξη της Ένωσης ή είναι απαραίτητη για να μπορέσει η Ένωση να ασκήσει την εσωτερική της αρμοδιότητα, ή κατά το μέτρο που ενδέχεται να επηρεάσει τους κοινούς κανόνες ή να μεταβάλει την εμβέλειά τους.

Στις περιπτώσεις αυτές, μόνον η ΕΕ δύναται να νομοθετεί και να εκδίδει νομικά δεσμευτικές πράξεις. Τα κράτη μέλη έχουν την εν λόγω δυνατότητα μόνο εάν εξουσιοδοτούνται προς τούτο από την ΕΕ ή μόνο για να εφαρμόσουν τις πράξεις της (άρθρο 2, παρ. 1, ΣΛΕΕ).

2.3 Συντρέχουσες αρμοδιότητες

Ο κατάλογος των συντρεχουσών αρμοδιοτήτων της ΕΕ με τα κράτη μέλη περιέχεται στο άρθρο 4 ΣΛΕΕ. Η παρ. 1 του εν λόγω άρθρου ορίζει μάλιστα ότι η ΕΕ έχει συντρέχουσα αρμοδιότητα με τα κράτη μέλη όταν οι Συνθήκες της απονέμουν αρμοδιότητα που δεν εμπίπτει στις αποκλειστικές ή στις συντονιστικές αρμοδιότητες. Στις περιπτώσεις αυτές:

"η Ένωση και τα κράτη μέλη δύνανται να νομοθετούν και να εκδίδουν νομικά δεσμευτικές πράξεις στον τομέα αυτό. Τα κράτη μέλη ασκούν τις αρμοδιότητές τους κατά το μέτρο που η Ένωση δεν έχει ασκήσει τη δική της. Τα κράτη μέλη ασκούν εκ νέου τις αρμοδιότητές τους κατά το μέτρο που η Ένωση αποφάσισε να παύσει να ασκεί τη δική της" (άρθρο 2, παρ. 2, ΣΛΕΕ).

Οι συντρέχουσες αρμοδιότητες της Ένωσης και των κρατών μελών αφορούν, κατ' αρχήν, τους εξής τομείς (άρθρο 4, παρ. 2, ΣΛΕΕ):

- την εσωτερική αγορά,
- την κοινωνική πολιτική, για τις πτυχές που καθορίζονται στη ΣΛΕΕ,
- την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή,
- τη γεωργία και την αλιεία, με την εξαίρεση της διατήρησης των βιολογικών πόρων της θάλασσας,

- το περιβάλλον,
- την προστασία των καταναλωτών,
- τις μεταφορές,
- τα διευρωπαϊκά δίκτυα,
- την ενέργεια,
- τον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, και
- τις κοινές προκλήσεις για την ασφάλεια στον τομέα της δημόσιας υγείας, για τις πτυχές που καθορίζονται στη ΣΛΕΕ.

Επιπλέον:

(α) Στους τομείς της έρευνας, της τεχνολογικής ανάπτυξης και του διαστήματος, η ΕΕ έχει αρμοδιότητα να αναλαμβάνει δράσεις, ιδίως όσον αφορά τον καθορισμό και την εφαρμογή των προγραμμάτων, χωρίς η άσκηση της αρμοδιότητας αυτής να έχει ως αποτέλεσμα να κωλύει την άσκηση των αρμοδιοτήτων των κρατών μελών (άρθρο 4, παρ. 3, ΣΛΕΕ).

(β) Στους τομείς της αναπτυξιακής συνεργασίας και της ανθρωπιστικής βοήθειας, η Ένωση έχει αρμοδιότητα να αναλαμβάνει δράσεις και να ασκεί κοινή πολιτική, χωρίς η άσκηση της αρμοδιότητας αυτής να έχει ως αποτέλεσμα να κωλύει την άσκηση των αρμοδιοτήτων των κρατών μελών (άρθρο 4, παρ. 4, ΣΛΕΕ).

2.4 Συντονιστικές αρμοδιότητες

Οι εν λόγω αρμοδιότητες διακρίνονται σε τρεις (3) κατηγορίες:

(α) Κατ' αρχήν, τα κράτη μέλη οφείλουν να συντονίζουν τις οικονομικές τους πολιτικές στο πλαίσιο της ΕΕ. Για το σκοπό αυτόν, το Συμβούλιο θεσπίζει μέτρα, ιδίως τους γενικούς προσανατολισμούς των πολιτικών αυτών. Ειδικές διατάξεις ισχύουν για τα κράτη μέλη με νόμισμα το ευρώ (άρθρο 5, παρ. 1, ΣΛΕΕ).

(β) Επιπλέον, η ΕΕ μπορεί:

- να θεσπίζει μέτρα για να διασφαλίζει τον συντονισμό των πολιτικών των κρατών μελών στον τομέα της απασχόλησης, ιδίως με τον καθορισμό των κατευθυντήριων γραμμών των πολιτικών αυτών, και
- να λαμβάνει πρωτοβουλίες για να διασφαλίζει τον συντονισμό των κοινωνικών πολιτικών των κρατών μελών (άρθρο 5, παρ. 2, ΣΛΕΕ).

(γ) Τέλος, η ΕΕ έχει αρμοδιότητα να αναλαμβάνει δράσεις για να υποστηρίζει, να συντονίζει ή να συμπληρώνει τη δράση των κρατών μελών. Οι εν λόγω τομείς δράσης είναι, στην ευρωπαϊκή τους διάσταση οι ακόλουθοι (άρθρο 6 ΣΛΕΕ):

- η προστασία και η βελτίωση της ανθρώπινης υγείας,
- η βιομηχανία,

- ο πολιτισμός,
- ο τουρισμός,
- η παιδεία, η επαγγελματική εκπαίδευση, η νεολαία και ο αθλητισμός,
- η πολιτική προστασία, και
- η διοικητική συνεργασία.

Οι νομικά δεσμευτικές πράξεις της ΕΕ οι οποίες θεσπίζονται βάσει των διατάξεων των Συνθηκών που αφορούν τους εν λόγω τομείς δεν μπορούν να περιλαμβάνουν εναρμόνιση των νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων των κρατών μελών (άρθρο 2, παρ. 5, β' εδάφιο, ΣΛΕΕ).

3. Τα όργανα της ΕΕ

3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η ΕΕ διαθέτει ίδια όργανα. Σύμφωνα με το άρθρο 13 της ΣΕΕ τα όργανα αυτά διακρίνονται σε θεσμικά και συμβουλευτικά:

(α) Τα θεσμικά όργανα της ΕΕ είναι 7:

- το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (βλέπε κατωτέρω, υπό 3.2),
- το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (υπό 3.3),
- το Συμβούλιο (υπό 3.4),
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (η "Επιτροπή", υπό 3.5),
- το Δικαστήριο της ΕΕ (υπό 3.6),
- η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (η "ΕΚΤ", υπό 3.7), και
- το Ελεγκτικό Συνέδριο, το οποίο έχει ως καθήκον την εξασφάλιση του ελέγχου των λογαριασμών της ΕΕ.

Τα θεσμικά όργανα οφείλουν να δρουν εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που τους ανατίθενται από τις Συνθήκες, σύμφωνα με τις διαδικασίες, τους όρους και τους σκοπούς τους οποίους προβλέπουν και οφείλουν να συνεργάζονται μεταξύ τους με καλή πίστη.

Οι βασικές διατάξεις για τα πέντε πρώτα όργανα περιέχονται στα άρθρα 14-17 και 19 ΣΕΕ. Όλες οι διατάξεις σχετικά με την ΕΚΤ και το Ελεγκτικό Συνέδριο, καθώς και οι λεπτομερείς διατάξεις σχετικά με τα άλλα θεσμικά όργανα, περιέχονται στα άρθρα 223-287 της ΣΛΕΕ.

(β) Συμβουλευτικά όργανα προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και την Επιτροπή είναι:

- η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, και
- η Επιτροπή των Περιφερειών.

Οι διατάξεις σχετικά με τα εν λόγω όργανα περιέχονται στα άρθρα 300-307 της ΣΛΕΕ.

Ειδική αναφορά πρέπει να γίνει τέλος, και στην Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (άρθρο 308 ΣΛΕΕ), μολονότι αυτή δεν είναι όργανο. Πρόκειται για ένα φορέα με νομική προσωπικότητα, μέλη του οποίου είναι τα κράτη μέλη. Σύμφωνα με το άρθρο 309 ΣΛΕΕ, και το Καταστατικό της που προσαρτάται ως Πρωτόκολλο στις Συνθήκες, η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων έχει ως αποστολή να συμβάλλει στην ισόρροπη και απρόσκοπτη ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς για το συμφέρον της ΕΕ προσφεύγοντας στην κεφαλαιαγορά (με την έκδοση ομολόγων) και στα ίδια κεφάλαιά της. Για το σκοπό αυτό, χωρίς να επιδιώκει κέρδος, καλείται να διευκολύνει τη χρηματοδότηση επενδυτικών σχεδίων σε όλους τους τομείς της οικονομίας με την παροχή τόσο δανείων όσο και εγγυήσεων σε επιλέξιμες επιχειρήσεις.

3.2 Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (άρθρο 14 ΣΕΕ)

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο απαρτίζεται από αντιπροσώπους των πολιτών της ΕΕ. Ο αριθμός τους δεν υπερβαίνει τους επτακόσιους πενήντα συν τον πρόεδρο. Η εκπροσώπηση των πολιτών είναι αναλογική κατά φθίνουσα τάξη, με ελάχιστο όριο έξι μελών ανά κράτος μέλος. Κανένα κράτος μέλος δεν λαμβάνει περισσότερες από 96 έδρες.

Τα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου εκλέγονται για 5 έτη με άμεση, καθολική, ελεύθερη και μυστική ψηφοφορία και είναι επανεκλέξιμα. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εκλέγει τον πρόεδρο και το προεδρείο του μεταξύ των μελών του.

Στις αρμοδιότητες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου εμπίπτουν:

- η άσκηση, από κοινού με το Συμβούλιο, νομοθετικών (βλέπε αμέσως κατωτέρω, υπό 4) και δημοσιονομικών καθηκόντων,
- η άσκηση συγκεκριμένα οριζόμενων καθηκόντων πολιτικού ελέγχου και συμβουλευτικών καθηκόντων, και
- η εκλογή του Προέδρου της Επιτροπής.

3.3 Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (άρθρο 15 ΣΕΕ)

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο είναι το ανώτατο πολιτικό όργανο της ΕΕ, καθώς καλείται να της παρέχει την αναγκαία για την ανάπτυξη της ώθηση και να καθορίζει τους γενικούς της πολιτικούς προσανατολισμούς και προτεραιότητες. Αντίθετα δεν ασκεί σε καμία περίπτωση νομοθετική λειτουργία.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο απαρτίζεται από τους αρχηγούς κρατών ή κυβερνήσεων των κρατών μελών, από τον Πρόεδρό του και τον Πρόεδρο της Επιτροπής. Στις εργασίες του συμμετέχει και ο Ύπατος Εκπρόσωπος της ΕΕ για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας.

Ο Ύπατος Εκπρόσωπος της ΕΕ για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας διορίζεται (και απαλλάσσεται από τα καθήκοντά του) από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφασίζοντας με ειδική πλειοψηφία και με τη συμφωνία του προέδρου της Επιτροπής. Καθήκον του Ύπατου Εκπροσώπου, ο οποίος προεδρεύει του Συμβουλίου Εξωτερικών Υποθέσεων, είναι η άσκηση της κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας, η συμβολή, μέσω προτάσεων, στο σχεδιασμό της πολιτικής αυτής, και η εκτέλεσή της ως εντολοδόχος του Συμβουλίου (άρθρο 18 ΣΕΕ).

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο συνέρχεται δυο φορές εξαμηνιαία, συγκαλούμενο από τον Πρόεδρό του. Εκτός των περιπτώσεων για τις οποίες οι Συνθήκες ορίζουν διαφορετικά, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφασίζει με συναίνεση.

Ειδική αναφορά κρίνεται σκόπιμο να γίνει στον Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, ο οποίος δεν μπορεί να ασκεί εθνικό αξίωμα, εκλέγεται με ειδική πλειοψηφία για δύομισι έτη, η δε θητεία του είναι άπαξ ανανεώσιμη. Καθήκοντά του είναι:

- να προεδρεύει και να διευθύνει τις εργασίες του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου,
- να μεριμνά για την προετοιμασία και τη συνέχεια των εργασιών του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σε συνεργασία με τον Πρόεδρο της Επιτροπής και βάσει των εργασιών του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων,
- να καταβάλλει προσπάθειες για να διευκολύνει τη συνοχή και τη συναίνεση στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου,
- να παρουσιάζει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έκθεση μετά από κάθε σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, και
- να ασκεί την εξωτερική εκπροσώπηση της ΕΕ σε θέματα που άπτονται της κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας, με την επιφύλαξη των αρμοδιοτήτων του Υπατού Εκπροσώπου της ΕΕ για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας.

3.4 Το Συμβούλιο (άρθρο 16 ΣΕΕ)

Το Συμβούλιο ασκεί, από κοινού με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, νομοθετικά και δημοσιονομικά καθήκοντα. Ασκεί, επίσης, καθήκοντα χάραξης πολιτικών και συντονισμού σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που προβλέπουν οι Συνθήκες.

Το Συμβούλιο, *το οποίο συνεδριάζει υπό διάφορες συνθέσεις*, ο κατάλογος των οποίων εγκρίνεται σύμφωνα με το άρθρο 236 της ΣΛΕΕ, *απαρτίζεται* (σε κάθε σύνθεση) από έναν αντιπρόσωπο κάθε κράτους μέλους σε υπουργικό επίπεδο, ο οποίος έχει την εξουσία να δεσμεύει την κυβέρνηση του κράτους μέλους το οποίο εκπροσωπεί και να ασκεί το δικαίωμα ψήφου. Πλην των περιπτώσεων για τις οποίες οι Συνθήκες ορίζουν άλλως, το Συμβούλιο αποφασίζει με ειδική πλειοψηφία.

Υπεύθυνη για την προετοιμασία των εργασιών του Συμβουλίου είναι η Επιτροπή Μονίμων Αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών.

Μεταξύ των συνθέσεων του Συμβουλίου επισημαίνονται:

- το Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων, το οποίο εξασφαλίζει τη συνοχή των εργασιών των διαφόρων συνθέσεων του Συμβουλίου, προετοιμάζει τις συνόδους του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και διασφαλίζει τη συνέχειά τους σε επαφή με τον πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και την Επιτροπή,
- το Συμβούλιο Εξωτερικών Υποθέσεων, το οποίο διαμορφώνει την εξωτερική δράση της ΕΕ σύμφωνα με τις στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές που καθορίζει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και διασφαλίζει τη συνοχή της δράσης της, και

- το Συμβούλιο Οικονομικών Υποθέσεων (EcoFin), το οποίο επιλαμβάνεται του νομοθετικού έργου σχετικά με την ΟΝΕ και για πολλά θέματα που αφορούν τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.

3.5 Η Επιτροπή (άρθρο 17 ΣΕΕ)

Καθήκον της Επιτροπής είναι να προάγει το κοινό συμφέρον της ΕΕ και να αναλαμβάνει τις κατάλληλες πρωτοβουλίες για τον σκοπό αυτόν. Στο πλαίσιο αυτό οφείλει να:

- μεριμνά για την εφαρμογή των Συνθηκών καθώς και των μέτρων που θεσπίζονται βάσει αυτών από άλλα θεσμικά όργανα,
- επιβλέπει την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου υπό τον έλεγχο του Δικαστηρίου της ΕΕ,
- εκτελεί τον προϋπολογισμό και διαχειρίζεται τα προγράμματα,
- ασκεί συντονιστικά, εκτελεστικά και διαχειριστικά καθήκοντα σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι Συνθήκες,
- εξασφαλίζει την εξωτερική εκπροσώπηση της ΕΕ, πλην της κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας και άλλων περιπτώσεων που προβλέπονται στις Συνθήκες, και
- αναλαμβάνει πρωτοβουλίες για τον ετήσιο και πολυετή προγραμματισμό της ΕΕ με στόχο την επίτευξη διοργανικών συμφωνιών.

Επιπλέον, εκτός των περιπτώσεων για τις οποίες οι Συνθήκες ορίζουν διαφορετικά, η Επιτροπή έχει τη νομοθετική πρωτοβουλία. Κατά συνέπεια, νομοθετική πράξη της ΕΕ μπορεί να εκδίδεται μόνο βάσει πρότασης της Επιτροπής.

Η θητεία της Επιτροπής, η οποία ως σώμα, ευθύνεται έναντι του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, είναι πενταετής. Τα μέλη της επιλέγονται, μεταξύ υπηκόων των κρατών μελών, βάσει των γενικών τους ικανοτήτων και της προσήλωσής τους στην Ευρωπαϊκή ιδέα και μεταξύ προσωπικοτήτων που παρέχουν πλήρη εχέγγυα ανεξαρτησίας.

Η Επιτροπή που διορίστηκε μεταξύ της ημερομηνίας έναρξης ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας και της 31ης Οκτωβρίου 2014, απαρτίζεται από έναν υπήκοο από κάθε κράτος μέλος, συμπεριλαμβανομένου του Προέδρου της και του Υπατου Εκπροσώπου της ΕΕ για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας, ο οποίος είναι ένας εκ των αντιπροέδρων της. Από 1ης Νοεμβρίου 2014, η Επιτροπή θα απαρτίζεται από αριθμό μελών ο οποίος, συμπεριλαμβανομένου του Προέδρου της και του Υπατου Εκπροσώπου θα αντιστοιχεί στα δύο τρίτα (2/3) του αριθμού των κρατών μελών, εκτός εάν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφασίσει ομόφωνα να αλλάξει τον εν λόγω αριθμό.

Ο Πρόεδρος της Επιτροπής εκλέγεται από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με την πλειοψηφία των μελών που το απαρτίζουν μετά από πρόταση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου.

3.6 Το Δικαστήριο της ΕΕ (άρθρο 19 ΣΕΕ)

Το Δικαστήριο της ΕΕ έχει ως καθήκον να εξασφαλίζει την τήρηση του δικαίου κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή των Συνθηκών και περιλαμβάνει:

- το Δικαστήριο,
- το Γενικό Δικαστήριο, και
- ειδικευμένα δικαστήρια.

Το Δικαστήριο απαρτίζεται από ένα δικαστή ανά κράτος μέλος και επικουρείται από γενικούς εισαγγελείς. Το Γενικό Δικαστήριο απαρτίζεται από έναν τουλάχιστον δικαστή ανά κράτος μέλος. Οι δικαστές και οι γενικοί εισαγγελείς του Δικαστηρίου και οι δικαστές του Γενικού Δικαστηρίου επιλέγονται μεταξύ προσωπικοτήτων που παρέχουν πλήρη εχέγγυα ανεξαρτησίας και πληρούν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις των άρθρων 253 και 254 της ΣΛΕΕ. Διορίζονται με κοινή συμφωνία από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών για έξι έτη. Οι απερχόμενοι δικαστές και γενικοί εισαγγελείς μπορούν να διορίζονται εκ νέου.

Σύμφωνα με τις Συνθήκες, το Δικαστήριο της ΕΕ αποφαινεται:

- επί των προσφυγών που ασκούνται από κράτος μέλος, θεσμικό όργανο ή φυσικά ή νομικά πρόσωπα,
- προδικαστικά, κατόπιν αιτήματος εθνικών δικαστηρίων, επί της ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου ή επί του κύρους πράξεων που εκδόθηκαν από τα θεσμικά όργανα, και
- επί των λοιπών περιπτώσεων που προβλέπονται από τις Συνθήκες.

Τα κράτη μέλη οφείλουν να προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το ενωσιακό δίκαιο.

3.7 Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

Με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας η ΕΚΤ ανήχθη σε θεσμικό όργανο της ΕΕ. Αντίθετα, στο προϊσχύσαν καθεστώς, η ΕΚΤ δεν απαριθμείτο στην παρ. 1 του άρθρου 7 της ΣΕΚ που αναφερόταν στα όργανα της Κοινότητας, γεγονός που έχει οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν κοινοτικό όργανο.

Το πρωτογενές και παράγωγο ευρωπαϊκό δίκαιο περιέχει διατάξεις αναφορικά με τη νομική φύση και τις διάφορες πτυχές της λειτουργίας της ΕΚΤ. Ειδικότερα, οι διατάξεις αυτές αφορούν:

- τη νομική προσωπικότητα της ΕΚΤ,
- την έδρα της,
- τα προνόμια και τις ασυλίες που απολαύει,
- τα όργανα λήψης αποφάσεων της ΕΚΤ (Διοικητικό Συμβούλιο, Εκτελεστική Επιτροπή και Γενικό Συμβούλιο),
- τις νομικές πράξεις που έχουν αρμοδιότητα να εκδίδουν τα εν λόγω όργανα (βλέπε αναλυτικότερα κατωτέρω, υπό 4),
- την εσωτερική της οργάνωση, η οποία διέπεται από τις διατάξεις των άρθρων 9 και 10 του Εσωτερικού Κανονισμού της ΕΚΤ που αφορούν αντίστοιχα τις Επιτροπές του ΕΣΚΤ και τις υπηρεσιακές μονάδες της ΕΚΤ,
- το προσωπικό της (ο καθορισμός των όρων απασχόλησης του οποίου έγινε, σύμφωνα με το άρθρο 36 του Καταστατικού και το άρθρο 21 του Εσωτερικού Κανονισμού της ΕΚΤ, με Απόφαση του Διοικητικού της Συμβουλίου),
- τους κανόνες και τα πρότυπα για την προστασία της εμπιστευτικότητας των ατομικών στατιστικών πληροφοριών που συλλέγει η ΕΚΤ με τη συνδρομή των εθνικών κεντρικών τραπεζών, και
- την εξω-συμβατική ευθύνη (άρθρο 340 της ΣΛΕΕ).

4. Οι νομικές πράξεις της ΕΕ

4.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας επήλθαν σημαντικές τροποποιήσεις σε σχέση με όσα ίσχυαν στη ΣΕΚ σε ό,τι αφορά τις νομικές πράξεις των οργάνων της. Οι σχετικές διατάξεις περιλαμβάνονται στα άρθρα 288-292 της ΣΛΕΕ (Έκτο Μέρος, Τίτλος Ι, Κεφάλαιο 2, Τμήμα 1), τα οποία μελετώνται στη συνέχεια κατά σειρά.

Σύμφωνα με το σύστημα της ΣΛΕΕ, καθιερώνονται πέντε (5) κατηγορίες νομικών πράξεων της ΕΕ:

- οι "νομοθετικές πράξεις" ("legislative acts"), σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 289 (βλέπε κατωτέρω, υπό 4.2),
- οι "κατ' εξουσιοδότηση πράξεις" ("delegated acts"), σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 290 (υπό 4.3),
- οι "εκτελεστικές πράξεις" ("implementing acts"), σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 291 (υπό 4.4),
- οι συστάσεις, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 292 (υπό 4.5), και
- οι γνώμες.

Το α' εδάφιο του άρθρου 288 ΣΛΕΕ ορίζει ότι για την άσκηση των αρμοδιοτήτων της ΕΕ, τα θεσμικά όργανα θεσπίζουν κανονισμούς, οδηγίες, αποφάσεις, συστάσεις και γνώμες. Η νομική φύση των εν λόγω νομικών πράξεων έχει ως εξής:

(α) Οι κανονισμοί ("Regulation") έχουν γενική ισχύ, είναι δεσμευτικοί ως προς όλα τα μέρη τους και ισχύουν άμεσα στα κράτη μέλη (άρθρο 288, β' εδάφιο).

(β) Οι οδηγίες ("Directive") δεσμεύουν τα κράτη μέλη στα οποία απευθύνονται, όσον αφορά το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αφήνοντας την επιλογή του τύπου και των μέσων (της ενσωμάτωσης στο εθνικό δίκαιο των κρατών μελών) στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών (*ibid*, γ' εδάφιο).

(γ) Οι αποφάσεις ("Decision") είναι δεσμευτικές ως προς όλα τα μέρη τους, και όταν ορίζουν αποδέκτες, είναι δεσμευτικές μόνον για αυτά (*ibid*, γ' εδάφιο).

(δ) Οι συστάσεις ("Recommendations") και οι γνώμες ("Opinions") δεν έχουν νομική δεσμευτικότητα (*ibid*, δ' εδάφιο).

4.2 Νομοθετικές πράξεις (άρθρο 289 ΣΛΕΕ)

Ως νομοθετικές πράξεις ορίζονται, στην παρ. 3 του εν λόγω άρθρου, οι νομικές πράξεις που εκδίδονται σύμφωνα:

- είτε με την καλούμενη "συνήθη νομοθετική διαδικασία",
- είτε με την καλούμενη "ειδική νομοθετική διαδικασία".

(α) Σύμφωνα με την παρ. 1 του εν λόγω άρθρου, η συνήθης νομοθετική διαδικασία συνίσταται στην έκδοση κανονισμών, οδηγιών και αποφάσεων από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, μετά από πρόταση της Επιτροπής.

(β) Σύμφωνα, εξάλλου, με την παρ. 2 του εν λόγω άρθρου, η ειδική νομοθετική διαδικασία συνίσταται στην έκδοση κανονισμών, οδηγιών και αποφάσεων:

- είτε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με τη συμμετοχή του Συμβουλίου,
- είτε από το Συμβούλιο με τη συμμετοχή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Κατά κανόνα, οι νομοθετικές πράξεις εκδίδονται μετά από πρωτοβουλία της Επιτροπής, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 17, παρ. 2, ΣΕΕ. Κατ' εξαίρεση, η παρ. 4 του άρθρου 289 της ΣΛΕΕ καθιερώνει μια *lex specialis*, σύμφωνα με την οποία:

"στις ειδικές περιπτώσεις που ορίζονται από τις Συνθήκες, οι νομοθετικές πράξεις μπορούν να εκδίδονται μετά από πρωτοβουλία ομάδας κρατών μελών ή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, μετά από σύσταση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας ή αίτημα του Δικαστηρίου ή της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων".

4.3 Κατ' εξουσιοδότηση πράξεις (άρθρο 290 ΣΛΕΕ)

Η δεύτερη κατηγορία νομικών πράξεων, σύμφωνα με την ΣΛΕΕ, είναι οι κατ' εξουσιοδότηση πράξεις (άρθρο 290, παρ. 3). Πρόκειται για νομικές πράξεις γενικής ισχύος (παρ. 1, α' εδάφιο), οι οποίες εκδίδονται από την Επιτροπή, εφόσον πληρούνται οι ακόλουθες προϋποθέσεις:

- η εξουσία έκδοσης των εν λόγω πράξεων ανατίθεται στην Επιτροπή με νομοθετική πράξη, και
- με τις εν λόγω πράξεις συμπληρώνονται ή τροποποιούνται «μη ουσιώδη στοιχεία» της νομοθετικής πράξης.

Στο πλαίσιο αυτό, το περιεχόμενο των νομοθετικών πράξεων, βάσει των οποίων ανατίθεται στην Επιτροπή η έκδοση των εν λόγω πράξεων, οφείλει να περιέχει τα ακόλουθα στοιχεία:

(α) Σαφή οριοθέτηση των στόχων, του περιεχομένου, της έκτασης και της διάρκειας της εξουσιοδότησης, ρυθμίζοντας, επίσης, αποκλειστικά τα «ουσιώδη στοιχεία» ενός τομέα, τα οποία, συνεπώς, δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο εξουσιοδότησης (παρ. 1, β' εδάφιο).

(β) Σαφή καθορισμό των προϋποθέσεων στις οποίες υπόκειται η εξουσιοδότηση (παρ. 2, α' εδάφιο). Οι εν λόγω προϋποθέσεις μπορεί να συνίστανται:

- είτε στη δυνατότητα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ή του Συμβουλίου να αποφασίσουν την ανάκληση της εξουσιοδότησης,

- είτε στην πρόβλεψη ότι η κατ' εξουσιοδότηση πράξη μπορεί να τεθεί σε ισχύ μόνον, εφόσον το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ή το Συμβούλιο δεν εκφράσουν αντίρρηση εντός της προθεσμίας που ορίζει η νομοθετική πράξη.

Ειδικά για το χρηματοπιστωτικό σύστημα ισχύουν και τα ακόλουθα:

(α) Σύμφωνα με τη Δήλωση αρ. 39 που προσαρτάται στις Συνθήκες, δηλώνεται η πρόθεση της Επιτροπής:

"να εξακολουθεί να διαβουλεύεται με εμπειρογνώμονες που ορίζονται από τα κράτη μέλη κατά την προετοιμασία των σχεδίων πράξεων κατ' εξουσιοδότηση στο τομέα των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, σύμφωνα με τη συνήθη πρακτική της".

*(β) Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 10 του **Κανονισμού 1093/2010/ΕΚ** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Αρχής Τραπεζών, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο δικαιούνται να εκχωρούν στην Επιτροπή εξουσίες για τη θέσπιση "ρυθμιστικών τεχνικών προτύπων" ("regulatory technical standards") με κατ' εξουσιοδότηση πράξεις σύμφωνα με το άρθρο 290 της ΣΛΕΕ. Το ίδιο ισχύει και κατ' εφαρμογή:*

- του άρθρου 10 του **Κανονισμού (ΕΚ) 1094/2010** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Αρχής Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων, και
- του **Κανονισμού (ΕΚ) 1095/2010** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Αρχής Κινητών Αξιών και Αγορών.

4.4 Εκτελεστικές πράξεις (άρθρο 291 ΣΛΕΕ)

Σύμφωνα με τις διατάξεις της παρ. 1 του εν λόγω άρθρου, τα κράτη μέλη οφείλουν να θεσπίζουν:

"όλα τα μέτρα εσωτερικού δικαίου που είναι αναγκαία για την εφαρμογή των νομικά δεσμευτικών πράξεων της Ένωσης".

Εφόσον κρίνεται ότι απαιτούνται ενιαίες προϋποθέσεις για την εκτέλεση νομικά δεσμευτικών πράξεων της ΕΕ, η Επιτροπή, και σε ορισμένες περιπτώσεις το Συμβούλιο, δικαιούνται να εκδίδουν εκτελεστικές πράξεις (παρ. 4) βάσει των "εκτελεστικών αρμοδιοτήτων" που τους ανατίθενται με τις εν λόγω νομικά δεσμευτικές πράξεις (παρ. 2). Πρόκειται την τρίτη κατηγορία νομικών πράξεων σύμφωνα με τη ΣΛΕΕ.

Για την εφαρμογή των διατάξεων της παρ. 2 του παρόντος άρθρου, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο αποφασίζοντας, μέσω κανονισμών, σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, οφείλουν να:

"θεσπίζουν εκ των προτέρων γενικούς κανόνες και αρχές σχετικά με τους τρόπους ελέγχου από τα κράτη μέλη της άσκησης των εκτελεστικών αρμοδιοτήτων από την Επιτροπή" (παρ. 3).

4.5 Συστάσεις (άρθρο 292 ΣΛΕΕ)

Με το εν λόγω άρθρο καθιερώνονται διατάξεις αναφορικά με την εξουσία των θεσμικών οργάνων να διατυπώνουν συστάσεις. Ειδικότερα:

(α) Συστάσεις δικαιούνται, κατ' αρχήν, να διατυπώνει το Συμβούλιο (α' εδάφιο), αποφασίζοντας:

- είτε μετά από πρόταση της Επιτροπής, σε όλες τις περιπτώσεις στις οποίες οι Συνθήκες προβλέπουν την έκδοση νομικών πράξεων της ΕΕ μετά από πρόταση της Επιτροπής (β' εδάφιο),
- είτε ομόφωνα, στους τομείς για τους οποίους απαιτείται ομοφωνία για την έκδοση νομικών πράξεων της ΕΕ (γ' εδάφιο).

(β) Συστάσεις δικαιούνται να διατυπώνουν, επίσης, η Επιτροπή και η ΕΚΤ, στις ειδικές περιπτώσεις που καθορίζονται στις Συνθήκες (δ' εδάφιο).

4.6 Κανονιστική αρμοδιότητα των οργάνων της ΕΚΤ

Αποκλειστικά και μόνον για την εκπλήρωση των καθηκόντων που έχουν ανατεθεί στο Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (το οποίο είναι το ευρωπαϊκό ομοσπονδιακό "μόρφωμα" που περιλαμβάνει την ΕΚΤ και τις εθνικές κεντρικές τράπεζες όλων των κρατών μελών), στην ΕΚΤ έχει δοθεί αυτοτελής κανονιστική αρμοδιότητα, σύμφωνα με τις διατάξεις της παρ. 1 του άρθρου 132 ΣΛΕΕ (που επαναλαμβάνεται αυτούσιο στο άρθρο 34 του Καταστατικού του ΕΣΚΤ και της ΕΚΤ). Συγκεκριμένα, τα όργανα της ΕΚΤ έχουν την αρμοδιότητα να εκδίδουν τέσσερις (4) κατηγορίες νομικών πράξεων:

- Κανονισμούς,
- Αποφάσεις,
- Συστάσεις, και
- Γνώμες.

*Κατά συνέπεια, η ΕΚΤ έχει, κατ' αρχήν, αρμοδιότητα να εκδίδει το σύνολο των νομικών πράξεων, εκτός Οδηγιών που εκδίδουν τα θεσμικά όργανα της ΕΕ σύμφωνα με το **άρθρο 288** της ΣΛΕΕ.*

Επιπλέον, όμως, με αντικειμενικό στόχο τη διασφάλιση της αποτελεσματικής λειτουργίας του ευρωσυστήματος, το Καταστατικό έχει χορηγήσει στην ΕΚΤ την εξουσία να προβαίνει στην έκδοση:

- Κατευθυντηρίων Γραμμών,
- Οδηγιών, και

- εσωτερικών Αποφάσεων.

Πρόκειται για εσωτερικές πράξεις του ευρωσυστήματος που απευθύνονται αποκλειστικά και είναι νομικά δεσμευτικές για τις εθνικές κεντρικές τράπεζες των κρατών μελών με νόμισμα το ευρώ.

Όλες οι προαναφερθείσες κατηγορίες νομικών πράξεων της ΕΚΤ δεν δεσμεύουν κατ' αρχήν τα κράτη μέλη για τα οποία ισχύει παρέκκλιση και τις κεντρικές τους τράπεζες, ούτε το Ηνωμένο Βασίλειο και την Τράπεζα της Αγγλίας.

5. Οι ενισχυμένες συνεργασίες

Σύμφωνα με το άρθρο 22 ΣΕΕ, στο πλαίσιο των μη αποκλειστικών αρμοδιοτήτων της ΕΕ, τα κράτη μέλη μπορούν, εφόσον το επιθυμούν, να κάνουν χρήση της καλούμενης "ενισχυμένης συνεργασίας". Στην περίπτωση αυτή, ορισμένα κράτη μέλη μπορούν για μια μη αποκλειστική αρμοδιότητα της ΕΕ, και εφόσον δεν καθίσταται δυνατή η έκδοση μιας νομικής πράξης στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού δικαίου για το σύνολο της ΕΕ, να προσφύγουν στο Συμβούλιο και να ασκήσουν τις αρμοδιότητες αυτές εφαρμόζοντας τις κατάλληλες διατάξεις των Συνθηκών. Για τις ενισχυμένες συνεργασίες, στις οποίες πέραν του άρθρου 22 ΣΕΕ εφαρμόζονται και τα άρθρα 326-334 ΣΛΕΕ, ισχύουν τα ακόλουθα:

(α) Η έκδοση απόφασης με την οποία εγκρίνεται μια ενισχυμένη συνεργασία πρέπει να αποτελεί έσχατη λύση (last resort solution), αν διαπιστωθεί ότι οι επιδιωκόμενοι στόχοι της συνεργασίας αυτής δεν μπορούν να επιτευχθούν μέσα σε εύλογο χρόνο από την ΕΕ στο σύνολό της.

Παράδειγμα: από το 2010 συζητείτο στο πλαίσιο των θεσμικών οργάνων, με πρόταση της Επιτροπής, πρόταση Οδηγίας για την επιβολή φόρου στις χρηματοπιστωτικές συναλλαγές. Πολλά κράτη μέλη ήταν υπέρμαχα της υιοθέτησης, ενώ άλλα κατηγορηματικά αντίθετα. Αφού εξαντλήθηκαν όλες οι προσπάθειες για την υιοθέτηση της Οδηγίας από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο και τελικά απέτυχαν, τα κράτη μέλη που επιθυμούν την επιβολή του φόρου στην επικράτειά τους προσέφυγαν στην ενισχυμένη συνεργασία στο πλαίσιο του Συμβουλίου EcoFin.

(β) Οι πράξεις που θεσπίζονται στο πλαίσιο ενισχυμένης συνεργασίας δεσμεύουν μόνο τα κράτη μέλη που συμμετέχουν σε αυτήν (και τα οποία πρέπει να είναι τουλάχιστον 9).

(γ) Οι ενισχυμένες συνεργασίες είναι ανοικτές σε όλα τα κράτη μέλη ανά πάσα στιγμή και έχουν ως σκοπό:

- να διευκολύνουν την πραγμάτωση των στόχων της ΕΕ,
- να διαφυλάσσουν τα συμφέροντά της και
- να ενισχύουν τη διαδικασία ολοκλήρωσής της.

(δ) Αρμόδιο όργανο για την έκδοση της απόφασης με την οποία εγκρίνεται μια ενισχυμένη συνεργασία είναι το Συμβούλιο. Στις συσκέψεις του Συμβουλίου δικαιούνται να συμμετέχουν όλα τα μέλη του, δικαίωμα ψήφου, όμως, έχουν μόνον τα μέλη που αντιπροσωπεύουν τα κράτη μέλη που συμμετέχουν στην ενισχυμένη συνεργασία.

6. Ειδικά: η διαδικασία καθιέρωσης της οικονομικής και νομισματικής ένωσης

6.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το νομισματικό σύστημα που έχει καθιερωθεί από τον Ιανουάριο του 1999 στην Ευρωπαϊκή Ένωση (στη συνέχεια «η Ένωση») έχει διαμορφωθεί με βάση τις επιλογές στις οποίες κατέληξαν τα κράτη μέλη της με την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, το Φεβρουάριο του 1992. Οι επιλογές αυτές επέφεραν μια ουσιαστική τομή στις ενδοκοινοτικές νομισματικές σχέσεις, καθώς αποφασίστηκε η μετάβαση από ένα καθεστώς (στενότερου ή χαλαρότερου, ανάλογα με την ιστορική περίοδο) συντονισμού της νομισματικής πολιτικής που ασκούσαν αυτόνομα τα κράτη μέλη μέσω των εθνικών κεντρικών τραπεζών τους στο καθεστώς μιας ενιαίας νομισματικής πολιτικής, η οποία ασκείται σε υπερεθνικό επίπεδο με τη δημιουργία της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης.

Νομισματική ένωση καλείται η σύνδεση δύο ή περισσότερων ανεξαρτήτων κρατών σε έναν ενιαίο νομισματικό χώρο, υπό συνθήκες πλήρους ελευθερίας στην κίνηση χρήματος, κεφαλαίων και πληρωμών, με ελάχιστο περιεχόμενο:

- τον αμετάκλητο καθορισμό (το «κλείδωμα» όπως συχνά αναφέρεται) των συναλλαγματικών ισοτιμιών των νομισμάτων τους, στο πλαίσιο λειτουργίας ενός συστήματος αμετάκλητα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, και
- τη δημιουργία μιας υπερεθνικής κεντρικής τράπεζας, αρμόδιας για τη χάραξη και εφαρμογή μιας ενιαίας νομισματικής (και συναλλαγματικής) πολιτικής στον ενιαίο νομισματικό χώρο.

Ως νομισματική πολιτική νοείται, εξάλλου, το σύνολο των μέτρων που λαμβάνει μια κεντρική τράπεζα για τον επηρεασμό της προσφοράς χρήματος και, μέσω αυτής, ορισμένες οικονομικές μεταβλητές (όπως, π.χ., τα επιτόκια δανεισμού των εμπορικών τραπεζών), με στόχο την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων οικονομικής πολιτικής, κυρίως δε (μολονότι, όμως, όχι σε όλες τις περιπτώσεις αποκλειστικά) τη διασφάλιση της σταθερότητας του επιπέδου των τιμών στην οικονομία.

Παράλληλα, ως κορύφωση της διαδικασίας νομισματικής ενοποίησης τα κράτη μέλη αποφάσισαν:

- να απεμπολήσουν τη νομισματική τους κυριαρχία (βασικό συστατικό στοιχείο της εθνικής τους κυριαρχίας), προχωρώντας στην αντικατάσταση των εθνικών τους νομισμάτων από ένα ενιαίο ευρωπαϊκό νόμισμα, το ευρώ, και
- να εκχωρήσουν σε ένα νέο ευρωπαϊκό θεσμικό μόρφωμα (νυν όργανο της ΕΕ, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, υπό 3.7), την ΕΚΤ, το προνόμιο να έχει απόλυτο έλεγχο στην έκδοση του εν λόγω νομίσματος.

Σε μια νομισματική ένωση δυνατή είναι η καθιέρωση ενός κοινού νομίσματος το οποίο, μετά τον αμετάκλητο καθορισμό των συναλλαγματικών ισοτιμιών, να κυκλοφορεί παράλληλα προς τα εθνικά νομίσματα των συμμετεχόντων κρατών. Η ολοκλήρωση, όμως, της διαδικασίας της νομισματικής ενοποίησης προϋποθέτει επιπλέον:

- την εισαγωγή ενός ενιαίου νομίσματος σε όλη την έκταση του νομισματικού χώρου με λογιστική και φυσική μορφή (κέρματα και τραπεζογραμμάτια), και
- την (ταυτόχρονη ή σταδιακή) απόσυρση από την κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων και κερμάτων στις εθνικές νομισματικές μονάδες των κρατών που συμμετέχουν στην ένωση.

Η πορεία προς την ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση χαρακτηρίζεται από αρκετές προσπάθειες μέχρι την επίτευξη του τελικού στόχου, δεκαετίες μετά την ίδρυση των (τότε) Ευρωπαϊκών Οικονομικών Κοινοτήτων, με τη θέση σε ισχύ των διατάξεων της Συνθήκης του Μάαστριχτ και την επιτυχή ολοκλήρωση του χρονοδιαγράμματος που τέθηκε σε αυτήν. Οι διατάξεις της Συνθήκης αυτής μπορούν να αξιολογηθούν ως το επιστέγασμα των θεσμικών πρωτοβουλιών που είχαν αναληφθεί, ώστε να καταστεί δυνατή η διαμόρφωση ενός ενιαίου νομισματικού χώρου και να εκλείψουν οι αρνητικές παρενέργειες της συνύπαρξης σε μια ενιαία αγορά περισσότερων εθνικών νομισμάτων με συναλλαγματικό κίνδυνο για τους συναλλασσομένους.

Οι σημαντικότεροι σταθμοί σε αυτή την πορεία ήταν δύο:

- η δημιουργία του μηχανισμού του «ευρωπαϊκού νομισματικού φιδιού» το Μάρτιο του 1971, και στη συνέχεια,
- η θέση σε λειτουργία, το Μάρτιο του 1979, του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος (το "ΕΝΣ"), το οποίο λειτούργησε μέχρι την 31η Δεκεμβρίου 1998, την προηγούμενη δηλαδή της εισαγωγής του ευρώ ως ενιαίου νομίσματος.

Επισημαίνεται ότι οι συναλλαγματικές ισοτιμίες των νομισμάτων των κρατών μελών ήταν μέχρι το 1971 σταθερές, λόγω της συμμετοχής των κρατών μελών στο διεθνές σύστημα σταθερών (αλλά προσαρμοζόμενων) συναλλαγματικών ισοτιμιών, το οποίο λειτουργούσε στο πλαίσιο του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, γνωστό και ως «σύστημα του Bretton Woods». Η συναλλαγματική αστάθεια που ξεκίνησε από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, με την ουσιαστική παύση της μετατροπής του δολαρίου των ΗΠΑ σε χρυσό, την κατάργηση του συστήματος του Bretton Woods και τη μετάβαση στο διεθνές σύστημα ελεύθερα κυμαινομένων συναλλαγματικών ισοτιμιών, το οποίο ισχύει μέχρι σήμερα, κατέστησαν αναγκαία την ενεργοποίηση μηχανισμών για την προώθηση της νομισματικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών.

Αυτό οδήγησε στη δημιουργία ενός μηχανισμού ελεγχόμενα κυμαινομένων ισοτιμιών, του «ευρωπαϊκού νομισματικού φιδιού» και, στη συνέχεια, του μηχανισμού συναλλαγματικών ισοτιμιών που ήταν βασικό συστατικό στοιχείο του ΕΝΣ.

6.2 Η έκθεση της Επιτροπής Delors

6.2.1 Οι προτάσεις της έκθεσης

Η θεσμική πρωτοβουλία που λειτούργησε ως καταλύτης για την προώθηση των ενεργειών αναφορικά με την ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση υπήρξε αναμφίβολα η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη του 1986, με την οποία επήλθε η πρώτη μείζονος σημασίας τροποποίηση στην αρχική Συνθήκη της Ρώμης του 1957. Με την τροποποίηση αυτή τέθηκαν οι βάσεις για την επίτευξη της αρνητικής και θετικής μικρο-οικονομικής ολοκλήρωσης στην Κοινότητα, με τη δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς από την 1η Ιανουαρίου 1993.

Η εγκαθίδρυση της ενιαίας αγοράς εντάσσεται στην προοπτική της μικρο-οικονομικής ολοκλήρωσης. Ως «μικρο-οικονομική ολοκλήρωση» νοείται η συσσωμάτωση των αγορών (για την παροχή αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και την προσφορά συντελεστών παραγωγής) των κρατών που συμμετέχουν στη διαδικασία της ολοκλήρωσης στο πλαίσιο της λειτουργίας ενός ενιαίου οικονομικού χώρου.

Αντίθετα, η νομισματική ένωση αποτελεί πολιτική στο πλαίσιο της μακρο-οικονομικής ολοκλήρωσης. Ως «μακρο-οικονομική ολοκλήρωση» νοείται η εναρμόνιση-ενοποίηση των όρων άσκησης των μακροοικονομικών πολιτικών των συμμετεχόντων κρατών, με στόχο τη διαμόρφωση ενιαίων μακροοικονομικών πολιτικών.

Η εξέλιξη αυτή κατέστησε προφανές ότι η διατήρηση σε ισχύ ενός πολυνομισματικού συστήματος αποτελούσε σοβαρή τροχοπέδη για την πλήρη αξιοποίηση των θετικών επιπτώσεων από τη λειτουργία της ενιαίας αγοράς, ιδιαίτερα δε στο χρηματοπιστωτικό τομέα.

Επισημαίνεται σχετικά ότι οι διαδικασίες της χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης και της νομισματικής ενοποίησης χαρακτηρίζονται από σημαντικό βαθμό συσχέτισης, καθώς η προώθηση της κάθε μιας επιδρά θετικά στην αποτελεσματική λειτουργία της άλλης, με αποτέλεσμα να διαμορφώνονται θετικοί ανατροφοδοτικοί μηχανισμοί:

- η ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση δεν θα ήταν δυνατόν να έχει επιτευχθεί αν δεν είχε προηγηθεί η απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων, μια από τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη θεμελίωση του ενιαίου χρηματοπιστωτικού χώρου, ενώ
- αντίστοιχα, η ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση έχει αποτελέσει ουσιαστικό παράγοντα για την περαιτέρω ενίσχυση της διαδικασίας της ευρωπαϊκής χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης.

Το 1989, λοιπόν, συστάθηκε Επιτροπή εμπειρογνομόνων υπό την προεδρία του (τότε) Προέδρου της Επιτροπής Jacques Delors (γνωστή και ως «Επιτροπή Delors»), με εντολή να προβεί σε μια συστηματική καταγραφή των προϋποθέσεων που έπρεπε να συντρέξουν, ώστε να καταστεί δυνατή η δημιουργία της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης. Είχε προηγηθεί βέβαια, το 1971, η έκθεση της Επιτροπής Werner, οι συνθήκες, όμως, εκείνης της εποχής δεν ήταν κατάλληλες για την υλοποίηση της ιδέας της ευρωπαϊκής νομισματικής ενοποίησης.

Ανταποκρινόμενη στην αποστολή της, η εν λόγω επιτροπή υπέβαλε σχετική έκθεση, οι προτάσεις της οποίας προέβλεπαν τέσσερις (4) άξονες πολιτικής:

- τον αμετάκλητο καθορισμό των συναλλαγματικών ισοτιμιών των νομισμάτων των κρατών μελών που θα πληρούν συγκεκριμένα κριτήρια οικονομικής και νομικής σύγκλισης,
- την εφαρμογή μιας ενιαίας νομισματικής και μιας ενιαίας συναλλαγματικής πολιτικής, πρωταρχικός στόχος των οποίων να είναι η διατήρηση της σταθερότητας του επιπέδου των τιμών στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (στη συνέχεια «η Κοινότητα»),
- την ίδρυση και λειτουργία ενός υπερεθνικού κοινοτικού φορέα με βασικό καθήκον τη χάραξη και εφαρμογή αυτής της ενιαίας νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής, και
- την καθιέρωση ενός ενιαίου νομίσματος, το οποίο να τεθεί σε κυκλοφορία με τη μορφή κερμάτων και τραπεζογραμματίων σε ένα μεταγενέστερο χρονικό σημείο μετά την έναρξη της νομισματικής ένωσης, μόλις αυτό καταστεί πρακτικά δυνατό.

6.2.2 Η πολιτική υιοθέτηση των προτάσεων της έκθεσης

Οι προτάσεις της Επιτροπής Delors έγιναν ευρέως αποδεκτές από τα περισσότερα κράτη μέλη. Εξάιρεση αποτέλεσαν το Ηνωμένο Βασίλειο και η Δανία, κράτη μέλη που διασφάλισαν, τελικά, μέσω Πρωτοκόλλων (αρ. 25 και 26, αντίστοιχα), δικαίωμα αυτοεξαιρέσεως από τη συμμετοχή τους στη νομισματική ένωση.

Ως αποτέλεσμα, άρχισε η επεξεργασία τροποποίησης της Συνθήκης της Ρώμης, δεδομένου ότι αυτή, όπως ίσχυε ακόμα και μετά την ενσωμάτωση των διατάξεων της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης, δεν αποτελούσε επαρκή νομική βάση για τη λειτουργία μιας νομισματικής ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη μέλη κλήθηκαν να αποφασίσουν για τη δομή και διάρθρωση της νομισματικής ένωσης, και ειδικότερα αναφορικά, κυρίως, με τα ακόλουθα έξι (6) βασικά θέματα:

- (i) τη δομή του «συστήματος νομισματικής διαχείρισης», δηλαδή αν θα υπάρχει μία μόνον υπερεθνική, ευρωπαϊκή κεντρική τράπεζα, ή αν παράλληλα με αυτήν θα συνεχίσουν να λειτουργούν (και πώς) οι εθνικές κεντρικές τράπεζες των κρατών μελών,
- (ii) τους στόχους και τα καθήκοντα που θα ανατεθούν στην ευρωπαϊκή κεντρική τράπεζα και, σε περίπτωση ενός ομοσπονδιακού συστήματος, στο ευρωπαϊκό σύστημα κεντρικών τραπεζών,
- (iii) την έκταση των κανονιστικών και των κυρωτικών εξουσιών της ευρωπαϊκής κεντρικής τράπεζας,
- (iv) τα όργανα της ευρωπαϊκής κεντρικής τράπεζας, καθώς και τη σύνθεση και τις αρμοδιότητές τους,

- (v) την έκταση της ανεξαρτησίας, της λογοδοσίας και της διαφάνειας στη λειτουργία της ευρωπαϊκής κεντρικής τράπεζας, τη μορφή της εταιρικής της διακυβέρνησης, καθώς και την εν γένει ένταξή της στο υφιστάμενο θεσμικό σύστημα της Ένωσης, και
- (vi) την ακριβή διαδικασία υιοθέτησης του ενιαίου νομίσματος, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι οι βασικές πολιτικές αποφάσεις, σύμφωνα με τα μόλις προαναφερθέντα κατά την επισκόπηση των πορισμάτων της έκθεσης της Επιτροπής Delors, ήταν η υιοθέτηση ενιαίου και όχι κοινού νομίσματος, καθώς και η σταδιακή εισαγωγή του.

6.3 Οι θεμελιώδεις επιλογές της Συνθήκης του Μάαστριχτ

6.3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η υλοποίηση των προτάσεων της έκθεσης της Επιτροπής Delors έλαβε χώρα το 1992 με την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Με την εν λόγω Συνθήκη, τα άρθρα της οποίας αναφορικά με την οικονομική και νομισματική ένωση εντάχθηκαν στη ΣΕΚ, τα κράτη μέλη αποφάσισαν τη σταδιακή μετάβαση στη νομισματική ένωση, η οποία μάλιστα αποφασίστηκε να επιτευχθεί παράλληλα με την οικονομική ενοποίηση της Κοινότητας. Κατά συνέπεια, οι δύο πρώτες θεμελιώδεις επιλογές που αποτυπώθηκαν στη Συνθήκη ήταν:

- η *παράλληλη* προώθηση των διαδικασιών νομισματικής και οικονομικής ενοποίησης, στην οποία γίνεται αναφορά στη συνέχεια της παρούσας ενότητας της μελέτης (υπό 6.3.2), και
- η *σταδιακή* (σε τρία στάδια) μετάβαση προς την οικονομική και νομισματική ένωση, με καταληκτική ημερομηνία έναρξης την 1η Ιανουαρίου 1999.

Ταυτόχρονα, στη ΣΕΚ αποτυπώθηκαν οι επιλογές των κρατών μελών αναφορικά με τα προαναφερθέντα έξι (6) βασικά θέματα σχετικά με τη δομή και τη διάρθρωση της νομισματικής ένωσης.

6.3.2 Η επιλογή για παράλληλη προώθηση των διαδικασιών νομισματικής και οικονομικής ενοποίησης

Η απόφαση για τη δημιουργία μιας νομισματικής και ταυτόχρονα οικονομικής ένωσης βασίστηκε στο επιχείρημα ότι η διαμόρφωση του ενιαίου νομισματικού χώρου, που υπήρξε αναμφισβήτητο το κυρίαρχο αίτημα πολιτικής, έπρεπε να επιχειρηθεί μόνον αν συνέτρεχαν σωρευτικά δύο προϋποθέσεις:

(α) Η πρώτη προϋπόθεση (η οποία αποτελεί ταυτόχρονα και τη δικαιολογητική βάση της επιλογής για τη σταδιακή μετάβαση στην οικονομική και νομισματική ένωση) αφορούσε τη διασφάλιση της συμμετοχής στον ενιαίο νομισματικό χώρο μόνον εκείνων των κρατών μελών που θα έχουν επιτύχει (εκτός από τη νομική σύγκλιση σύμφωνα με όσα προβλέπονταν στη ΣΕΚ) υψηλό βαθμό σύγκλισης ορισμένων βασικών μακροοικονομικών δεικτών τους, τόσο νομισματικών όσο και δημοσιονομικών, ώστε η νομισματική ένωση να είναι βιώσιμη. Για να πληρωθεί αυτή η πρώτη προϋπόθεση έγινε μάλιστα αποδεκτή η λογική της δημιουργίας μιας «Κοινότητας δύο ταχυτήτων», λογική η οποία αποτυπώθηκε στη ΣΕΚ με τη διάκριση που καθιερώθηκε μεταξύ δύο κατηγοριών κρατών μελών:

- των «κρατών μελών χωρίς παρέκκλιση», τα οποία θα έχουν εκπληρώσει τα προαναφερθέντα κριτήρια σύγκλισης και κατά συνέπεια θα υιοθετήσουν το ενιαίο νόμισμα, και
- των «κρατών μελών με παρέκκλιση», εκείνων δηλαδή που δεν θα το έχουν υιοθετήσει, ακριβώς επειδή δεν θα έχουν εκπληρώσει τα εν λόγω κριτήρια.

Ειδικό καθεστώς ισχύει για τη Δανία και το Ηνωμένο Βασίλειο, τα οποία έχουν καθεστώς (διαφοροποιημένης πάντως) αυτοεξάιρεσης από τη συμμετοχή στην ΟΝΕ, σύμφωνα με τις διατάξεις των σχετικών Πρωτοκόλλων που ήταν προσαρτημένα στην ΣΕΚ και είναι πλέον, μετά τη θέση σε εφαρμογή της Συνθήκης της Λισσαβόνας, προσαρτημένα στις Συνθήκες.

Το ζήτημα κατά πόσον η σύγκλιση ορισμένων βασικών μακροοικονομικών δεικτών των κρατών που συμμετέχουν σε μια νομισματική ένωση πρέπει να έχει προηγηθεί του αμετάκλητου καθορισμού των συναλλαγματικών ισοτιμιών των νομισμάτων τους έχει απασχολήσει έντονα τη θεωρία. Σχετικά έχουν αναπτυχθεί δύο διαμετρικά αντίθετες απόψεις:

(i) Σύμφωνα με μια πρώτη προσέγγιση ('*coronation theory*'), ο αμετάκλητος καθορισμός των συναλλαγματικών ισοτιμιών οφείλει να επιχειρηθεί μόνον αν προηγουμένως έχουν επιτευχθεί:

- σημαντικός βαθμός (οικονομικής) σύγκλισης ανάμεσα στα συμμετέχοντα κράτη αναφορικά με το ρυθμό μεταβολής του γενικού επιπέδου των τιμών, το εξωτερικό χρέος και τη μακροοικονομική πολιτική, και
- σημαντική σύγκλιση του βαθμού ανάπτυξης των κοινωνικών και οικονομικών θεσμών ανάμεσά τους.

(ii) Αντίθετα, σύμφωνα με τη μονεταριστική θεωρία, μια νομισματική ένωση μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά ακόμα και αν ο βαθμός απόκλισης της οικονομικής επίδοσης των συμμετεχόντων κρατών είναι σημαντικός και δεν υπάρχει ρητός συντονισμός της δημοσιονομικής τους πολιτικής.

Είναι προφανές ότι η ευρωπαϊκή επιλογή κλίνει προς την πρώτη προσέγγιση, μολονότι η οικονομική σύγκλιση που επιδιώχθηκε αφορά μόνο ονομαστικά μεγέθη (και, συνεπώς, δεν πληρούται η δεύτερη προϋπόθεση που θέτει η εν λόγω προσέγγιση).

(β) Η δεύτερη προϋπόθεση αφορούσε την καθιέρωση κανόνων με τους οποίους να διασφαλιστεί ότι, μετά την έναρξη λειτουργίας του ενιαίου νομισματικού χώρου, θα υπάρχει επαρκής συντονισμός των οικονομικών πολιτικών και αυστηρή δημοσιονομική πειθαρχία των κρατών μελών (κατ'εξοχήν δε εκείνων που θα έχουν υιοθετήσει το ενιαίο νόμισμα), ώστε να μην τίθεται σε διακινδύνευση η ομαλή λειτουργία της νομισματικής ένωσης, και η αξία του ενιαίου νομίσματος να μπορεί να διατηρείται ισχυρή. Σύμφωνα, λοιπόν, με τις διατάξεις της ΣΕΚ, παράλληλα προς τη νομισματική ένωση και με στόχο την υποστήριξη της αποτελεσματικής της λειτουργίας, η δράση των κρατών μελών και της Κοινότητας έπρεπε να κατατείνει ταυτόχρονα και στη δημιουργία μιας οικονομικής ένωσης. Η εν λόγω επιλογή αποτυπώθηκε στη θεμελιώδη διάταξη του άρθρου 2 της ΣΕΚ, σύμφωνα με την οποία η αποστολή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας επιτυγχάνεται, μεταξύ άλλων, με τη δημιουργία μιας "οικονομικής και νομισματικής ένωσης" (η "ONE").

6.4 Ορισμός της οικονομικής και νομισματικής ένωσης

6.4.1 Η νομισματική ένωση

(I) Έννοια και περιεχόμενο

Η θεμελίωση της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης βασίστηκε στη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 4 της ΣΕΚ, σύμφωνα με την οποία:

"(...) η δράση (των κρατών μελών και της Κοινότητας) περιλαμβάνει τον αμετάκλητο καθορισμό συναλλαγματικών ισοτιμιών, γεγονός που θα οδηγήσει στην καθιέρωση ενιαίου νομίσματος, του ECU, και τον καθορισμό και την άσκηση ενιαίας νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής (...)".

Η διαδικασία της νομισματικής ενοποίησης κατέτεινε, κατά συνέπεια, στην ενίσχυση του συντονισμού της (μέχρι τότε σχετικά αυτόνομης) νομισματικής πολιτικής των κρατών μελών της Κοινότητας με αντικειμενική επιδίωξη:

- τον αμετάκλητο καθορισμό των ονομαστικών συναλλαγματικών ισοτιμιών ανάμεσα στα εθνικά τους νομίσματα,
- τη θέση σε λειτουργία μηχανισμών κατάλληλων για την άσκηση μιας ενιαίας νομισματικής (καθώς και μιας ενιαίας συναλλαγματικής) πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο, και
- την καθιέρωση ενός ενιαίου νομίσματος, το οποίο να αντικαταστήσει τα εθνικά νομίσματα των κρατών μελών που θα πληρούν τα απαραίτητα κριτήρια για την υιοθέτησή του.

Η νομισματική πολιτική των κρατών μελών ήταν οριοθετημένη, κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου, από τη συμμετοχή τους στο μηχανισμό συναλλαγματικών ισοτιμιών του ευρωπαϊκού νομισματικού συστήματος.

(II) Η ανάγκη διαμόρφωσης υπερεθνικών δομών

Η λειτουργία μιας νομισματικής ένωσης προϋποθέτει τη συνδρομή θεσμικών και λειτουργικών προϋποθέσεων, ώστε να καθίσταται εφικτή η άσκηση ενιαίας νομισματικής πολιτικής. Προφανώς, σε έναν ενιαίο νομισματικό χώρο δεν είναι δυνατό να υπάρχει επικουρικότητα, δηλαδή μερικώς εθνική νομισματική πολιτική. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο της λειτουργίας της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης υπήρξε επιβεβλημένη η δημιουργία ενός υπερεθνικού φορέα, αρμόδιου – κατ' ελάχιστον – για τη χάραξη και εφαρμογή αυτής της ενιαίας πολιτικής.

Στις νομισματικές ενώσεις, η ύπαρξη μιας υπερεθνικής νομισματικής αρχής, δηλαδή μιας υπερεθνικής κεντρικής τράπεζας, από την οποία να εκπορεύεται η χάραξη και εφαρμογή μιας ενιαίας νομισματικής πολιτικής (κατ' ελάχιστον) αποτελεί συστατικό στοιχείο της έννοιάς τους και conditio sine qua non της λειτουργίας τους.

Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ τα κράτη μέλη έλαβαν την πολιτική απόφαση να προχωρήσουν στην ίδρυση αυτού του φορέα, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, στην οποία τα κράτη μέλη εκχώρησαν τις αρμοδιότητες των κεντρικών τραπεζών τους αναφορικά με τη χάραξη και εφαρμογή της νομισματικής (και της συναλλαγματικής) πολιτικής, ώστε αυτή:

- να έχει τη δυνατότητα επηρεασμού της νομισματικής βάσης και προσδιορισμού της ποσότητας του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος που θα κυκλοφορεί ως επίσημο νόμισμα στα κράτη μέλη που θα (πληρούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για να) το υιοθετήσουν,
- με κυρίαρχο στόχο τη διασφάλιση της σταθερότητας του επιπέδου των τιμών στην Κοινότητα.

Μια βασική επιλογή στην οποία κατέληξαν τα κράτη μέλη ήταν η δημιουργία ενός "ομοσπονδιακού συστήματος κεντρικών τραπεζών". Η ΕΚΤ συνθέτει, μαζί με τις εθνικές κεντρικές τράπεζες όλων των κρατών μελών (και όχι μόνον των κρατών μελών που υιοθετούν το ευρώ), το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (το "ΕΣΚΤ").

Κατά συνέπεια, οι εθνικές κεντρικές τράπεζες των κρατών μελών συνέχισαν να υφίστανται, με περιορισμούς, βέβαια, στους βαθμούς ελευθερίας τους. Στο πλαίσιο αυτό, σύμφωνα με το άρθρο 8 της ΣΕΚ, τόσο το ΕΣΚΤ όσο και η ΕΚΤ κλήθηκαν να:

"δρουν μέσα στα όρια των εξουσιών που τους ανατίθενται από τη συνθήκη και το προσαρτημένο σ' αυτήν (Πρωτόκολλο για το) καταστατικό του ΕΣΚΤ και της ΕΚΤ".

6.4.2 Η οικονομική ένωση

(α) Η έννοια της οικονομικής ένωσης ορίστηκε στην παρ. 1 του άρθρου 4 της ΣΕΚ, σύμφωνα με την οποία: «για τους σκοπούς του άρθρου 2, η δράση των κρατών μελών και της Κοινότητας περιλαμβάνει (...) τη θέσπιση μιας οικονομικής πολιτικής που βασίζεται στο στενό συντονισμό των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών, στην εσωτερική αγορά, καθώς και στον καθορισμό κοινών στόχων».

Από τον ορισμό αυτό προκύπτει ότι σε αντίθεση με τη νομισματική ένωση, η οικονομική πολιτική των κρατών μελών (ή πιο συγκεκριμένα οι λοιπές διαστάσεις της οικονομικής τους πολιτικής) δεν κατέστη αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης. Η διαμόρφωση μιας ενιαίας οικονομικής πολιτικής, κατά το πρότυπο της νομισματικής πολιτικής, αν και όταν επιτευχθεί, θα έχει ως συνέπεια ότι τα κράτη δεν θα έχουν πλέον, ουσιαστικά, βαθμούς ελευθερίας στην άσκηση της οικονομικής τους πολιτικής εν γένει. Άρα, η απόφαση για μια οικονομική ενοποίηση αυτής της μορφής θα έχει αποτελέσει το αποφασιστικότερο βήμα προς την ευρωπαϊκή πολιτική ολοκλήρωση.

Το ζήτημα αυτό απασχολεί έντονα στην τρέχουσα συγκυρία λόγω της δημοσιονομικής κρίσης της ευρωζώνης.

(β) Κατά συνέπεια, με την έναρξη του τρίτου σταδίου της ONE κανένα κράτος μέλος, είτε υιοθέτησε το ενιαίο νόμισμα είτε όχι, δεν απώλεσε την αυτονομία στην άσκηση της δημοσιονομικής του πολιτικής. Για τους λόγους, βέβαια, που προαναφέρθηκαν, η αρχή της δημοσιονομικής αυτονομίας περιορίστηκε ουσιωδώς από το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία της οικονομικής ένωσης, το οποίο συντίθεται από τις διατάξεις της ΣΕΚ που αναφέρονταν:

- στη διαδικασία συντονισμού των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών (άρθρο 99 της ΣΕΚ),
- στη διαδικασία της δημοσιονομικής πειθαρχίας μέσω της επιβολής στα κράτη μέλη συγκεκριμένων απαγορεύσεων αναφορικά με τη χρηματοδότηση των δημοσίων δαπανών τους (άρθρα 101-103) και της καθιέρωσης μιας διαδικασίας ελέγχου των υπερβολικών δημοσιονομικών ελλειμμάτων που ενδέχεται να εμφανίσει η δημοσιονομική πολιτική των κρατών μελών (άρθρα 101-104), και
- στα μέτρα ευρωπαϊκής αλληλεγγύης (άρθρο 100).

6.5 Ορισμός του δικαίου της οικονομικής και νομισματικής ένωσης

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα, μπορεί κανείς να οδηγηθεί μονοσήμαντα στον ορισμό του δικαίου της οικονομικής και νομισματικής ένωσης (στη συνέχεια "το δίκαιο της ONE"). Ως δίκαιο της ONE ορίζεται, λοιπόν, το σύνολο των διατάξεων του ευρωπαϊκού θεσμικού και κανονιστικού πλαισίου που διέπει την ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση, όπως αυτή με τη σειρά της ορίζεται στο πρωτογενές ευρωπαϊκό δίκαιο, όπως εκάστοτε ισχύει μετά τη θέση σε εφαρμογή της Συνθήκης του Μάαστριχτ.

Το δίκαιο της ONE αποτελεί έναν από τους κλάδους του ευρωπαϊκού οικονομικού δικαίου. Οι πηγές του, σε αντίθεση με άλλους κλάδους του ευρωπαϊκού οικονομικού δικαίου (όπως, κατ' εξοχήν, το ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό δίκαιο) συναντώνται:

- τόσο σε διατάξεις του πρωτογενούς ευρωπαϊκού δικαίου,
- όσο και σε νομικές πράξεις του παραγώγου ευρωπαϊκού δικαίου.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ελληνόγλωσση)

- Αραβαντινός, Ι. Π. (1983):** *Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήναι
- Ανδρουλάκης, Ν. (2007):** *Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης*, 3η έκδοση, εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- Βασιλακάκης, Ευ. (1999):** *Το αλλοδαπό δίκαιο στην ποινική δίκη*, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη
- Βρέλλης, Σ. (2008):** *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Γέροντας, Α., Λύτρας, Σ., Παυλόπουλος, Π., Σιούτη Γ., και Σ. Φλογαίτης (2010):** *Διοικητικό Δίκαιο*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη
- Γεωργιάδης, Α. (2012):** *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία – Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- Γκόρτσος, Χρ. Βλ. (2011):** *Εισαγωγή στο διεθνές χρηματοπιστωτικό δίκαιο: το διεθνές τραπεζικό δίκαιο μέσα στο σύστημα του διεθνούς χρηματοπιστωτικού δικαίου*, Σειρά μελετών Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (Διεύθυνση: Κ.Α. Στεφάνου – Χρ. Βλ. Γκόρτσος), αρ. 4, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Γκόρτσος, Χρ. Βλ. (2004):** *Ευρωπαϊκό Νομισματικό Δίκαιο*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή
- Δαγτόγλου, Π. Δ. (2012):** *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, 6^η έκδοση ενημερωμένη από Π.-Μ. Ευστρατίου και Θ. Παπαγεωργίου, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη
- Μυλωνόπουλος, Χ. (2007):** *Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος*, εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία – Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- Μυλωνόπουλος, Χ. (1993):** *Διεθνές Ποινικό Δίκαιο. Τα τοπικά όρια των ποινικών νόμων*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Παναγόπουλος, Κ. (1999):** *Εισαγωγή στο Δίκαιο και στο Αστικό Δίκαιο*, εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- Παμπούκης, Χ. (2009, επιστημονική επιμέλεια):** *Δίκαιο Διεθνών Συναλλαγών*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Παπανικολάου, Π. Αλ. (2000):** *Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Περάκης Ε. και Ν. Ρόκας (2011):** *Εισαγωγή στο Εμπορικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Περράκης, Στ. Ε. (2009):** *Εισαγωγή στη Διεθνή Δικαιοσύνη*, Τόμος Ι, γ έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή
- Πλιάκος, Α. Δ. (2012):** *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Θεσμικό & Ουσιαστικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα

- Ραυτόπουλος, Ευ. (2006):** *Συμβατική Περιβαλλοντική Διακυβέρνηση και Μεσόγειος ή PLUS ULTRA – Ο Κύκλος των Αποβλήτων*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Ρόκας, Ν. Κ. και Χρ. Βλ. Γκόρτσος (2012):** *Στοιχεία τραπεζικού δικαίου: Δημόσιο και Ιδιωτικό Τραπεζικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Σούρλας, Π. (1995):** *Justi atque injusti scientia - Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Σπινέλλης, Δ. (1990):** *Βασικά στοιχεία ποινικού δικαίου και ποινικής δικονομίας*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Σπυρόπουλος, Φ. (2006):** *Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Στεφάνου, Κ. Α. (επιμ.) (2006):** *Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές*, Τόμος Γ' Οικονομική Ολοκλήρωση και Πολιτικές. Το Ρυθμιστικό Πλαίσιο, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα
- Στεφάνου, Κ. Α. και Χρ. Βλ. Γκόρτσος (2006):** *Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο*, Σειρά μελετών Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (Διεύθυνση: Κ.Α. Στεφάνου – Χρ. Βλ. Γκόρτσος), αρ. 1, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Χριστιανός, Β. (2012):** *Συνθήκη ΕΕ & ΣΛΕΕ: κατ' άρθρο ερμηνεία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Ταγαράς, Χ. και Μ. Μενγκ-Παπαντώνη (2013):** *Η κατ' άρθρο 26.2 ΣΛΕΕ εσωτερική αγορά: Ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών, κεφαλαίων*, 3η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Τσάλτας, Γρ. (2011) (κείμενα, επιμέλεια):** *Η γεωγραφία στις διεθνείς σπουδές*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη, Αθήνα
- Τσάλτας, Γρ. (2010):** *Αναπτυξιακό φαινόμενο και τρίτος κόσμος*, Εκδόσεις Παπαζήση